

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AYDINLARIN İLETİŞİM ORTAMI OLARAK
ESKİ İSTANBUL KAHVEHANELERİ**

**CEM SÖKMEN
2501070189**

İstanbul 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **Gazetecilik** Anabilim Dalında ders dönemindeki Eğitim-Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501070189** numaralı **Cem SÖKMEN**'in hazırladığı "**Aydınlarm İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri**" konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA-TEZİ** ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **26.11.2010 Cuma günü saat 14.30'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **...Kabulü...**'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF. DR. SUAT GEZGİN	Kabulu	
PROF. DR. MURAT ÖZGEN	Kabulu	
PROF. DR. ATILLA GİRGİN	Kabulu	
PROF. DR. ASLI YAPAR GÖNENÇ	Kabulu	
DOÇ. DR. BELKIS ULUSOY NALCIOĞLU	Kabul	

ÖZET

Türkiye coğrafyasındaki ilk örneği 1550'lerin başında dönemin başkenti İstanbul'da görülen kahvehane kurumu bir sosyalleşme alanı olarak Türk toplumunun yaşamına katılmıştır. O döneme kadar gündelik hayatı biçimlendiren ev-cami-çarşı üçlemesine eklenen kahvehaneler kısa sürede benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu yeni sosyalleşme ortamı yaygınlaşmasıyla birlikte farklı türlerini de üretmeye başlamıştır.

Çalışmanın başlangıcında kahvehane kurumunun tarihsel gelişimi ve evrimiyle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ana teması olan aydın kahvehaneleri Tanzimat'tan sonra gazete ve dergi gibi süreli yayınlar, yeni eğitim kurumları ve yeni memur-bürokrat tabakanın bir araya gelişiyle oluşan atmosferde karakterini bulmuştur. Bu sebeple çalışmada aydın kahvehanelerinin tarihiyle birlikte bu kahvehanelerin bulunduğu önemli semtlerin Tanzimat'tan bugüne geçirdiği değişim hakkında da bilgi verilmiştir. Çalışmanın yöntemi konuya ilişkin kaynak taraması olmuştur.

ABSTRACT

In the beginnings of 1550s, first instance of the institution of coffee house was seen in the capital city of the age, İstanbul, and joined the life of the Turkish society as a socializing space. Coffee houses which was added to the trilogy of home-mosque-bazaar that has been shaped the daily life till that time were easily accepted and became widespread.

While becoming widespread, this new socializing environment started to produce its different variations. In the introduction part of this work, general information about the historical development and evolution the coffee house institution is given. Coffee houses of the intellectuals found its character within the atmosphere which was constituted by periodicals like newspapers and magazines, new institutions of education and new group of civil servants and bureaucrats. Because of this, information about the change that important host districts have witnessed from Tanzimat period to today is given with the history of the coffee houses of the intellectuals. The methodology of the work is screening of the sources about the subject.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR CETVELİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

Birinci Bölüm

KAHVENİN TÜRKİYE'YE GELİŞİ ve İLK KAHVEHANELER

1.1. MAHALLE KAHVEHANELERİ.....	13
1.2. ESNAF KAHVEHANELERİ.....	16
1.3. YENİÇERİ KAHVEHANELERİ.....	18
1.4. TULUMBACI KAHVEHANELERİ.....	20
1.5. ÂŞIK KAHVEHANELERİ.....	22
1.6. SEMAİ KAHVEHANELERİ.....	23
1.7. MEDDAH KAHVEHANELERİ.....	25

İkinci Bölüm

AYDIN KAHVEHANELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, YÜKSELİŞİ ve DÜŞÜŞÜ

2.1. SARAFİM KIRAATHANESİ.....	31
2.2. KÜLLÜK KIRAATHANESİ.....	34
2.3. MARMARA KIRAATHANESİ.....	41
2.4. ACEMİN KAHVESİ.....	45
2.5. ADLİYE KIRAATHANESİ.....	48
2.6. İHSAN KIRAATHANESİ.....	49
2.7. İKBAL KIRAATHANESİ.....	51
2.8. MESERRET KIRAATHANESİ.....	56
2.9. HACİREŞİT'İN ÇAYHANESİ.....	60
2.10. YAVRUNUN ÇAYHANESİ.....	61
2.11. FEVZİYE KIRAATHANESİ.....	63
2.12. DARÜTTALİM KIRAATHANESİ.....	66
2.13. HALK KIRAATHANESİ.....	68

2.14. EFTALİKUS KAHVESİ.....	69
2.15. LEBON PASTANESİ.....	71
2.16. MARKİZ PASTANESİ.....	73
2.17. NİSUAZ PASTANESİ.....	75
2.18. BAYLAN PASTANESİ.....	76
2.19. ELİT KIRAATHANESİ.....	78

Üçüncü Bölüm

DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL'UN KÜLTÜREL MERKEZLERİ: MODERNLEŞME EKSENİNDE DEĞİŞEN ŞEHİR ve İLETİŞİM ORTAMLARI

3.1. BEYAZIT	86
3.2. ŞEHZADEBAŞI.....	98
3.3. BEYOĞLU.....	105
3.4. BABIALI.....	118
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA.....	138

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
bkz.	:	Bakınız
çev.	:	çeviren
der.	:	Derleyen
ed.	:	Editör
haz.	:	hazırlayan
M.E.B.	:	Milli Eğitim Bakanlığı
TALİD	:	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TTOK	:	Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
Yay. Haz.	:	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Bir sözlü iletişim ortamı olan kahvehane tarihi boyunca çeşitli işlevler üstlenmiş ve form değişiklikleri yaşamıştır. Çalışmamızda ilk kahvehanenin İstanbul'da açılışından itibaren şehir yaşamında gördüğü işlevler, şehrin yapısındaki değişmelerin kahvehanelerin önemine olan etkisi ve bir form değişikliği örneği olarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlanan kıraathaneler "Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri" üst başlığı altında incelenmiştir.

Kahvehane kurumuna ad veren ve kaynaklık eden kahve bitkisi, kök boyasigillerden, sıcak ülkelerde yetişen ve yirmi kadar türü bulunan, beyaz ve hoş kokulu çiçekli, yedi metre kadar boylanabilen bir ağaç türüdür.¹ Kahve kelimesi Türkçeden Avrupa dillerine de geçmiştir.²

"Etimolojik açıdan ileri sürülen görüşlerden en çok taraftar bulanı, bugün Avrupa dillerinde 'cafe'nin türetildiği Latince 'coffea'nın Güney Habeşistan'da başlıca kahve üretim merkezi 'Kaffa'dan geldiği ve dolayısıyla Afrika'daki bu yüksek yayla bölgesinin kahvenin anavatanı olabileceği şeklindedir. Bu görüşe göre kahve, Habeşistan'dan Yemen'e getirilmiş ve sonradan burada yetiştirilmiştir. Arapça 'kahva' kelimesinin de 'Kaffa'nın değişime uğramış bir şekli olduğu bu görüş sahiplerince ortaya atılmış, aynı zamanda Arapça'daki 'kahve çekirdeği' anlamına gelen 'bunn' kelimesinin de Habeş İbranicesindeki 'bunnamma'dan kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Kahve kelimesinin etimolojisinin ortaya koyduğu Arap ve Afrika kültürleri arasındaki bu ilişkide, ayrıca Habeşistan'dan Yemen'e uzanan din folklorunun da önemli payı vardır."³

Türkiye coğrafyasındaki tarihi boyunca kahvehane kelimesi ile birlikte, kısaltma yoluyla kahve kelimesi de kahvehane kurumunu karşılamıştır.

¹ Yaşar Çağbayır, "Kahve", **Ötüken Türkçe Sözlük**, c 3, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.2338.

² İlhan Ayverdi, "Kahve", **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c 2, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005, s.1517.

³ Ekrem Işın, "Kahvehaneler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.386.

İstanbul'da açılan ilk kahvehane için Gelibolulu Mustafa Ali 1553, Peçevi 1554 tarihlerini vermektedirler. Araştırmacılar tarafından kesin bir tarih üzerinde anlaşılması olmasa da İstanbul'da ilk kahvehanelerin 1550'li yılların başında açıldığı genel kabul olarak benimsenmiş ve kahvehane literatürü bu bilgiye göre şekillenmiştir.⁴

İstanbul'da ilk kahvehaneler Halepli Hakem ve Şamlı Şems adlı kişiler tarafından Tahtakale'de açılmıştır. Tahtakale'nin ekonomik faaliyetler ve limana yakınlıkla şekillenen kozmopolit ortamı İstanbul'da daha önce örneği bulunmayan kahvehane kurumu için uygun bir zemin olmuştur. İstanbul'da ilk kez 1554 yılında bir kahvehane için ticaret siciline vergi kaydı yapılmıştır. Kahvehanelerin çabuk benimsendiği Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarında sayının elliye ulaşmış olmasından anlaşılmaktadır. 2. Selim ve 3. Murad'ın saltanat yıllarını kapsayan 1574-1595 yılları arasında kahvehanelerin sayısı hızla artarak altı yüze ulaşmıştır.⁵

Toplumsal mekan olarak daha önce de bozahaneler ve meyhaneler bulunmaktadır fakat bu iki kurum da kahvehaneler kadar benimsenmemiştir. Kahvehanelerin ortaya çıkışından itibaren içli-dışlı olduğu başlıca kurum berber dükkanlarıdır. "Kahvehaneler açılıp, büyüklü küçüklü şehrin her tarafına yayılınca, berber dükkanları istiklalini kaybetti ve kahvehanelerin bir köşesine yerleşti, berber esnafı da kahveci esnafına yamak sayıldı. 17. asrın ortasında, amansız bir müstebit olan Sultan 4. Murad bütün Türkiye'de kahveyi yasak edip kahvehaneleri kapattığı zaman berberler yine müstakil oldu."⁶

Kahvehanelerden önce İstanbul'un toplumsal hayatında hâkim olan başlıca üç yaşama alanı bulunmaktadır. Bunlar; çekirdek aileyi ve çoğunlukla en yakın akrabaların birleşiminden oluşan büyük aileyi barındıran sivil konut, ibadet hayatının mekânı olan cami ve tekke ve ticari hayatın organize edildiği çarşıdır.

⁴ Ahmet Yaşar, "Osmanlı Şehir Mekanları: Kahvehane Literatürü", *TALİD Dergisi*, İstanbul, c 3, S 6, 2005, s.239.

⁵ Ayşe Saraçgil, *Kahvenin İstanbul'a Girişi, Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Yay. Haz. Helene Desmet Gregorie, François Georgeon, Çev: Meltem Atik, Esra Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.33-35.

⁶ Reşat Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2002, s.47.

Kahvehanelerin açılması yoğun olarak ev-cami-çarşı üçgeninde süren yaşam tarzına yeni bir alternatif mekân getirmiştir.⁷

Kahvehaneler, sayılan bu üç alanın yanına ne özel ne de dini fakat seküler/dünyevi bir ortam ve mekan olarak katılmıştır. 1980'lere kadar büyük şehirlerde bile devam eden bir olgu olan birden fazla çekirdek ailenin aynı sivil konutta bir arada yaşaması eski toplumsal yapının başlıca özelliklerinden biridir. Bu sivil konut yapısı içinde her çekirdek aile bir özel odaya sahiptir ve bu odalar evin sofa adı verilen geniş giriş bölümüne açılırlar. Birkaç aile bir arada yaşasa da buradaki iletişimi akrabalık ilişkisi üretmekte ve biçimlendirmektedir. Aile bireylerinin ev dışındaki ortamları, dini merkez olan cami, ticari merkez olan çarşıdır. Kahvehaneler iletişimin çoğunlukla tek yönlü olduğu, bir tarafın genelde alıcı konumunda bulunduğu bu üçlü yapının yanında çift yönlü alışverişin ve iletişimin üretildiği mekânlar olarak belirgin bir kimlik kazanmış, içe dönük iletişimden dışa dönük iletişime geçişin zemini olmuştur.

Ev, cami ve çarşı üçlemesinin dışında özel hayatın bir arada geçirildiği, kültürün üretildiği ve tüketildiği ortam olarak kabul görmüştür. Bozahane ve meyhane gibi kurumlara göre daha çok kabul görmüş, kapsayıcı ve etkili olmuştur. Kahvehanelerle birlikte sadece akrabalar değil farklı toplumsal katmanlardan gelen insanlar bir arada bulunmaya başlamışlardır. İstanbul'un fethinden tam yüz yıl sonra ilk örnekleri görülen kahvehaneler fetihten sonra İstanbul'a getirilen Türk nüfusun birkaç kuşakta ortaya çıkardığı İstanbullu tipinin sadece özel alanda kalmayarak şehir yaşamına katılmasına olanak sağlamıştır.

İlk örneğinin görülmesinden sonra 45 yıl içinde sayıları 600'e yükselen kahvehanelerin en yaygın türü mahalle kahvehaneleri olmuştur. Mahalle kahvehaneleri adeta mahallenin yönetildiği karar merkezi işlevi görmüştür. Mahalledeki gündelik hayatın çözüm bekleyen sorunları mahalle kahvehanesinde görüşülmüştür. Mahallenin kamuoyunu oluşturması sebebiyle kahvehaneler sivilleşme ve toplumsallaşma açısından önemli katkı yapmıştır. Toplumsallaşmadaki kısıtlamaları aşma ortamı olan kahvehaneler aynı zamanda toplumun dünya

⁷ Işın, a.g.e., 1994, s.386-387.

görüşünün kuşaktan kuşağa aktarıldığı mekanlar olmuştur. İstanbul'da zamanla mahalle kahveleri yeterli görülmemiş çeşitli meslek ve sanat tabakalarının kahvehaneleri de oluşmuştur. Esnaf kahvehaneleri, Yeniçeri kahvehaneleri, Tulumbacı kahvehaneleri, Aşık kahvehaneleri, Semai kahvehaneleri ve Meddah kahvehaneleri başlıca kahvehane türleri olarak benimsenmiş hatta birbirlerinin kültürel mirasına da sahip çıkabilmişlerdir. Bu anlamda Tulumbacı kahvehaneleri, Yeniçeri kahvehanelerinin; Semai kahvehaneleri de Aşık kahvehanelerinin kültürel mirası olarak değerlendirilmektedir.

İstanbul'da ilk kahvehanelerin açıldığı ve Osmanlı klasik çağına dâhil olan 1500'lü yıllar sözlü iletişimin ve şifahi kültürün egemen olduğu zamanlardır. Bununla birlikte sözlü kültürün egemenliği Türk toplumu için daha eski bir geçmişe sahiptir. Kültür tarihçileri eski Türk kültürünü yorumlarken "sohbet medeniyeti" ifadesini kullanırlar.⁸ Bu tanım coğrafyamızda sözlü kültürün gücünü de ortaya koyan bir saptamadır.

"Türklerin Orta Asya'dan beri yaşattıkları sohbet geleneğinin bizim kültür tarihimiz içinde hususi bir önemi vardır. Anadolu'ya taşınan bu gelenek hem Selçuklular hem Beylikler hem de Osmanlı döneminde varlığını sürdürmüş, azalarak da olsa günümüze kadar da gelmiştir. İlmi, siyasi, sosyal, kültürel, dini ve edebi olan bu sohbetler, her bölgedeki ve her seviyedeki insanımızı eğitmiş, yoğurmuş ve ona şekil vermiştir. Bu sohbetler sadece edep-erkan öğretmekle kalmamış, ona bir yaşama tarzı ve dünya görüşü kazandırmıştır. İnsanımızı içten içe besleyerek, onu yerine göre şair, edip yerine göre alim veya arif yapan bu husus yıllar yılı bizim mektebimiz olmuştur."⁹

Sözlü kültürün egemen olduğu geleneksel toplumlarda bilgi ve kültür sohbetle üretilmiştir. Aslında sözlü kültürün ördüğü sohbet ortamları yazılı kültürden büsbütün kopuk değildir. Şifahi kültür yine büyük ölçüde el yazısı kültüründen beslenmektedir. Geniş coğrafyalara etki edecek sayıda kopyaları bulunmasa da yazma kitaplar matbaanın bulunmasından önceki Avrupa'da olduğu gibi sözlü

⁸ Burçak Evren, *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996, s.7

⁹ Belkıs Gürsoy, "XV. Yüzyıldan İtibaren İstanbul'daki Edebi Muhitlere Genel Bir Bakış", *Bilgi Dergisi*, S 2, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesine Yardım Vakfı, 1996, s.188.

kültüre kaynaklık etmiştir. Yazma kitapların hazırlanması uzun süre aldığı için bu kitaplar daima pahalı olmuş ve evlerde çok kısıtlı şekilde bulundurulabilmiştir.

Aralarında Mevlana'nın Mesnevi'si, Yunus Emre Divanı, Fuzuli Divanı, Taberi tarihi gibi edebiyat, tarih ve din konulu kitaplar önce cami ve tekkelerde daha sonra da kahvehanelerde okunmuş ve çoğunluğu okur-yazar olmayan topluluklar tarafından dinlenmiştir.¹⁰

El yazmasının egemen olduğu dönemlerde ve toplumlarda okuma yazma bilenlerin oranı çoğunlukla kısıtlı kalmıştır. Matbaanın bulunuşu ve baskı kültürünün geliştirilmesine kadar Avrupa'da da sözlü kültürün egemenliği vardır. Okuma-yazma bilmek belirli bir döneme kadar aristokrasinin ve kilisenin imtiyazı halindedir. Hal böyle olunca okuma-yazma bilmek güç odaklarını kontrol edebilmek ve söz sahibi olabilmek için en önemli araç haline gelmiştir. Aristokrasinin devlet yazışmalarını yürütmek için, kilisenin de hem bu iş için hem de İncil çoğaltmak için görevli katipleri vardır. Matbaanın ortaya çıkışı ve yayılışı hem yazılı kültürü hem de bu iki sınıfın dışındaki toplumsal tabakaları geliştirmiştir. Matbaanın 15. yüzyılın son çeyreğinden itibaren pek çok Avrupa şehrinde kullanılmaya başlandığı ve Avrupa'da ilk günlük gazetenin 1660 yılında Almanya'da çıkmaya başladığı bilinmektedir.¹¹ Türkiye'de İbrahim Müteferrika matbaası ilk kitabı 31 Ocak 1729'da basmış, matbaanın açılışından kapanışına kadar geçen 64 yılın içinde toplam 18 yıl faaliyet gösterilmiş ve 24 adet kitap basılmıştır.¹²

Basılan bu kitaplar uzun yıllar bitirilememiştir. Türkiye'de gazetecilik de matbaa gibi sözlü kültürün egemenliği yüzünden gecikmeyle ve devlet eliyle ortaya çıkmış, gelişmesi de ağır olmuştur. Osmanlıca yayınlanan ilk gazete devlet eliyle yayınlanan Takvim-i Vekayi (1831) olmuştur. 1860'ta yayın hayatına başlayan Tercüman-ı Ahval ile özel girişim gazeteciliği ve 2. Meşrutiyet sonrasındaki hızlanmış önemli dönüm noktaları olsa da gazeteler de 1960'lara kadar düşük tirajlarla ve İstanbul ağırlıklı olarak seyretmiştir. Bu durum Osmanlı-Türk toplumunda şifahi

¹⁰ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, 6.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.216-217.

¹¹ Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yay., 1987, s.12

¹² "Matbaa", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c 6, İstanbul, Dergah Yayınları, 1986, s.157.

kültürün ne kadar güçlü olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Fakat buna rağmen Osmanlı-Türk toplumunun 19. yüzyıldaki modernleşme ortamında tanıştığı yazılı iletişim araçları olan gazete ve dergiler kahvehane ortamlarında etkili olmuşlardır.

İlber Ortaylı, yazılı iletişim araçlarının sözlü kültür ortamlarına dahil edilmesini şöyle yorumlamaktadır: “Gazetelerin tirajları komiktir, bini bulmaz. Fakat yine de bu fikir ve bilginin gelişimini sağlamıştır. Gazete Osmanlı milletlerine haber taşımıştır, belki haberden çok devletin teamüllerini duyurmuştur. Okuyucusuna tarih, coğrafya, dilbilgisi dersi vermiş; tabiatı ve dünyayı öğretmiştir. Gazete, kitlelere bir nevi ansiklopedik kültür aracı olarak ulaşmıştır. Kırathane denen yerde bir gazetenin etrafında belki elli kişi toplanıp okumuş ve dinlemiştir.”¹³

Gazeteler ve dergiler sadece kahvehane ortamlarına dahil olmakla kalmamış bu kurumun form ve isim değiştirerek yeni bir tarzı ortaya koyuşuna da sebep olmuştur. Selim Nüzhet Gerçek bu olguya şu cümlelerle işaret etmektedir:

“İsmi bize kadar gelen hemen hemen yegane kahvehane ‘Sarafim’in kahvehanesi; daha doğrusu bizde ilk defa olarak yevmi ve mevkut matbuatı müşterilerinin istifadesine arz ettiğinden, kırathanesidir. O da bir kahvehane olsaydı ismi belki bize kadar da gelmezdi. Sarafim müşterilerine yalnız gazete ve mecmua okumak imkanını vermekle kalmamış, kırathanesini müellif ve tabilere de eserlerini satmak üzere bir satış merkezi haline getirmiştir. Hatta bir müddet sonra da işi gazetelere abone yazmaya ve gazetelerin sevk işleri ile uğraşmaya kadar götürmüştür. Sarafim neşirlik de etmiştir. Üstlerinde: ‘Devlet-i Aliye-i Osmaniyede kırathane mucidi ve memalik-i mahruse-i şahane umum matbuat merkezi Okçular başında vaki Kırathane-i Osmani Müdürü Sarafim’ kaydına rasgelenen birçok neşriyat vardır.”¹⁴

¹³ İlber Ortaylı, **Tarihimiz ve Biz**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s.112-113.

¹⁴ Selim Nüzhet Gerçek, **İstanbul’dan Ben de Geçtim**, yay.haz.: İsmail Kara, Ali Birinci, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, s.70-71

Kıraathane kelimesi için sözlüklerde “İçinde gazete, mecmua bulunan büyük kahvehane”¹⁵ ve “Müşterilerin okumaları için gazete ve dergi bulundurulan, zaman zaman edebiyatçıların kendi aralarında tartışıp konuştukları iyi döşenmiş büyük kahvehane”¹⁶ gibi anlamlar verilmiştir. Selim Nüzhet Gerçek’in verdiği bilgiler sadece süreli yayınların kahvehanelerin yapısında meydana getirdiği değişiklikleri değil, kıraathanelerin başta modern kütüphane olmak üzere, kitapçılık, yayıncılık gibi modernleşme atmosferi içinde ortaya çıkan yeni kurumlara ev sahipliği yaptığını, kültürel hayat için birden fazla işlevi üstlendiğini gözler önüne sermektedir.

Modernleşme sürecinde Avrupa’dan gelen bazı yeni kurumlar kendi varlıklarını oluşturana kadar kahvehaneleri mekan tutmuşlardır. Kahvehanelerin ve daha sonra kıraathanelerin çok fonksiyonlu yapısı ve Türk toplumu üzerindeki kapsayıcılığı Peyami Safa’nın değerlendirmelerine de konu olmuştur: “Gerçekten o devirde kahve akademinin, meslek cemiyetinin, kulübün, salonun, fikir ve sanat meclisinin bütün vazifelerini küçük tahta masalarının etrafında elinden geldiği kadar yapıyordu. O zaman anladım ki, biz bir kahve milletiyiz. Köyde kahve, mahallede kahve, mektebin önünde, cezvesinde bütün milli ve dini şuuru pişiren, ibriğinde kolektif vicdanı demlendiren, tezgahın dibinde halkı ve münevveri birbirine kenetleyen, iptidai olduğu için basit, fakat ananesi olduğu için derin ve canlı, tek ve tam bir cemiyet mihrakıdır.”¹⁷

Önce el yazısı kitapları sonra da yazılı iletişim araçlarını bünyelerine taşıyan kahvehaneler bu özellikleriyle adeta gayri resmi eğitim kurumları haline gelmişlerdir. Eğitim kurumu vurgusuna bir örnek olarak Sait Faik hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde “tembel yatağı” ifadesiyle eleştirilen kahvehaneleri üniversiteye benzetmektedir:

---

¹⁵ Ferit Devellioğlu, “Kıraathane”, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 22.bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2005, s.515.

¹⁶ Yaşar Çağbayır, “Kıraathane”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c 3, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.2615.

¹⁷ Peyami Safa, **Divanyolu**, akt: Beşir Ayvazoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003, s.95.

“Bazı ukala yazıcılar, bünyemizi için için kemiren şu tembел yatağı kahvehaneler, diye yazılarına başlayabilirler. Onların maksadı üç beş, bir şey hakkında düşünemeyen, başkalarının görüşlerine hemen intibak etmek kabiliyetinde bulunan okuyucu zümresini avlamaktır. Böylece de bu nevi yazıcılar hem ukalalıklarını örter, hem ciddi, pek ahlaklı gibi görünüşlerini sağlamırlar. Hâlbuki kahvehane, daha güzeli kıraathane kadar adamı adam eden yerlerden birisi de üniversitedir. Kıraathaneye gitmemiş bir üniversitelinin tahsilini yarım sayarım. Bu dekansız, doçentsiz, bütçesiz, fakültesiz tamamen muhtar üniversitelerin tavla şakırtıları arasında; gören bir göz, işiten bir kulak bir memleketin insanların nabzını tutabilir; o nabız hızlı mı atıyor, yavaş mı atıyor, yoksa ‘intermittance’ mı var, doktor olmaya pek hacet kalmadan müşahadelerini yapar.”¹⁸

Haldun Taner ise kahvehanelerin toplumsal dayanışma bakımından önemine işaret etmektedir: “Kahve deyip geçmeyelim. Kahve aileden sonra küçük bir toplum birimidir. Orada yalnız kahve içilmez, nargile çekilmez, gazete okunmaz, avarelik edilmez. Kahve bir dayanışma yeridir. Oradakileri tanıyalım ya da tanımayalım, ister konuşkan, ister suskun olalım kendimizi hiç yalnız hissetmeyiz. Emeklilere bakın, öğleden sonra kahveye çıkmak onları ferahlatır. Kafadarlarla buluşup konuşurlar. Dertlerini birbirlerine açarlar. Başkasının derdini dinleyip kendininkilere şükreden olurlar.”¹⁹

Genel olarak kahvehanelerin ortaya çıkışını ve ilk kurulduğu tarihten bugüne toplumsal yaşamımızdaki yerini özel olarak da 19. yüzyıldaki modernleşme atmosferi içinde yetişen yeni bürokrat aydın zümresiyle gazete ve dergi gibi süreli yayınları buluşturan kıraathaneleri ele alan bu çalışma giriş ve sonuç dışında üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın tutarlılığı bakımından bazı sınırlandırma ve kısıtlamalar yapılmıştır. Bu çerçevede “edebi salonlar”, “edebiyat matinelere”, “meyhaneler” ve “lokantalar” çeşitli dönemlerde aydınların buluştuğu yerler olarak bilinen örnekler vermelerine rağmen çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

¹⁸ Sait Faik Abasıyanık, **Alemdağda Var Bir Yılan-Az Şekerli**, 12. Bs., Ankara, Bilgi Yayınları, 2001, s.182.

¹⁹ Haldun Taner, **Yaz Boz Tahtası**, 2.bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s.106.

Edebi salonların iki görünümü vardır. Birincisi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren örnekleri görülen kadın edebiyatçı ve yazarların konaklarında düzenlenen edebi sohbetler bağlamında²⁰, ikincisi ise eski bir Osmanlı geleneği olan devlet adamlarının konaklarında düzenledikleri toplantılardır. 19. yüzyılın boyunca “Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyesi” ve “Yeni Osmanlılar”ın da aralarında bulunduğu çeşitli grupların doğmasına sebep olan bu salon toplantıları Avrupa’daki aydınlanma devri aydınlarının toplandığı salonlara benzer bir ortamı sağlamıştır.²¹

Çalışmamızda aydınların iletişim ortamı olarak kahvehaneler ele alınmış ve bu kahvehanelerin eski İstanbul’daki kültürel yaşama etkileri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı Türkiye’de aydınların bulunduğu kahvehanelerle ilgili yazılı birikimi ortaya çıkarmak ve bir araya getirmektir. Çalışmanın yöntemi kaynak taraması olmuştur.

Çalışmanın birinci bölümü olan “Kahvenin Türkiye’ye Gelişi ve İlk Kahvehaneler”de Türkiye’de açılan ilk kahvehaneler ve bu kahvehaneler hakkında dönemin tarihçilerinin yaptığı yorumlar ile zaman içinde gelişen kahvehane türleri hakkında bilgi verilmiş, kahvehane türlerinin birbirleriyle olan ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üst başlığı, “Dünden Bugüne İstanbul’un Kültürel Merkezleri: Modernleşme Ekseninde Değişen Şehir ve İletişim Ortamları” olan ikinci bölümde aydın kahvehanelerinin oluştuğu 19. yüzyılın ortalarında İstanbul’un Üsküdar ve Eyüp ile birlikte en önemli merkezleri olan Beyazıt, Babıâli, Şehzadebaşı ve Beyoğlu’nda aydınları buluşturan kahvehane, kıraathane ve pastaneler adı geçen semtlerin kültür, sanat ve eğlence ortamı olarak bilinen mekân ve kurumlarla birlikte değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın ana teması olan üçüncü bölümde ise kültür tarihi çalışmalarından, edebiyatçı, gazeteci ve akademisyenlere ait anı kitaplarından ve son on yılda örnekleri çoğalan nehir söyleşi türündeki kitaplardan faydalanılmış, 1857 yılında açılan ve kıraathane adıyla anılan ilk kahvehane olan Sarafim Kıraathanesi’nden 1984 yılında kapanan Marmara Kıraathanesi’ne uzanan süreçte

²⁰ Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigar Hanım*, 2.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s.177.

²¹ Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986, s.48.

Beyazıt, Babıali, Şehzadebaşı ve Beyoğlu'nda aydınların iletişim ortamı haline gelen kahvehaneler hakkında bilgi sunulmuştur.

Birinci Bölüm

KAHVENİN TÜRKİYE'YE GELİŞİ ve İLK KAHVEHANELER

Kahve kelimesinin Arapça aslı “kahva”dır ve bu sözcüğün etimolojik kökeni şüphelidir. Kahve sözcüğü ilk kullanıldığı dönemlerde özellikle şiirlerde şarap anlamında kullanılmıştır. 15.yüzyıl sonlarına doğru sözcük tam olarak kahve tanelerinden üretilen bir içecek anlamını kazanmıştır. Kahvenin meşhur olduğu yer Yemen ve çevresi olsa da bu bitkinin anavatanı Habeşistan yaylalarıdır. Kahve Habeşistan’da ilk yetiştirildiği dönemlerde hamur gibi yuvarlanarak ekmekle beraber tüketilen katı bir yiyecek durumundadır. Hakkında en eski kayıtlara 16. yüzyılın başlarına ait yazılarda rastlanmaktadır.

Tarihi kayıtlarda kahvenin Yemen’e nasıl gittiği konusunda birbiriyle çelişen rivayetler bulunmaktadır. Kahve içimi ilk önce, ayinler sırasında uyanık kalmayı sağladığı gerekçesiyle Yemenli sufiler tarafından alışkanlık olarak benimsenmiştir. Kahvenin kaynatılarak içimi 15. yüzyılın sonlarına doğru genele yayılmış ve ilk kahvehaneler açılmaya başlanmıştır.²² Kahve 1500-1510 yılları arasında önce Mekke ve Medine’de daha sonra da Kahire’de kullanılmaya başlanmıştır. 1540-1550 arasındaki tarihlerde de Suriye’ye gelmiştir.²³

Kahve 1543 yıllarında gemilerle Anadolu’ya geldiğinde haram olduğuna dair fetva verilmiş fakat bu fetva hem kahvenin tüketilmesini hem de 10 yıl sonra ilk kahvehanelerin imparatorluğun başkenti olan İstanbul’da açılmasını engelleyememiştir.²⁴ İstanbul’da ilk kahvehanelerin açıldığı tarihle ilgili kaynaklarda birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan tarihçi Gelibolulu Mustafa Ali 1553 tarihini vermekte ve ilk kahvehanelerin açıldığı atmosferi şöyle yorumlamaktadır:

²² C. Van Arendonk, “Kahve”, *İslam Ansiklopedisi*, 6 c., İstanbul, M.E.B. Devlet Kitapları, 1993, s.95-99.

²³ Turgut Kut, “Kahvehaneler”, *Yurt Ansiklopedisi*, 6 c., İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1982-1983, s. 4092-4093.

²⁴ Katip Çelebi, *Mizanü’l –Hakk Fi İhtiyari’l-Ahakk*, yay.haz.. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, 1980, s.48.

“Arabistan’da eskiden beri bulunan kahvehaneler 960’dan (1553) bu yana yüce başkentte, yani İstanbul’da ve başka Osmanlı ülkelerinde de ortaya çıktı. Bu büyük toplantı yerleri, iyileri ve kötülerini içinde barındırarak, bilginlerin de ayak takımının da kaynağı olmuştur. Çünkü buralardaki toplantılara katılanlar, dervişler ve bilgeler sınıfıdır ki, amaçları birbirini görüp sohbet etmek, kahve içip çabucak keyiflenmektir. Yabancılarla yoksullar da oraya gidiyorlar. Yabancıların evleri ve sığınacak yerleri yoktur; yoksulların da başka yerde toplanmak için dünyalık ve paraları yok. Bu yüzden kahvehanelere yöneliyorlar.”²⁵

Tarihçi Peçevi ise ilk kahvehanenin 1554 yılında açıldığını belirtmekte ve bu açılışın öyküsünü şöyle anlatmaktadır: “Dokuz yüz altmış iki (1554) tarihine gelinceye kadar başkent İstanbul’da ve kesinlikle bütün Rum ilinde kahvehane yok idi. Söylenen yılın başlarında Halep’ten Hakem adında esnaftan bir adam ile Şam’dan Şems adlı kibar bir kişi gelip Tahtakale’de açtıkları birer büyük dükkânda kahve satmaya başladılar. Keyiflerine düşkün bazı kişiler, özellikle okuryazar takımından birçok büyük kimse bir araya gelmeye ve yirmişer, otuzar kişilik toplantılar düzenlemeye başladılar. Kimisi kitap ve güzel yazılar okur, kimisi tavlâ ve satranç oynardı. Bazen yeni yazılmış gazeller getirip şiir ve edebiyattan söz edilirdi. Ahbap toplantıları yapmak için büyük paralar harcıyarak ziyafet çeken kimseler artık bu masraftan kurtulup bir iki akçe kahve parası vermekle toplantı safası sürmeye başladılar.”²⁶

Kahvehaneler İstanbul’un fethinden tam yüz yıl sonra ortaya çıkmıştır. Burada fetihden sonra Anadolu ve Rumeli’den İstanbul’a göç ettirilen nüfusun başkentte yeni bir İstanbullu tipini oluşturması da önemli bir dinamiktir. Kahvenin gelişinden kahvehanelerin açılışına giden süreçte, taşrada sadece kendi şiveleriyle konuşanların arasında yaşayan insanların ve insan topluluklarının göçmen kimliğiyle yeni bir alanda kaynaşıp İstanbul’a has kültürel değerler ve ölçüler üretmesi söz konusudur.

²⁵ Gelibolulu Mustafa Ali, *Mevidün Nefais fi Kavaidi’l Mecalis*, yay.haz.: Cemil Yener, İstanbul, Hünkar Kitabevi, 1975, s.145.

²⁶ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, 2 c., yay.haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.258.

Kahvehanelerden önce İstanbul'un toplumsal yaşamına egemen olan başlıca üç ortam bulunmaktadır. Bunlar; aileyi ve çoğunlukla en yakın akrabaların birleşiminden oluşan büyük aileyi barındıran sivil konut, ibadet hayatının mekanı olan cami ve tekke ve ticari hayatın organize edildiği çarşıdır. Kahvehanelerin açılması yoğun olarak ev-cami-çarşı üçgeninde süren yaşam tarzına yeni bir alternatif mekan getirmiştir.²⁷ Kahvehaneler sadece aynı ailenin, aynı sülalenin, aynı sosyal tabaka insanının değil bütün toplumsal katmanların mensubu olan müdavimleri bünyesinde tutmuştur.

Kahvehaneler yaygınlaşırken bir yandan da yüz yıldan fazla bir süredir yönetilen İstanbul şehrinin organizasyon yapısında şehrin ihtiyaçlarıyla doğru orantılı olarak değişimler yaşanmıştır. Bu organizasyon yapısı zamanla çeşitli meslek gruplarının müdavimi oldukları kahvehane modelini de ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen en yaygın kahvehane türü mahalle kahveleridir. Mahalle kahveleri adeta mahallenin bütün haberleşmesini sağlayan, problemlerin öğrenildiği ve çözüm yollarının ortaklaşa arandığı platform işlevini görmüştür. Mahalle kahvesini sonraki dönemlerde esnaf, yeniçeri, tulumbacı, aşık, semai ve meddah kahvehaneleri, en yaygın kahvehane türleri olarak izlemiş, bunlardan bazıları birbirlerinin geleneklerini devam ettirmiştir.

1.1. MAHALLE KAHVELERİ

Mahalle kahveleri ilk kahvehane örneklerinden sonra zamanla ortaya çıkan kahvehane türleri arasında en yaygın olanıdır. Bunun temel sebebi mahalle kahvelerinin gündelik hayatı biçimlendiren yeni bir sosyalleşme ortamı olarak toplumsal hayata katılmasıdır. Mahalle kahvelerinin kökleri yine hayatı biçimlendiren ana mekanlardan olan cami ile ilintilidir. İlk mahalle kahveleri camilerde namaz vaktini bekleyenlerin oturmaları için ayrılan mekanların geçirdiği dönüşümler sebebiyle ortaya çıkmıştır.

Mahalle kahveleri geliştikçe sivil mekan olan ev ve dini mekan olan caminin yanına eklenmiş ve yüzyıllarca boyunca bir mahallenin vazgeçilmez bir

---

²⁷İşin, a.g.e., 1994, s.386-387.

parçası olarak algılanmıştır. Özellikle evdeki ve daha sonra camideki içe dönük iletişime dışa dönük bir iletişim alternatifini getirmiştir.²⁸ Dışa dönük iletişim ticari hayatın yürütüldüğü çarşıda da vardır fakat bu sonuçta ekonomik bir temele dayanmaktadır. Mahalle kahvesinin oluşturduğu yeni iletişim atmosferi dışa dönük bir “alış-veriş” biçimini ve karşılıklı etkileşimi esas almaktadır. Bu alış-veriş özelliği sayesinde mahalle kahveleri sadece aynı aileden veya akraba çevresinden olanların değil bütün mahalle halkının bir araya gelmesine, tanışmasına ve yeni bağlar geliştirmesine tanıklık etmiştir. Mahalle kahveleri bu bağlamda farklı kültürel aidiyet alanlarına ve sosyal statülere sahip insanların bir potada eridiği yeni bir toplumsallaşma alanı olmuştur.

İlber Ortaylı bu noktaya şu cümlelerle değinmektedir: “Geleneksel mahalle, adeta bir Şeyh Küşteri meydanı, yani Karagöz perdesi gibidir. Orada dinsel farklılık hariç, dil ve etnik farklılık önemli değildir, imparatorluğun her sınıf ve her bölgesinden insanlar belirli kurallar ve etiket çerçevesinde birlikte yaşarlar. Mahalle mescidi ve kahvehane bir toplantı ve tartışma mahalli olup kamuoyunun oluştuğu merkezlerdendir.”²⁹

Mahallenin Osmanlı toplumsal yaşamında gördüğü işlevin önemi Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Bugünün mahallesi artık eskiden olduğu gibi her uzvu birbirine bağlı yaşayan topluluk değildir; sadece belediye teşkilatının bir cüzü olarak mevcuttur.” cümlesiyle bağlantılı olarak anlaşılabilir. Mahalle kahvesinin sorunları çözmek fikir geliştirilen yer olma misyonu da bulunmaktadır. Mahalle kahvesi bütün mahallelinin sorunlarının dillendirildiği ortak zemin olma özelliğini son dönemlere kadar sürdürebilmiştir.

Abdülbaki Gölpınarlı mahalle kahvesinin gördüğü işlevleri şöyle anlatmaktadır: “Mahalle kahvesinin bir çeşit vazifesi vardı. Bir çeşit içtimai toplantı yeri idi orası. Her sabah işine giden oraya uğradı. Herkes birbiriyle bir kere daha görüşürdü. Hasta yoksulun iyaline, kimsesiz kadının haline orda çare aranır, bulunurdu. Doktor yollanırdı. İlaç alınırdu. Kömür gönderilirdi. Para toplanırdı.

²⁸İşin, a.g.e., 1994, s.388.

²⁹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, 11. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s.42.

Bunlar yollanır, gönderilirken de; yollayanlar gönderenler söylenmez, yardım olduğu bildirilmezdi: ‘Akrabanızdan biri göndermiş...’ denirdi.”³⁰

Mahalle kahveleri şehirdeki değişimlerin dışında olamayacağı için ilk kuruldukları dönemden bugüne kadar geçen zamanda ne tür dekorlara sahip oldukları kesin olarak bilinmemektedir. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 19. yüzyılın ikinci yarısına ait bir mahalle kahvesinin dekoruyla ilgili şu bilgileri kaydetmektedir: “Duvarlara ‘Gönül ne kahve ister ne kahvehane, gönül ahbap ister kahve bahane’ yahut ‘Ehl-i keyfini kim tazeler- Taze elinden taze pişmiş taze kahve tazeler’ ibareleri yazılmış olan levhalar ve bazılarında da Hazret-i Ali’nin Zülfikar ile ifriti katleylediğinin ve Veysel Karani Hazretlerinin Yemen ellerinde deve güttüğünün, Karaca Ahmet Sultanın yılandan dizginli arslana binip yılandan kamçı ile gezdiğinin, ‘Ah mine’l-aşk’ ibaresindeki he harfinin göz farz edilip bundan çıkan göz yaşlarının dere haline geldiğinin kaba saba renkli boyalar ile yapılmış resimleri asılırdı.”³¹

En önemli sözlü kültür ortamlarından olan mahalle kahvehanelerine ilişkin bilgiler çoğunlukla genel özelliklerine dayalıdır. Burada zaman geçirilmiş ama burada yaşananlar son derece kısıtlı bir biçimde yazıya geçmiştir.

Gazeteci Burhan Felek doğup büyüdüğü mahallede son dönemlerine yetiştiği bir kahvenin özellikleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır: “Bizim mahallenin ve hatta civarın belli başlı kahvesi meşhur ‘Çiçekçi Kahvesi’ idi. Önünden geçen büyük caddedeki şimdiki otobüs durağına verilmiş olan ‘Çiçekçi’ ismi işte bu kahvenin adıdır. Doğançılar’dan gelip Tunusbağı’ndan geçerek mezarlık kenarından duvardibine giden caddenin ortasında Selimiye tekkesinin çeşmesine karşı ve İhsaniye tarafındaki köşede seddin üstünde bir küçük ahşap kahvehane idi.”³²

Felek, Çiçekçi kahvesinin Hacı Ahmet adında kahvenin içinde aynı zamanda berberlik de yapan bir kişi tarafından işletildiğini ve kahvenin altlı üstlü iki

³⁰ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, 2. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2003, s.181.

³¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, yay.haz.: Ali Şükrü Çoruk, 3. bs, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2007, s.37.

³² Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1974, s.82.

bölümden oluştuğunu belirttikten sonra kahvenin müdavimi olan isimleri sıralamaktadır: “Yüksek kısma oturanlar arasında Hattat ve Tuğrakeş Hakkı Beyin babası meşhur Hattat İlmî Efendi vardı. Bu zatın Ali Paşa’ya kütüphanecilik ettiği söylenirdi. İlmî Efendi ne zaman kahveye gelse baş köşe onundu. Sonra babam Mahmut Ziya Bey, Hattat Hakkı Bey, Şair Talat Bey (daha evvel seryaver), Halil Paşa, Hastalar ağası Hacı Raşit Bey, Damadı Selahattin Bey, Esvabcıbaşı Ahmet Bey’in oğlu Behçet Bey, biraderi Mahmut Bey, Türkmen Beyi Süleyman Bey, Temyiz Azası İzzet Bey, Adliye Evrak Müdürü Memduh Bey, İmam Tahsin Efendi, Mısır çarşılı Sadık Bey, Muhtar Ethem Efendi.”³³

İstanbul’un en eski ve önemli yerleşim bölgelerinden biri olan Üsküdar’ın bir kahvesi ismini bir semte verebilecek kadar etkili olmuştur. Üsküdar’ın Suriçi İstanbul kadar önemli bir merkez olması toplumsal kurumların en azından belirli bir zaman diliminde yaşatılması olanağını sağlamıştır. Mahalle kahvehanelerinin çoğunda kitap da sözlü kültürün içine dahil edilmiştir. Tek başına oturup kitap okumanın dar bir insan tabakası dışında rağbet görmediği Osmanlı toplumunda belirli kitapların halkın toplandığı mekanlarda yüksek sesle okunması yüzyıllarca süren bir gelenek olmuştur. Kan Kalesi, Hamzaname ve Battal Gazi gibi kitaplar ya kahvehanede sürekli bulundurulurken, ya da sahaflardan kiralanarak kahvehanede yaşanan iletişimin önemli bir parçası haline getirilmiştir.³⁴

Kitabın bu şekilde sözlü kültürün içine katılması okuma yazma oranının çok düşük olduğu ortamda belli şiiirleri ve hikâyeleri ezbere bilen ve bunlardan aldığı ölçüleri gündelik hayata aktarmaya çalışan bir insan modelini doğurmuştur.

1.2. ESNAF KAHVEHANELERİ

Esnaf kahvehaneleri 16. yüzyılın sonlarından itibaren Mahalle kahvehanelerinin gelişmesi ve çoğalmasına paralel olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemi toplumsal hayatının ve devlet organizasyonunun içinde var olan belirli dinamikler mekansal kültürler oluşturabilmiştir. Eski İstanbul’un başlıca ticaret

³³ Felek, a.g.e., s.83.

³⁴ Balikhane Nazırı Ali Bey, İstanbul’da Ramazan Mevsimi, yay.haz.: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1998, s.102.

bölgeleri Haliç kıyıları ile Beyazıt-Aksaray gibi çarşı ve hanların yoğun şekilde buldukları bölgelerdir.

Esnaf kahvehanelerini ikiye ayırmak mümkündür. Esnaf kahvehanelerinin bir bölümü Eminönü-Ayvansaray arasında uzanmaktadır. Bu bölgedeki kahvehaneler, inşaat işçiliği, hamallık, seyyar satıcılık, ırgatlık, kayıkçılık gibi meslekleri yapan insanların devam ettiği mekânlar durumundadır. Farklı meslek gruplarının oluşturduğu insan potansiyeli zamanla mesleklere özel kahvehanelerin açılmasını da getirmiştir. Buna bağlı olarak bu tür esnaf kahvehaneleri günlük işçi taleplerinin cevap bulduğu mekanlar olmuştur. Esnaf kahvehaneleri lonca sistemi çerçevesinde esnaf kethüdaları tarafından yönetilmiştir.

İkinci tip esnaf kahvehaneleri de ağırlıklı olarak Beyazıt-Aksaray bölgesinde kurulmuştur. O dönemde Kapalıçarşı en önemli ticaret bölgesidir ve esnaf kahvehaneleri de büyük ölçüde Kapalıçarşı'yı kuşatan hanlarda faaliyet göstermiştir. İstanbul'un orta ve üst tabakasını oluşturan esnafların devam ettiği bu mekanlar aynı zamanda ticari büro olarak da algılanmış ve bu şekilde kullanılabilmiştir.³⁵ Esnaf kahvelerinin bir bölümü Anadolu'dan İstanbul'a çalışmak için gelenlerle dolup boşalmaktadır, bu kahvehaneler belli bir düzen kurana kadar onların adeta evi gibidir.³⁶

Esnaf kahveleri şehrin başka bölgelerinde de bulunmakta ve farklı işlevler de görmektedir. Bunun bir örneği olarak, Osman Cemal Kaygılı Kasımpaşa'da bulunan bir esnaf kahvesinde Perşembe ve Cuma günleri eskici esnafının toplandığını ve burada eski eşya alışverişinin gerçekleştirildiğini yazmaktadır.³⁷ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geleneksel çarşı düzeni bozulunca pek çok mesleğin ortadan kalkması esnaf kahvehanelerini de etkilemiştir. Bu çerçevede Ekrem Işın, Karagöz sanatçılarının devam ettiği kahvenin öyküsünü şöyle anlatmaktadır: "İstanbul'un gündelik hayatında iz bırakmış esnaf kahvelerinden birisi, Suriçi'nde Çelebi Ali Mahallesi'ndeki Karagöz sanatçılarının toplandıkları

---

³⁵ Işın, a.g.e., s.389.

³⁶ Malik Aksel, **Anadolu Halk Resimleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960, s.67.

³⁷ Osman Cemal Kaygılı, **Köşe Bucak, İstanbul**, yay.haz.:Tahsin Yıldırım, İstanbul, Selis Yayınları, 2003, s.269-270.

yerdir. Kare planlı geniş bir mekan olan bu kahveye 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar 'hayalci esnafı' devam etmiş, bu tarihten sonra bağlı buldukları loncanın dağılması üzerine ruhsata tabi serbest meslek elemanı olarak çalışmışlardır. Eminönü'nde Mısır Çarşısı civarında bahçeli Karagözcü kahvehanesi ile Beyazıt'ta Simkeşhane içindeki bir diğer kahvehane, bu sanatı icra edenlerin Osmanlı dönemi sonlarına kadar kendi geleneklerini yaşattıkları mekanlardır.”³⁸

Esnaf kahvehaneleri şehirdeki değişim, dönüşüm ve yeni ortaya çıkan iş kollarının şehrin merkezi yerlerini mekan tutmaları gibi faktörlerden etkilenerek farklı tabakaların iletişim ortamı da olabilmıştır. 1930'lu yıllarda Galata'da bulunan bir esnaf kahvesinin sinema ve tiyatro oyuncularının tercihiyle “Artistler kahvesi” adıyla anılmaya başlanması bunun için önemli bir örnektir.

1.3. YENİÇERİ KAHVEHANELERİ

Yeniçeri kahvehaneleri 17. yüzyılın ortalarında kurulmaya başlanmıştır. Bu kahvehaneler aynı zamanda 19. yüzyılda örneklerini gördüğümüz Tulumbacı kahvehanelerinin kökleridir. Yeniçeri Ocağı'nın geleneksel yapısının 17. yüzyılın ortalarında yaşadığı değişim yeniçerilerin İstanbul şehir hayatında daha aktif hale gelmesine sebep olmuştur. Bu dönemden sonra artık yeniçeriler evlenip aile sahibi olmuş ve ticari hayata katılmaya başlamıştır. Yeniçeri kahvehaneleri İstanbul'un özellikle kıyı bölgelerinde ve Boğaziçi yerleşim alanlarında faaliyet göstermiştir.³⁹

Aslında yeniçeriliğin sistemi bozulmadan önce de askerlerin halkla teması bulunmaktadır. Fakat yukarıda sözünü ettiğimiz etkileşim eskisine göre çok daha büyük ve çarpıcı boyutlarda gelişmiştir. Orta denilen yeniçeri birliklerinden bir bölümü İstanbul'un güvenlik işlerinden sorumludur. Bugünkü karakol benzeri düşünebileceğimiz “kolluk” yeniçerilerin karargâhıdır. Yeniçeri kahvelerinin kolluk denilen bu yapıların yanında kurulması o dönem için sık rastlanan bir durumdur.

17. yüzyılın ortalarında kötüleşen ekonomik durum yeniçeri maaşlarında düşüşe yol açmıştır. Ticari faaliyetleri dolayısıyla yeniçeriler şehirdeki esnaf

³⁸ Işın, a.g.e., s.389.

³⁹ Işın, a.g.e., s.389.

loncalarına üye olmuşlardır. Sistemin değişmesi yeniçerilerin esnaflığa geçmesi gibi esnafların da yeniçeri ocağına kaydolmasını doğurmuştur. Bu sebeple yeniçeri sayısı 200.000'lere yükselmiştir. Bu sayı artışı bekâr odaları, hanlar ve kahvehanelerin yeniçeriler tarafından doldurulmasına yol açmıştır. Yeniçerilerin olağanüstü boyutta çoğalması ve kahvehaneler yoluyla toplumsal hayata dâhil olması İstanbul'un sosyo-ekonomik yapısında da önemli etkiler bırakmıştır. Başkentte toplumsal hayata katılan bir güç olmak devletle ilgili konularda da söz sahibi olmak anlamına gelmiştir.

Yeniçeri kahvehaneleri okur-yazar oranının son derece düşük olduğu bir dönemde en etkili iletişim araçları olan söylenti ve dedikodunun merkezi haline gelmiştir. Günlük siyasetin, yönetimle ilgili sorunların konuşulduğu sohbetlerin mekânı olarak yeniçeri kahvehaneleri dönemin kamuoyu oluşturma merkezleri durumundadır. Bu sohbet ve tartışmalara "devlet sohbeti" denilmiştir. Siyaset sadece yeniçeri kahvehanelerinde konuşulmamaktadır fakat yeniçerilerin silahlı bir güç olması bu kahvehaneleri kışkırtmalara en açık mekân konumuna getirmiştir.

1730'da yaşanan Patrona Halil isyanının fitili bir yeniçeri kahvehanesinde ateşlenmiştir. 1807'deki Kabakçı Mustafa isyanında önde gelenlerin arasında bazı kahvehane işletmecileri de bulunmaktadır. Bu dönemde yeni kurulan askeri birlikler yeniçerilerin rahatsızlıklarını arttırmıştır. Yeniçeri kahvehaneleri ocağın kapatıldığı 1826 yılındaki olaylar sırasında da karargâh gibi kullanılmıştır.

Orta denilen yeniçeri birlikleri güvenlik görevleriyle birlikte İstanbul'a getirilen gıda maddelerinin dağıtımının düzenlenmesinden sorumluydu. Dönemin terminolojisinde "ihtisap dairesi" adıyla anılan bu kurumların yanı başında da yeniçeri kahvehaneleri kurulmuş, zaman zaman işler bu kahvehanelerden yönlendirilmiştir. Bu işlevlerinden başka yeniçeri kahvehanelerinin "mafya kulübü" halinde işletildiği de bilinmektedir. Bulunulan semtte yeni yapılan inşaatlardan ve kahvehane kurulurken semtin zenginlerinden haraç alma bazı yeniçeri kahvehanelerinin bilinirlik sebebidir. Bütün bu oluşumların sonunu 1826 yılında

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması getirmiştir. Ocağın kaldırılmasını izleyen süreçte on binden fazla kahvehane yıktırılmıştır.⁴⁰

Yeniçeri kahvehanelerin bütünüyle ortadan kaldırılmasına ilişkin takibatın sertliği pek çok kaynakta ele alınmıştır. Cengiz Kırılı bu kapatma ve idamlardan bir örneği şöyle aktarmaktadır: “Katliamdan haftalar sonra, İzmit’te Gazi Baba mahallesinde kahvehane işleten eski yeniçeri Sofuoğlu Mehmet, mensubu olduğu 46.bölüğün nişanı olan baltayı, üzerini kireçle sıvayarak gizlemiş ama durumun ortaya çıkmasıyla yakayı ele vermiş ve katledilmekten kurtulamamıştır.”⁴¹ Yeniçeri kahvehanelerinin ortadan kaldırılmasına yakın dönemlerde en bilinen kahvehaneler ve işletmecileri şu isimlerden oluşmaktadır: Kuledibi kahvehanesinin sahibi kalyoncu Burunsuz Mustafa, Hendek kahvehanesinin sahibi Tersane başçavuşu Darıcalı İbrahim Çavuş, Çardak iskelesi kahvehanesinin sahibi 56. ortadan Galatalı Hüseyin Ağa, Toygar tepesi kahvehanesinin sahibi Tiflisli Ali, Balaban iskelesi kahvehanesinin sahibi Kız Mustafa, Esir Pazarı kahvehanesinin sahibi Babadağlı Hasan, Paşa hamı kahvehanesinin sahibi Sarhoş Mustafa, Irgat pazarı kahvehanesinin sahibi Turnacı Ömer.⁴²

1.4. TULUMBACI KAHVEHANELERİ

Tulumbacı kahvehaneleri, tarihsel olarak Yeniçeri kahvehanelerinin devamı sayılmaktadır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ve buna bağlı olarak Yeniçeri kahvehaneleri ortadan kaldırılınca, yeniçerilerin kahvehanelerde ürettiği sözlü kültür geleneğini tulumbacı teşkilatı devralmış ve bu birikimi 2. Meşrutiyet yıllarına kadar yaşatmıştır. Tulumbacılık aslen bir yeniçeri mesleğidir, Acemi Ocağı'na bağlı bir örgüt iken 1826 yılında dağıtılmış ve yerine mahalle tulumbacılığı organize edilmiştir. Başlangıçta yeniçeri ocağı gibi bekârların alındığı ve mensuplarının şehrin belli noktalarındaki bekâr odalarında kalmak zorunda olduğu tulumbacı örgütü mahallelere bölünmüş ve her mahallede tulumbacı kahvehanelerinin kuruluşu bu değişimden sonra gerçekleşmiştir. Sultan Abdülaziz döneminden itibaren en parlak

⁴⁰ Ali Çaksu, “18. Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri”, **Osmanlı Kahvehaneleri Mekan, Sosyalleşme, İktidar**, yay.haz.: Ahmet Yaşar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009, s.82-86.

⁴¹ Cengiz Kırılı, “İstanbul: Bir Büyük Kahvehane”, **İstanbul Dergisi**, Ekim 2003, S. 47, s.76.

⁴² Reşat Ekrem Koçu, **Tarihimizde Garip Vakalar**, 2. bs., İstanbul, Varlık Yayınevi, 1958, s.33.

çağlarını yaşayan tulumbacı kahvehaneleri yeniçeri kahvehanesindeki asker-esnaf tipolojisinden farklı olarak külhanbeyi-kabadayı insan tipiyle şöhret kazanmıştır.⁴³

Ferit Devellioğlu bu insan tipiyle beraber tulumbacı kahvehanelerinin gayri resmi sporcu örgütü gibi olduğunu şöyle anlatmaktadır: “İmparatorluk devrinde İstanbul’un her semtinde bulunan babayiğit, gözü pek uçarlar, ekseriya birçok yankesici ve katillerin de bulunduğu Tavukpazarı kahvesinde toplanarak; Dertli’den Emrah’tan, Gevheri’den, Bayburtlu Zihni’den, Aşık Ömer’den ara sıra Enderunlu Vasıf’tan okuyup çalarlar ve bu suretle külhanbeyliğin dolayısıyla argonun ihyasına çalışırlardı. O devirde modern spor teşkilatı bulunmadığı için tulumbacılık kısmen bunun yerini tutuyordu. Birçok asilzadelerle devlet memurları bile birer amatör tulumbacı idiler.”⁴⁴

Selim Nüzhet Gerçek, Tulumbacı kahvehanelerinde yapılan faaliyetlerin çerçevesini şöyle çizmektedir: “Bu kahvelerin müdavimleri hemen her akşam toplanırlar, bazen cura, saz, bağlama, bozuk, çığırtma, darbuka, zilli maşa gibi aletler çalarlar ve eğlenirler, bazen da milli oyunlar oynarlardı. Bu gençlerin arasında çok güzel seslilere rastgelinirdi. Kimi koşma, kimi mani, kimi semai, kimi divan, kimi destan okurdu. Okunan parçaların ekseriyeti tulumbacılığa ve merdliğe aitti.”⁴⁵ İstanbul’un en bilinen Tulumbacı kahvehaneleri arasında Beyazıt’ta Köşklülerin Kahvehanesi, Unkapanı Arabacı Kahvehanesi,⁴⁶ Çukurçeşme Taşhan Kahvehanesi, Defterdar’daki Kahya İsmail’in Kahvehanesi, Divanyolu’nda Efenin Kahvesi⁴⁷ sayılmaktadır.

Tulumbacı kahvehanelerinde Ramazan aylarında çalgı bulundurulur. Teravihten sonra başlayan çalgı faslı sırasında yaşanan rekabet ortamı güvenlik güçlerinin bu kahvehaneleri sürekli gözetim altında tutmalarına sebep olmuştur. Tulumbacı kahvehaneleri mani söyleyen tulumbacıların yarıştığı ortam olmuştur.

⁴³ Işın, a.g.e., s.390.

⁴⁴ Ferit Devellioğlu, **Türk Argosu**, 4. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1959, s.41.

⁴⁵ Gerçek, a.g.e., s.208.

⁴⁶ İlber Ortaylı, Vahdettin Engin, Erhan Afyoncu, **Payitaht-ı Zemin Eminönü**, İstanbul, Eminönü Belediyesi Yayınları, 2008, s.364.

⁴⁷ Salah Birsal, **Kahveler Kitabı**, 2. bs., Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s.180-181.

Çeşitli semtlerin tulumbacıları da bir araya gelerek mani söyleme yarışmaları düzenlemiştir.⁴⁸

1.5. ÂŞIK KAHVEHANELERİ

Âşık kahvehaneleri “âşık” adıyla tanınan saz şairlerinin toplandığı mekânlardır. Semai kahvehaneleri olarak bilinen çalgılı kahvehaneler âşık kahvehanelerinin 17.yüzyıldan beri oluşturduğu dünya görüşü ve edebiyat mirasını devralmıştır. Bilginin ve kültürün sohbetle aktarıldığı bir toplumsal yapı içinde âşık tarzı hem halk edebiyatının hem de tekkeler yoluyla yayılan tasavvuf edebiyatının birleşimi ve yansımasıdır. Âşık tarzı, imparatorluğun sözlü kültür geleneğinin saz şairleri tarafından bir kalıba dökülmüş hali olarak görülebilir. Bu anlamda âşık kahvehaneleri bir sentezin mekânı olmuşlardır. Âşık denilen saz şairleri farklı toplumsal çevrelerin sözcüsü olabilmişlerdir. Âşık kahvehaneleri 18.yüzyılda Yeniçeri kahvehanelerinin kurulmasından itibaren bunlarla özdeşleşmiştir. Yeniçerilerin esnaflaşması saz şairlerinin günlük siyasi olayları ve şehir hayatındaki düzensizlikleri de âşık edebiyatı çerçevesine almalarını getirmiştir. Saz şairleri kendilerine özel kahvehanelerle birlikte yeniçeri kahvehanelerinde de destan, mani ve koşma okumuşlardır. Yeniçeri Ocağı'nın ve Yeniçeri kahvehanelerinin 1826 yılında ortadan kaldırılması Âşık edebiyatının ve âşık kahvehanelerinin de içerik ve form değiştirmesine sebep olmuştur.⁴⁹

Özkul Çobanoğlu aşıklık geleneğinin tarihsel kökenlerini incelerken kahvehanelerin bu edebiyat türünün gelişimindeki etkisine şöyle değinmektedir: “Kısaca âşık tarzı edebiyat geleneği tekke kurumunun ekseninde oluşan, biçim ve işlev açısından ozan-baksı geleneğinin devamı olan, tekke ve tasavvuf edebiyatı mensuplarından kahvehanelere yönelen ve onun icra bağlamı şartlarıyla kendine has bir tarz olarak bağımsızlığını kazanan bir oluşumdur. Bir başka ifadeyle âşık tarzı edebiyat ve kültür geleneği Türk-İslam sosyo-kültürel yapısını son derece derinden

⁴⁸ B.S., “Kahveye ve Kahvehaneye Dair”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 4, İstanbul, Ekim 1953, sy. 46, s. 2659.

⁴⁹ Işın, a.g.e., s.390-391.

etkileyen ve yeni sosyal alışkanlıkların ve davranış kalıplarının ortaya çıkmasına neden olan bir sosyal kurum olan kahvehanelerin ürünüdür.”⁵⁰

Toplumsal yaşama ait pek çok dinamikte görülen değişimlere rağmen Anadolu’da bugün bile saz şairlerine rastlanmaktadır. Âşık edebiyatı hem Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından hem de Tanzimat’tan etkilenerek değişimlere uğramıştır. 19. yüzyıldaki yenileşme ve değişim sürecinde Batılı tarzda düzenlenen okullar, gazeteler ve dergilere, 20. yüzyılda önce sinema ve sonra tiyatro eklenmiştir. Yeni toplumsal atmosferde aslında Ortaçağ Osmanlı esnaf teşkilatının kadrosu içinde özel bir sınıf olan âşıklar zümresi yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Modernleşmenin daha geç etkilediği taşra bölgelerinde âşıklık geleneği, nadir örneklerle de olsa yakın dönemlere kadar yaşamıştır.

Tarihsel seyri içinde âşıklık geleneğinin ve bu geleneğin içinde yer alan saz şairlerinin tasavvuf ekolleriyle ve özellikle Bektaşilik ile ilişkileri olmuştur. 17. yüzyılın başlarından itibaren faaliyette olan âşık kahvehanelerinde sanatlarını sergileyen âşıklar ve ortaya koydukları birikim dönemin saray çevresinde yaşayan klasik şairleri tarafından hakir görülmüştür.⁵¹ 13.yüzyıldan başlayarak Anadolu’da yaygınlaşan halk şiiri geleneğinin kahvehane ortamıyla biçimlenen bir türü olan âşıklık geleneği ve saz şairliği için en bilinen mekan bugünkü Çemberlitaş semtinin bir parçası olan Tavukpazarı’ndaki Âşık Kahvesi’dir. Bu kahvehane uzun süre halk şiiri geleneğinin yaşatıldığı ve saz şairlerinin örgütlendiği bir mekan olmuştur. Bu kahvede atışmalar yapılmış ve usta şairlerin şiirleri çalınıp söylenmiştir.⁵²

1.6. SEMAİ KAHVEHANELERİ

Semai kahvehaneleri Tanzimat’tan sonra, özellikle Abdülaziz ve 2. Abdülhamid dönemlerinde Âşık kahvehanelerinin yerini alan, onların mirasını başka bir formda devam ettiren ve adına “çalgılı kahve” de denilen mekânlardır. Sadece saz çalınan mekânlarda olan âşık kahvelerinden farklı olarak semai kahvelerinde artık sazın

⁵⁰ Özkul Çobanoğlu, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000, s.134.

⁵¹ Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, 1-5 c., İstanbul, Kültür Kitabevi, 1962, s.7-20.

⁵² “İstanbul”, *Yurt Ansiklopedisi*, 6 c., İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1983, s.4117.

yerini mızıka, klarnet, darbuka, çifte nara, zilli maşa gibi enstrümanlar almış, alafranga müziğe yer verilmiş ve burada çalıp söyleyenlere “meydan şairi” denmiştir. Meydan şairleri kış ve ramazan gecelerinde, Dertli, Bayburtlu Zihni, Aşık Ömer, Seyrani, Erzurumlu Emrah, Gevheri gibi halk şairlerinin şiirlerini bu mekanlarda seslendirmişlerdir. Semai kahvehanelerinde programlı eğlence ilk defa ortaya konulmuştur.

Ekrem Işın programın içeriğini şöyle anlatmaktadır: “Programlı eğlence anlayışı, Tanzimat’la birlikte semai kahvehanelerine giren bir Batı geleneğidir. Bu programın içeriği 19.yy boyunca dönemin modalarına uygun şekilde değişikliğe uğramıştır. Önceleri aşık tarzının egemen olduğu bu kahvehanelerde 2. Abdülhamid döneminden itibaren (1876-1909) alafranga müzik zevkinin de geliştiği görülmektedir. Asıl program okunan manilerle başlar ve destanlarla devam ederdi. Sıradan insanların gündelik hayatına ilişkin çeşitli sorunlar bu mani ve destanların temel konularını oluşturmuşlardır.”⁵³

Özkul Çobanoğlu bu çalgılı kahvehanelerin ortaya çıkmasında Batı’dan gelen yeni eğlence türlerinin etkisi olduğunu vurgulamaktadır: “Çalgılı kahvelerin ortaya çıkmasında, İstanbul’da aşık kahvelerine alternatif olarak ortaya çıkan tiyatro kumpanyaları, bugünkü gece klüplerinin öncüleri olan müzikli gazinolar, geleneksel olarak gayrimüslimlerce işletilmekle beraber Tanzimat sonrası gittikçe yavaşlayan ve ortadan kalkan kontrolle Müslümanların devamının yoğunlaştığı Galata ve Beyoğlu birahane, pastahane ve meyhaneleri başta olmak üzere, benzeri geleneksel toplu eğlence mekanı olan kahvehanelere alternatif eğlence merkezlerinin çoğalmasının önemli bir rol oynadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Çalgılı kahveler bu bağlamda adeta kahvehane geleneğinin bu yeni ve alternatif eğlence merkezlerine karşı bir kendini yenileme teşebbüsü olarak da görülebilir.”⁵⁴

İstanbul’un meşhur Semai kahvehaneleri arasında şunlar bulunmaktadır; Şehzadebaşı-Çukurçeşme’de Katip Mahmut’un işlettiği, Topkapılı Latif’in klarnet çaldığı kahve, Aksaray’da Kadayıfçı Ali’nin işlettiği kahve, Divanyolu’nda Arnavut

⁵³ Işın, a.g.e., s.391.

⁵⁴ Çobanoğlu, a.g.e., s.147.

Mehmet'in kahvesi, Unkapanı'nda Bahriye Nezareti fabrikalarında ustalık eden Halit Hoca adlı kişinin işlettiği kahve, Balat'ta, İstrati caddesinde Laz Yakup tarafından işletilen kahve, Eyüp'te Defterdar iskelesinde Kahya İsmail tarafından işletilen kahve, Halıciöğlü'nda Dolmacı Mihran adlı bir Ermeni'nin işlettiği kahve, Galata-Yüksekkaldırım'da Arap Hüseyin'in işlettiği kahve, Tophane-Boğazkesen'de Edepsiz Süreyya adlı kişinin işlettiği kahve, Fındıklı'da İsmail Reis adlı kişinin işlettiği kahve, Beşiktaş'ta Saman iskelesinde meşhur manici Zil İzzet tarafından işletilen kahve, Kadıköy'de Muhittin Kahya'nın işlettiği kahve ve Üsküdar'da Vasif Hoca adlı kişi tarafından işletilen kahve.⁵⁵

Aşık tarzı denilen saz şiirinin Tanzimat'tan sonra eski havasını kaybetmesiyle ortaya çıkan Semai kahvehaneleri 1920 yılına kadar yaşamıştır. Konuyla ilgili en önemli kaynaklardan birine imza atan Osman Cemal Kaygılı Semai kahvehanelerinin tarihsel seyrini şöyle anlatmaktadır: "Vakıa, eski aşık kahvelerinin başka bir şekilde devamı demek olan İstanbul'un yeni çalgılı kahveleri, 1908 inkılabından sonra hayli sarsılmış, yalpalamış ve 1910'dan sonra büsbütün sönmeğe yüz tutmuş ise de, yine köşede bucakta tek tük yaşayan bu kahveler büyük harp sıralarında bile tamamıyla kapanmamış ve ancak 1920 senesinin sonlarına doğru ortadan kalkmıştır."⁵⁶

1.7. MEDDAH KAHVEHANELERİ

Meddah kahvehaneleri eski İstanbul'da kültürel üretim ve gösteriye sahne olan mekânlar olarak var olmuştur. Meddah kahvehaneleri İstanbul'da önce Tahtakale'de kurulmuş fakat daha sonra Şehzadebaşı'na geçmiştir. Divanyolu'nda Arif'in Kıraathanesi ile Beyoğlu'ndaki Kız Ahmet'in Kahvesi meddah kahvehanelerinin en meşhurlarındandır.⁵⁷ Kız Ahmet'in Kahvesi Beyoğlu'nda İngiliz

⁵⁵ Mehmet Halit Bayrı, *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, İstanbul, Hayat Yayınları, 1964, s. 65-66.

⁵⁶ Osman Cemal Kaygılı, *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, İstanbul, Burhaneddin Basımevi, 1937, s.6.

⁵⁷ Işın, a.g.e., s.391.

Büyükelçiliğinin büyük kapısının karşısına düşmektedir.⁵⁸ Meddahlık halk hikâyeciliğinin bir türü olması nedeniyle çok uzun geçmişi olan bir gösteri sanatıdır.

Bu konuyla ilgili ilk çalışmalardan birini yapmış olan Fuad Köprülü meddahlık olgusunun tarihsel köklerine şu cümlelerle temas etmektedir: “Anadolu ve Rumeli Türkleri’nin eski edebi hayatında meddahlığın çok büyük bir yeri vardır; çünkü bizde Halk hikâyeciliğini temsil edenler, asırlardan beri, meddahlar olmuştur. Halk kahvehanelerinden saraylara kadar her sınıf ve seviyede insanlara mahsus mahfillerde aranan ve sevilen, hikâyeler, taklitler ve nüktelerle her sınıf halkı eğlendiren bu hikâyeciler, edebiyat tarihimiz için çok mühim bir mevzudur.”⁵⁹

Yüzyıllardan beri Türkiye coğrafyasında yer etmiş bulunan meddahlık İstanbul’daki eğlence hayatının da başlıca unsurlarından olmuştur. Refik Ahmet Sevensil bu olguyu şöyle yorumlamaktadır: “Eski İstanbulluların genel eğlenceleri arasında en eskisini meddahları dinlemek oluşturur. İstanbul kahvehanelerini dolduran halk meddahların anlattıkları hikâyeleri canla başla dinler, vezirler, vekiller toplantılarında, hatta saraylarda meddahlar incelikleri, bildikleri güzel güldürücü hikâyeleri sayesinde önemli yerler tutarlardı.”⁶⁰

İstanbul’daki belli başlı meddah kahveleri şunlardır: Aksaray’da Dilküşa Kırathanesi, Giritli Necati Efendi Kırathanesi, İhsan Bey Kırathanesi, Merkez Kırathanesi, Ali Paşa Caddesinde Ahmet Baba’nın Gazinosu, Babıali Caddesinde Bahçeli Gazino, Beşiktaş’ta İskele Gazinosu ve Lazari’nin Kahvesi, Beyazıt’ta Afitab Kırathanesi, Mısır Lokantası Bahçesi, Büyükdere’de İskele Gazinosu, Çemberlitaş’ta Osman Ağa Kahvesi, Divanyolu’nda Hürriyet Kırathanesi, Trabzonlu Şükrü Efendi Kırathanesi, Türkiye Kırathanesi, Dolmabahçe’de Yüksek Kahve, Eyüp Sultan’da İskele Gazinosu, Fatih’te Reşadiye Kırathanesi, Fındıklı’da Kadı Efendi Kahvesi, Hekimoğlu Ali Paşa’da Hallik Efendi’nin Yeni Kırathanesi, Kadıköy’de Kurbağalıdere Kırathanesi, Kadırga’da Mustafa Efendi Lokantası ve

⁵⁸ Özdemir Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s.79.

⁵⁹ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, 1 c., 3.baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1989, s.361.

⁶⁰ Refik Ahmet Sevensil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s.44.

Kutucu Mustafa Efendi Kırathanesi, Kasımpaşa'da Bahriye Kırathanesi, Kızıtaşı'nda Hamdi Efendi Kırathanesi, Kocamustafapaşa'da Dimitraki Kırathanesi ve Yani Kırathanesi, Kumkapı'da Kazım Ağa'nın Bahçeli Kahvesi ve Şefik Kırathanesi, Bakırköy'de Enistin Tiyatrosu, Nuruosmaniye'de Letafet Kırathanesi ve Nuruosmaniye Kırathanesi, Samatya'da Coil Efendi Kargir Tiyatrosu, Saraçhanebaşı'nda Nuri Baba'nın Kırathanesi, Sultanahmet'te Köşebaşı Kırathanesi, Şehremini'nde Hacı Salim Ağa'nın Kahvesi, Tophane'de Arnavut Ahmet Efendi Kahvesi, Beşir Efendi Kahvesi, Cihanyandı Kahvesi ve Selahattin'in Kahvesi, Üsküdar'da İsmail Efendi Kırathanesi ve Taşçıbaşı Kırathanesi, Yusufpaşa'da İhsan Efendi Kırathanesi.⁶¹

---

⁶¹ Metin And, "Eski İstanbul'da Meddah Kahveleri", **Folklor Dergisi**, Temmuz 1969, S.3, s.7-8.

İkinci Bölüm

AYDIN KAHVEHANELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, YÜKSELİŞİ ve DÜŞÜŞÜ

Aydınların iletişim ortamı olan kahvehaneler 19.yüzyılın ortalarında değişen toplumsal koşullara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Değişen koşulların başlıca dinamikleri Tanzimat'tan sonra yaşanan modernleşme hareketlerinin zemininde toplumsal hayata katılan gazete ve dergiler ile yine aynı zeminde ortaya çıkan ve çoğalan yeni memur-bürokrat ve okur-yazar insan tabakasıdır.⁶²

Eğitim içeriklerine modernleşme-Batılılaşma ekseninde yön verilen Mekteb-i Tıbbiye (1827), Mekteb-i Harbiye (1834), Mekteb-i Mülkiye (1859) gibi okullardan mezun olan öğrenciler ve başta 1837'de kurulan Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak ortaya çıkan "Tercüme Odası" mensupları olmak üzere yetişen yeni memur-bürokrat tipi bu yeni dönemde etkin konuma gelmiştir. Yine 19. yüzyılın başından itibaren önce yabancı elçilikler eliyle daha sonra 1831'de Takvim-i Vekayi'den itibaren devlet eliyle gazeteler ve daha sonra dergiler yayın hayatına başlamıştır. Zamanla sayıları ve etki alanları artan gazete ve dergiler, modernleşme dönemi okur-yazarlarıyla önce kahvehanelerde buluşmuştur. Yazılı iletişim araçları ortaya çıkmadan önce söylenti en önemli medyadır⁶³ kahvehaneler de bu medyanın hem kaynağı hem de mekanıdır.

Yazılı iletişim araçlarından önce büyük oranda yazma kitaplar olmak üzere kitap kültürün taşıyıcısı olarak var olsa da, sözlü kültürün egemenliği reddedilemez bir gerçektir. Sözlü kültürün hakim olduğu dönemlerde yazma kitaplar yine kahvehanelerde yüksek sesle okunmakta ve yazılı kültür sözlü kültüre aktarılmaktadır. Gazete ve dergiler ortaya çıktıktan sonra da sözlü kültürün egemenliği devam etmiş, uzun süre günlük gazeteler kıraathanelerde bir kişi tarafından yüksek sesle okunup müşteriler tarafından dinlenmiştir.

⁶² Ekrem Işın, "Kıraathaneler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 4 c., İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.563.

⁶³ Cengiz Kırılı, **Sultan ve Kamuoyu**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.15.

Yazma kitaptan basma kitaptan henüz tam anlamıyla geçilemeyen o dönemde evde kütüphane kurmak son derece az sayıda insana ait bir özelliktir.⁶⁴ 1875'lere kadar kitapçı dükkanları bulunmadığı için basılan kitaplar, gazeteler ve dergiler tütüncü ve tönbekici dükkanlarıyla birlikte başta Sarafim Kırâathanesi olmak üzere dönemin kırâathanelerinde satılmış ve okunmuştur.⁶⁵ Yazılı iletişim araçları olan gazete ve dergi ile erken modernleşme dönemi bürokratını bir araya getiren kahvehaneler bu özellikleri sebebiyle Sarafim'den itibaren "kırâathane" olarak anılmaya ve adlandırılmaya başlanmıştır.

Selim Nüzhet Gerçek, Sarafim Kırâathanesi'nin bu özelliğini ve gördüğü işlevleri şöyle anlatmaktadır: "İsmi bize kadar gelen hemen hemen yegane kahvehane 'Sarafim'in kahvehanesi; daha doğrusu bizde ilk defa olarak yevmi ve mevkut matbuatı müşterilerinin istifadesine arz ettiğinden, kırâathanesidir. O da bir kahvehane olsaydı ismi belki bize kadar da gelmezdi. Sarafim müşterilerine yalnız gazete ve mecmua okumak imkanını vermekle kalmamış, kırâathanesini müellif ve tabilere de eserlerini satmak üzere bir satış merkezi haline getirmiştir. Hatta bir müddet sonra da işi gazetelere abone yazmaya ve gazetelerin sevk işleri ile uğraşmaya kadar götürmüştür. Sarafim naşirlik de etmiştir. Üstlerinde: 'Devlet-i Aliye-i Osmaniyede kırâathane mucidi ve memalik-i mahruse-i şahane umum matbuat merkezi Okçular başında vaki Kırâathane-i Osmani Müdürü Sarafim' kaydına rasgeline birçok neşriyat vardır."⁶⁶

Sarafim ve benzeri 19. yüzyıl İstanbul kırâathaneleri, Avrupa'daki kafe ve kahvehanelerden farklı bir gelişim çizgisi izlese de var olan Batılılaşma-modernleşme atmosferinde bu kurumlardan esinlenme olmaması mümkün değildir. Ahmet Hamdi Tanpınar gazetenin bu dönüşümdeki önemli rolüne dikkat çekerken, Batı'dan esinlenmeye de değinmektedir: "Tanzimat'tan sonra insanla beraber kahve zevki de değişti. Viyana ve Paris usulü, duvarları aynalarla süslü, sandalye ve masalı kahveler açıldı ve bugün o kadar zevkle dinlediğimiz "Kâtibim" türküsünde kolalı gömleği ve setresiyle alay edilen İstanbul beyleri bu kahvelerde toplanmaya

⁶⁴ İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2007, s.33.

⁶⁵ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001, s.267.

⁶⁶ Gerçek, a.g.e., s.70-71.

başladılar. Aziz devrinde birdenbire yayılan gazete zevki yüzünden bu kahvelerin bir kısmı kıraathane adını aldılar. Beyoğlu'ndan Galata ve Divanyolu'na Bayezit'a kadar bu kıraathaneler vardı."⁶⁷ Yine Ahmet Hamdi Tanpınar İstanbul'da aydınların iletişim ortamı olan kahvehanelerin en önemli simalarından biri olan Yahya Kemal'in gelişiminde Paris kahvelerinin etkisine dikkat çekmektedir: "Kahve zevki Yahya Kemal'de Paris'teki talebeliğinden kalmıştı."⁶⁸

Paris'te bulunan Cafe Procope pek çok Türk aydınının anılarında yer bulmuştur. Haldun Taner, 1698 yılında kurulan ve Paris'teki kahvelerin en eski sayılan Cafe Procope'nin Türk kahvesini Avrupa'ya tanıtan kahvehane olmakla ün yaptığını kaydetmektedir.⁶⁹

Burada kahve ve kahvehane konusunda Batı dünyasıyla Osmanlı toplumu arasında karşılıklı bir etkilenme olduğu ortaya çıkmaktadır. Osmanlı'nın Batı'ya ihraç ettiği kurumlardan biri olan kahvehane, Avrupa'da yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişimler geçirmiştir. Avrupa'daki kahvehaneler özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere'de entelektüellerin buluşma mekanları haline gelmiştir. Avrupa'daki kahvehaneler özellikle Tanzimat'tan sonra eğitim amacıyla bu ülkelere giden ve daha sonra Osmanlı bürokrasisinde görev alacak olan kişilerin de mekanı haline gelmiş ve İstanbul'a dönüşlerinden sonra Avrupa kahvehanelerindeki benzer atmosfer kurmak konusunda ilham vermiştir.⁷⁰ İstanbul'da aydın kahvehaneleri haline dönüşen kahvehaneler 1860'lardan 1970'lerin sonlarına kadar yaşayabilmiş ve başta edebi-fikri tartışmalar ve sohbetler olmak üzere pek çok derginin, gazetenin yayınlama fikrine, pek çok usta-çırak ilişkisine ve sayısız hikâye, şiir ve makalenin yazılışına tanıklık etmiştir.

Robert Mantran kahvehanelerin yaşadığı değişimleri şöyle yorumlamaktadır: "Şehir hayatının ve daha sonra da kırsal hayatın belirleyici öğelerinden biri durumuna gelen "kahve evi" (kahvehane) gözle görülür bir gelişim

⁶⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, 12. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1998, s.63.

⁶⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Yahya Kemal**, 3. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1995, s.15.

⁶⁹ Haldun Taner, "Yıkıcılık Zevkine Karşı", **Milliyet Gazetesi**, 13.05.1979, s.2.

⁷⁰ Uygur Kocabaşoğlu, "İlk Kıraathanenin Açılışı", **Tarih ve Toplum Dergisi**, İstanbul, 1984, S. 5, s.65.

göstermiştir... Bir tüketim mekânıken yavaş yavaş bir sohbet mekânına, bir eğlenme, dinlenme ve bilgilenme mekanına, hatta gazetelere göz atılmasıyla, halk hikayelerinin dinlenmesi ya da gerektiğinde siyasi tartışmaların da yapılmasıyla kültürel bir mekâna dönüşmüştür; böylelikle yalın ve kişisel bir alışkanlıktan bireyler arası ilişkiler düzlemine geçilmiştir.”⁷¹

2.1. SARAFİM KIRAATHANESİ

Sarafim Kıraathanesi 1857 yılında açılmıştır. İlk yıllarda, Beyazıt’ın Okçularbaşı caddesi üzerinde olduğu için “Okçularbaşı Kahvesi” ve dikdörtgen bir alana sahip olduğu için de “Uzunkahve” olarak anılmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda sahibi Ermeni asıllı Sarafim Efendi’nin adı kahveyle özdeşleşmiş, kapanana kadar bu isimle anılmıştır.⁷² Sarafim Kıraathanesi “Kıraathane” olarak anılan ilk mekandır. Bunun sebebi gazete ve dergilerin bulundurulduğu ve arşiv için saklandığı ilk kahvehane olmasıdır. Sarafim Kıraathanesi gazete ve dergi bulunduran bir kahvehane olarak yola çıkmış, zamanla sağladığı bu imkândan dolayı okuma evi-kıraathane olarak anılmaya başlamıştır.

Fakat Sarafim Kıraathanesinin gördüğü işlev bunlarla sınırlı değildir. Burası aynı zamanda yazar ve yayıncıların kitap sattığı bir yer olmuş, bununla yetinmemiş ilerleyen dönemde kitap basımı da gerçekleştirmiştir. İstanbul’daki ilk kitapçı dükkânlarının 19. yüzyılın son çeyreğinde açıldığını, o dönemlerde basılan kitapların tütün ve nagile tütünü satan dükkanlarda satıldığını düşünürsek⁷³, Sarafim ve onun gibi kıraathanelerin 40 yıla yakın bu hizmeti de verdiği ortaya çıkmaktadır.

Ahmet Rasim, Sarafim Efendi hakkında bilgi verirken kıraathanenin kitap satışlarına başlamasıyla birlikte bilinen bazı tütün dükkanı sahiplerinin bundan zarar gördüğünü söylemektedir: “Okuma fikrinin umumileştirilmesi için ilk adım sayılmasına şayan olan bu müessese az zaman zarfında muhtelif matbaaların merkezi olmuştu. Eski, yeni gazete, risale koleksiyonları ile neşredilmiş kitap ve mecmuaların

⁷¹ Robert Mantran, “Sunuş”, **Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler İçinde**, Editörler: Helene Desmet Gregorie, François Georgeon, çev: Meltem Atik, Esra Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.8.

⁷² Işın, a.g.e., s.564.

⁷³ Birinci, a.g.e., s.267.

hemen cümlesi numarası numarasına burada bulunurdu. Sarafim, uzuna yakın boylu, az tıknazca, benim gördüğüm zamanlar kıranta güler yüzlü biriydi. Eski müvezzilerden Tönbekici Celil ile Hasan, bu müessesenin gösterdiği faaliyetten dolayı ehemmiyetlerini kaybetmişlerdi.”⁷⁴

Halit Ziya Uşaklıgil anılarında Sarafim Kıraathanesi'nin orta bölümünde bulunan bir uzun masanın üstünde ve altında yığın yığın gazetelerin bulunduğunu ve buranın bu gazete koleksiyonu sebebiyle tanındığını, araştırma meraklılarının özellikle gazete ve dergiler için buradan başka merkez bulamadıklarını kaydetmektedir.⁷⁵

Eski gazeteleri saklayan ve bunların incelemek isteyenlerin istifadesine sunan Sarafim Kıraathanesi hem kahve içilen, sohbet edilen hem de kütüphanesinden ve arşivinden faydalanılan bir kültür merkezi kimliğini taşımaktadır. Sarafim Kıraathanesinin bulunduğu bina üç katlı bir yapıdır. Üst katlar yine Sarafim Efendi tarafından pansiyon olarak işletilmiştir. Sarafim Kıraathanesi zamanla müşterilerine İstanbul dışındaki şehirlerde yayınlanmış olan gazetelerin koleksiyonlarını da sunmaya başlamıştır.⁷⁶

Sarafim Kıraathanesinde bulundurulan gazeteler hakkında Salah Birsell şu bilgileri vermektedir: “Takvim-i Vakayi ile Ceride-i Havadis bulunan kahvede zamanla Tercüman-ı Ahval, Ruzname, Tasvir-i Efkar, Mecmua-i Fünun, Mirat gibi gazete ve dergiler de görünmeye başlar. Daha sonraları Tuna, Bosna, Fırat, Envar-ı Şarkıye ve Suriye gibi taşra gazetelerine de yer verilir. Kahvesinde gazete ve dergi buldurup müşterilerinin okumasına açık tutan ilk kahveci bu Uzunkahve'nin sahibi Sarafim Efendi'dir.”⁷⁷

Gazetelerin yayımlanmaya başlaması 19. yüzyıldaki Osmanlı modernleşmesinin önemli dinamiklerinden biridir, gazetelerin bulundurulduğu

⁷⁴ Ahmed Rasim, **Matbuat Hatıralarından**, yay.haz: Kazım Yetiş, İstanbul, Tercüman Kültür Yay. 1980, s.169-170

⁷⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1969, s.153.

⁷⁶ François Georjeon, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri”, **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, yay.haz.: F. Georjeon, H.D. Gregorie, Çev: Meltem Atik, Esra Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.71.

⁷⁷ Birsell, a.g.e., s.258.

Sarafim Kıraathanesine Osmanlı modernleşmesinin yeni bir dinamiği olarak Babıali’de yetişen yeni memur-bürokrat tipi de ilgi göstermiştir. Süheyl Ünver Sarafim Kıraathanesi’ne gidenler arasında Ebuzziya Tevfik Bey, Sadullah Paşa, Arif Hikmet Bey, Namık Kemal, Leskofçalı Galip Bey’i ve 2. Meşrutiyet’ten sonraki yıllarda buraya sık sık gittiğini bildiği Osman Nuri Ergin’in isimlerini saymaktadır.⁷⁸

Sarafim Kıraathanesinden üç yıl sonra 1860 yılında Münif Paşa tarafından kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye bir kıraathane/okuma evi olarak çeşitli kaynaklarda zikredilmiştir. Fakat Sarafim Kıraathanesi gibi kahvesi olan bir kurum değildir. Bir kütüphane gibidir.

Adnan Adıvar Sarafim Kıraathanesi ile ilgili hatıralarını anlatırken Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ile aralarındaki farkları da ortaya koymaktadır: “Öyle sanıyorum ki vakıf kütüphanelerinden ayrı olarak, modern anlamda kıraathane (Salle de Lecture) kavramı, İstanbul’da ilk defa 1860 senesinde teşekkül eden ‘Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’ üyelerinin kafasında doğmuş ve böyle bir kurum, cemiyetin merkezinde kurulmuştur. Fakat orada yalnız yerli, yabancı gazeteler herkes tarafından bedava okunur ve yalnız cemiyet üyelerine kütüphaneden ödünç olarak kitap verilirdi. Tabii bunun kahve ile alakası yoktu. Halbuki Sarafim’in kıraathanesi, bugünkü gibi hatırlıyorum, dar ve uzun bir lokalde, iki keçeli sedirlerin önüne dizilmiş küçük mermir masalardan ve iç tarafta, raflar üzerine sıralanmış gazete koleksiyonlarını ve kitapları içeren bir kütüphaneden, bir de bir kahve ocağından mürekkepti.”⁷⁹

Sarafim Kıraathanesi’nde bulunduran kitap sayısı hakkında çok net bilgiler bulunmamaktadır. Kendisi de gençlik yıllarında buraya giden Ali Canip Yöntem Sarafim’den bahsederken tahmini bir rakam ortaya koymaktadır: “Bu kütüphanenin içinde en aşağı beş on bin cilt bulunurdu. Sonra burası ne oldu? Ben

⁷⁸ Süheyl Ünver, “Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarafim Kıraathanesi”, **Bellekten Dergisi**, c 43, S.170, 1979, s.483.

⁷⁹ A. Adnan Adıvar, **Denemeler**, Der: Remzi Demir, Ankara, Epos Yayınları, 2003, s.58.

hukuk tahsilini bırakıp Selanik'e babamın yanına dönmeğe mecbur olduğum için Sarafim'in ve kütüphanesinin akıbetinden haberdar değilim.”⁸⁰

Tanzimat sonrasında oluşan modernleşme ortamında yeni kurumlar Osmanlı devlet ve toplum hayatına girmiştir. Devletin yönetim merkezi olan Babıali'de kurulan yeni birimler, Batı ile daha yakın etkileşim halinde olan yeni bir insan tabakasını meydana getirmiştir. Eğitim alanında yaşanan değişimler ve kurulan yeni kurumlar da bunu destekleyici anlamdadır. Bütün bu eğitim kurumlarından çıkan insanlar, Osmanlı coğrafyası ile birlikte bütün dünyayı yoğun biçimde etkileyen Batı kültürü ve kurumlarının etkilerini bünyelerinde taşımaktadır. Henüz sivil toplum kuruluşlarının olmadığı bir dönemde kitap, gazete ve dergi bulunduran ve bu özellikleri sebebiyle artık kahvehane yerine kıraathane diye anılmaya başlanan bu iletişim ve sosyalleşme ortamları dönemi içinde büyük bir misyon üstlenmişlerdir. Sarafim Kıraathanesi de sayılan özellikleri bünyesinde taşıyan ilk ve en önemli örneklerden biri olmuştur.

2.2. KÜLLÜK KIRAATHANESİ

Küllük Kıraathanesi'nin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Küllük, nüfusu 1960'lara kadar 1 milyonun üzerine pek çıkmayan Eski İstanbul'un en merkezi noktalarından biri olan Beyazıt Meydanı'ndadır. İstanbul'da 1950'den sonra başlayan yol ve meydan düzenleme çalışmaları sırasında ortadan kaldırılmıştır. Küllük Kıraathanesi'nin yeri Beyazıt Camisi'nin Marmara Denizi'ne ve Aksaray'a bakan köşesinde.

Küllük isminin kökeni için Turgut Cansever “Küllük esasında, Beyazıt Camii'nin gül bahçelerinden türemedir.”⁸¹ demektedir. Ortalama olarak 1 milyon nüfuslu eski İstanbul'un en büyük parçası bugünkü Fatih ilçesinden yani Suriçi'nden ibarettir. Aydınların buluşma merkezi olan Küllük Kıraathanesi de İstanbul'da insanların bir araya geldiği odak noktalarından biri olan Beyazıt Meydanı'nın kalbi gibidir. Küllük'ün ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber bu kıraathane 19.

⁸⁰ Ali Canip Yöntem, Prof. Dr. Ali Canip Yöntem'in Makaleleri, yay.haz.: Ahmet Sevgi-Mustafa Özcan, 2.bs., Konya, Tablet Kitabevi, 2005, s.690.

⁸¹ Turgut Cansever, Kubbeyi Yere Koymamak, 2. bs., İstanbul, İz Yayınları, 2002, s.251

yüzyıl boyunca bütün Divanyolu'nu kaplayan kıraathane ve kahvehanelerin doğal bir uzantısı olarak düşünülebilir. Bu çerçevede Orhan Okay, “Muhtemelen asrın başlarında teşekkül etmiş olmalıdır”⁸² demektedir.

Emin Nedret İşli, Küllük'ün önemini arttıran gelişmeleri, faktörleri şöyle sıralamaktadır: “Küllük Kahvesi'nin edebi açıdan önem kazanışı Cumhuriyetin ilanından sonraya rastlar. 1920'li yıllarda salaş binasıyla var olduğu sanılan kahve eski Harbiye Nezareti binasının İstanbul Üniversitesine verilmesiyle üniversite hocalarının, edebiyatçıların toplandıkları bir yer halini alır. 1939'da Bayezid Medresesi'nin Belediye Kütüphanesi olarak açılması, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin ve Zeynep Hanım Konağı'nın (fen ve edebiyat fakültesi) ve Sahaflar Çarşısı'nın bu civarda bulunuşu da eklenince bu yer edebiyatçı, bilim adamı, sanatçı kişilerin sıkça devam ettikleri bir mekan haline gelmiştir.”⁸³

Üniversite, kütüphane, sahaflar çarşısı gibi kültür odaklarının tam ortasında yer alan Küllük'ün insan potansiyeli bunlarla sınırlı değildir. Osmanlı döneminde devlet yönetim merkezi olarak devlet memurlarının ve üst düzey bürokratların hakim olduğu Babıali Cumhuriyet'ten sonra bürokrasinin Ankara'ya taşınmasıyla gazetelerin ve yayınevlerinin merkezi haline gelmiştir. Gazetecilerin, akademisyenlerin, edebiyatçıların, üniversite öğrencilerinin oluşturduğu okur-yazar tabaka 40 yılı aşkın bir süre Küllük'te tanışmış, buluşmuş, tartışmıştır. Küllük bütün bu arka planıyla, onu besleyen insan potansiyelini bünyesinde taşıyan kurumların orta noktasında bulunuşuyla kültüre meraklı pek çok farklı meslek grubundan insan için “akademi” olarak anılmıştır.

İsmail Çöl Küllük'ün “akademi” kimliğini şöyle vurgulamaktadır: “Ben Çiftesaraylar'ın ve Beyazıt Çınaraltı sohbetlerinin son günlerine yetişmişim. Sonra, ünlü Küllük yer ve hüviyet değiştirdi o efsanevi sohbetler tarihe karıştı. Büyük tarihçi Prof. Mükremin Halil Yinanç, kütüphaneci ve araştırmacı İbnülemin Mahmut

⁸² Orhan Okay, *Silik Fotoğraflar*, 2. bs., İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2005, s.191

⁸³ Emin Nedret İşli, “Küllük”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Ortak yayını, c. 5, İstanbul, 1994, s.169.

Kemal İnal, Babanzadeler, Hür Adam gazetesi sahibi (polemik ustası)nin, Küllük için bir akademi dediklerine şahit olmuşum.”⁸⁴

Küllük’ün akademi kimliğine Tarık Buğra da temas etmektedir: “Edebiyatımızın büyük bilgini muhterem Ali Nihad Tarlan’ı 1938 yılında hocam rahmetli Rıfkı Melûl Meriç vasıtasıyla tanıdım: Bir çeşit akademi havası taşıyan Küllük Kıraathanesi’nde idik ve masamızda, şimdi ikisi de Hakkın rahmetine kavuşan Profesör Mükrimin Halil Yınanç ile Selim Nüzhet de bulunuyordu. Ben ise edebiyat öğretmeni olmak için yanıp tutuşan yeni bir lise mezunundan başka bir şey değildim.”⁸⁵ Henüz 20’li yaşların başında olan Tarık Buğra’nın, alanlarında otorite kabul edilen bu dört isimle aynı masada oturabiliyor olması Küllük’ün nasıl bir eğitim ve öğretim mekanı olduğuna da ışık tutmaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde görev yapan Prof. Dr. Ömer Faruk Akün de hocası Prof. Dr. Mehmet Kaplan’dan bahsederken Küllük’ün akademi kimliğine vurgu yapmaktadır.⁸⁶

Küllük’ü anlatan metinlerin çoğunda kıraathanenin bitişiğindeki Eminefendi Lokantası da ihmal edilmemiştir. Lokantadan yayılan yemek kokuları çoğu zaman Küllük’te yapılan edebiyat ve fikir sohbetlerinin üzerine çöktüğü belirtilmiştir.

Bu lokanta hakkında Nevzad Sudi şu bilgileri vermektedir: “Emin Efendi lokantasının sahibi Mahir Sönmez’dir. Lokantanın adı ‘Emin Mahir Sönmez Lokantası’ydı. İlk eşinden olan oğlu arkadaşımı. Mahir’in Emin Efendinin lokantasında bulaşıkçı olarak çalıştığı, giderek aşçıbaşılığa yükseldiği, Emin Efendi’nin kızıyla evlendiği, o ölünce de lokantanın sahibi olduğu biliniyordu. Karısı kendisinden çok genç, güzel, güler yüzlü bir kadındı. İki küçük kızıyla, delikanlılık çağındaki oğluyla öğlenleri lokantaya gelir, yemek yedi. Mahir Efendi ise her vakit asık yüzlü, öfkeli, romatizmalılara özgü bir topallamayla sağa sola koşuşarak garsonlara, garson yardımcılara bağırıp çağırır, kendini salt lokantaya adanmış bir

⁸⁴ İsmail Çöl, *Suyu Yıkayan Adam*, kendi yay., İstanbul, 1999, s.175.

⁸⁵ Tarık Buğra, “Hocam Ali Nihad”, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Hayatı-Şahsiyeti ve Eserleri*, Akt: Yusuf Ziya İnan, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1965, s.124.

⁸⁶ Mehdi Ergüzel, İsa Kocakaplan, “Prof. Faruk Akün’le Mehmet Kaplan Üzerine Konuşma”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, S 149, İstanbul, Mart 1986, s.9.

iş adamıydı. Sanırım 1949 ya da 1950 yılında bir gün, lokantanın tuvalet penceresinin demir parmaklığına bağladığı ipi boynuna geçirip canına kıymış olduğunu duyduk. Sonra Emin Mahir Lokantası ikiye bölündü. Küllük'te olan eskisini ilk eşinden olan oğlu, Beyazıt'taki 'Beyaz saray' adlı yapının yanındaki lokantayı da eşiyile öbür çocukları işletmeye başladılar.”

Emin Mahir Lokantası İstanbul üniversitesi hocalarının çoğu zaman öğle yemeklerini yediği yer olmuştur.⁸⁷ Küllük'le ilgili bilgilerin yazılı kaynaklara geçmesinde en çok emeği olan isimlerden biri olan Tarık Buğra gerek röportajlarında, gerek gazete yazılarında, romanlarında ve hikayelerinde Küllük'ü konu etmiştir. “Yarın Diye Bir Şey Yoktur” adlı hikayelerden oluşan kitabına giren ‘Küllük’ hikayesi kendi ifadesine göre aslında edebiyat anlamında yapmak istediklerine göre çok küçük bir kısımdır. Akşehir'den İstanbul'a üniversite eğitimi almak için gelen Tarık Buğra için Küllük, aydınları tanımakla birlikte başka ilginç bir işleve de sahip olmuştur: “Bir ay kadar da pansiyonum oldu benim. İskeleleri birleştirir, üzerine ceketimi serdiğim bir tavlayı yastık yapar, yatarım. İki defter doldurdum orada.”⁸⁸ Tarık Buğra Töre dergisi için Yağmur Tunalı'ya verdiği röportajda “Küllük” sorulunca; “Küllük kahvesi borcunu ödeyemediğim birkaç alacaklımdan birisidir. Yazmayı tasarladığım ikinci piyesimin adı Robert Taylor Küllük'te idi. Ama ne bir piyes, ne de roman... Sadece bir tek hikaye. Ve bazı atıflar... Hakkını verebilmiş değilim.”⁸⁹ demektedir.

Küllük edebiyatçı nesillerinin çatışmalarına da konu olmuştur. Türk edebiyatı tarihinde eski kuşak- yeni kuşak çatışmalarını her dönemde gazete ve dergiler vasıtasıyla takip edebiliriz. Kimi zaman Nazım Hikmet ve Resimli Ay dergisinin yaptığı gibi “Putları Yıkıyoruz” kampanyaları başlatılmış, kimi zaman da yapılan edebiyat soruşturmalarıyla kuşak çatışmalarına ayna tutulmuştur. Yeni kuşakların eski kuşakları suçladığı, zaman zaman yok saydığı gibi, eski kuşaklar da yeni kuşakları yok sayabilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin son 150 yılından biraz ön plana çıkmış, kendini kabul ettirmiş her yazar “Artık yazar yetişmiyor mu?”

⁸⁷ Nevzad Sudi, *Küllük Anıları*, 3. bs., İstanbul, Mephisto Yayınları, 2004, s.31-32

⁸⁸ Tarık Buğra, *Politika Dışı*, 2. bs., İstanbul, Ötügen Yayınevi, 1995, s.204.

⁸⁹ Buğra, *a.g.e.*, s.204.

sorusuna muhatap olmuştur. Refik Halit Karay Küllük üzerinden yeni kuşak eleştirisini şu cümlelerle yapmaktadır: “Küllük kahvesinde iskemlelere ters oturmuş, traşları uzun saçları yağlı ve kepekli, ceketleri gayet uzun ve bol, pantolonları çekik, çorapları düşük, sırtları kabarmış, omuzları kalkık, kırkına yaklaşmış ‘gençler’... Bir müddet aralarında: Eskileri yerlerinden atmalı! Gazetelerin baş köşeleri bizim hakkımızdır! Bunaklar ve cahiller defolsun’ diye haykırıştıktan sonra birbirlerine şiir okumaya başlarlar.”⁹⁰

Kuşak çatışmalarının konusu olan Küllük farklı kuşakları buluşturan bir dergi projesini de hayata geçirebilmiştir. Derginin adı da Küllük olarak seçilir. Abidin Nesimi dergiyi şu cümlelerle anmaktadır: “Bu dergi Abidin Dino’nun çabasıyla rahmetli Alaaddin Hakgüder arkadaşımın finansmanı ile çıkmıştır. Dergi bir sanat dergisi olarak çıkmış ve çıkışından hemen sonra bakanlar kurulu kararıyla kapatılmıştır. Bir sayı olarak çıkarılabilen bu derginin kapatılma nedeni Orhan Veli (Kanak)’nin ‘Tahattur’ şiirindeki dizelerdir.”⁹¹

Sadece bir sayı çıkabilen Küllük dergisinin isim babası olan Hasan İzzettin Dinamo anılarında Yahya Kemal’in görüşlerine de başvurduklarını belirtmektedir. Yahya Kemal onlara “Kayık” ismini önermiştir, fakat dergi ekibi bu ismi benimsememiştir. “En sonra ben çoktan beri usumda dönüp duran bir adı ortaya attım: ‘Arkadaşlar, ben size gerçekçi bir sanatçı olarak şu sırada üzerinde oturduğumuz yerin adını öneriyorum.’ ‘Nedir o diye sordular’ diye sordular. ‘Küllük’ dedim. Hepsi şöyle bir düşündü. Sait Faik: ‘Fena değil be!’ dedi. Şu sırada adını çıkaramadığım bir arkadaş, Küllük lafının çok su götürür yanı bulunduğunu alaya alınabileceğimizi ileri sürdüyse de Küllük adı tuttu. Dergimizin adı da bulununca hemen yazıları makinaya verdik.”⁹²

Edebiyatçıların buluşma yeri olan Küllük 10.yıl marşının da yazıldığı yer olmuştur. Kendisi de Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi olan Prof. Dr. Süha Göney Küllük’e sık sık gelenlerin isimlerini verdiği konuşmasında, 10. yıl marşıyla ilgili önemli bir ayrıntıyı da kaydetmektedir:

⁹⁰ Refik Halit Karay, *Üç Nesil Üç Nesil Hayat*, 2. bs., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1996, s.138.

⁹¹ Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Nöbetçi Yayınevi, 2. bs., İstanbul, 2008, s.158.

⁹² Hasan İzzettin Dinamo, *İkinci Dünya Savaşı’nda Edebiyat Anıları*, İstanbul, De Yayınları, 1984, s.105.

“Reşat Nuri, Yahya Kemal, Agah Sırrı Levend, Ali Canip, Mesut Cemil, Abdülbaki Gölpınarlı, Faruk Nafiz, Halit Fahri, Mehmet Behçet Yazar, Şukufe Nihal, Orhan Şaik, Mithat Cemal, Necip Fazıl, özellikle Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Şekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil başta olmak üzere Edebiyat Fakültesinin pek çok hocası Küllük’ün müdavimleridir. Faruk Nafiz Çamlıbel de bu kahveye sık sık gelir idi. Hatta Cumhuriyetin 10. yıl marşının güfteleri de burada yazılmıştır. Ancak Faruk Nafiz sadece “Türküz Cumhuriyet’in göğsümüz tunç siperi, Türk’e durmak yaraşmaz, Türk önde Türk ileri” mısralarını yazmış gerisini Behçet Kemal Çağlar tamamlamıştır. Küllük adeta İstanbul Üniversitesinin halk içindeki uygulama merkezi mesabesindeydi.⁹³

En az 35 yıl İstanbul’daki okur yazar zümresine ev sahipliği yapan Küllük Kıraathanesi’ne sık gelenler, Küllük’ün müdavimi olarak bilinen kişiler bu isimlerle sınırlı değildir. Küllük Anıları kitabıyla bu kıraathane hakkındaki en geniş bilgileri okuyucuya sunmuş olan Nevzad Sudi daha geniş bir liste vermektedir:

“Kahvenin ön bölümünde oturanlar arasında Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Şekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken, Mehmet Kaplan, Enver Ziya Karal, Zahir Sıktı Güvemli, Ali Nihat Tarlan, Mükrimin Halil Yınanç, Sadri Ertem (Ethem), Nurullah Ataç, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Hamamizade İhsan, Âgah Sırrı Levend, Emin Ali Çavlı, Salih Zeki Aktay, Mahmut Yesari, Peyami Safa, Vecdi Bürün, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Hakkı Süha Gezgin, Mesut Cemil Tel, Edip Ayel, Sabri Esat Siyavuşgil, Naci Sadullah, Salim Rıza Kırkpınar, Sıtkı Akozan, Osman Cemal Kaygılı, İbrahim Hoyi’yi anımsayabiliyorum. Arka bölümde ise, Arif Dino, Asaf Halet Çelebi, Abdülbaki Gölpınarlı, Cahit Saffet Irgat, Cavit Yamaç, Abidin Dino, Fikret Adil, Rıfat Ilgaz, Suphi Taşhan, Sabahattin Kudret Aksal, M. Niyazi Akıncıoğlu, Hüsamettin Bozok, Samim Kocagöz, Suavi Koçer, Ömer Faruk Toprak, Hasan İzzettin Dinamo, Neriman Hikmet, Muazzez Kaptanoğlu, Lütfi Erişçi, Arif Damar, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sait Faik Abasıyanık, Orhon Murat Arıburnu, Celal Sılay, Hasan Tanrıkut, Suat Taşer, Özdemir Asaf, Oktay Akbal, Gavsî Halit Ozansoy, Neyzen Tefik, N. İlhan Berk, A. Kadir, Sabahattin Batur, Faiz

⁹³ Süha Göney, “Anılarda 50’li Yıllar ve Üniversite”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, c 3, S 12, 2006, s.9-10.

Turhan, Yaşar Çimen, Miraç Katırcıoğlu, Celalettin Ezine, Burhan Arpad, Nuri İyem, Abidin Nesimi, Fehmi Yazıcı, A. Arad, Suat Derviş, Güzin Dino, Cahit Tanyol, Baha Dürder, İhsan Altay, Sabri Soran, Orhan Veli Kanık, Cahit Sıtkı Tarancı'ydı.”⁹⁴

Küllük Kıraathanesi romanlara da mekan ve malzeme olabilmıştır. Kemal Tahir'in Cumhuriyet'in ilk yıllarını anlattığı “Yol Ayrımı” adlı romanında, Küllük; “Cami duvarı dibindeki Küllük kahvesi yükünü tutmuş... Kahve, çay içen hangisi, gazoz ayran içen hangisi... Şurda tavlaya kapanmış tavlacılar, cahar atıp şeş oynama çabalamasında... Beride pastıraya, cimdallıya, altmışaltıya, başkaca pikete, prafaya ve dört başlı dominoya yumulmuş kumarcı takımı....”⁹⁵ cümleleriyle yansıtılmıştır.

Küllük Kıraathanesinin yazlık ve kışık bölümleriyle mekansal özelliklerini, gelenlere neler kattığını çeşitli yazı ve röportajlarda aktarmaya çalışan Tarık Buğra'nın “Dönemeçte” adlı romanında da Küllük tasviri görmekteyiz: “Küllük Bayezid'de, üniversite çevresindeki talebe kahvelerinden birisi, belki de en değerlisi idi: Kendilerinden önce de kim bilir kaç döneme karargah olmuştu. Bir tarihi vardı; belliydi bu. Çünkü fırsatını bulur bulmaz ‘eskiler’ oraya üşüşüyorlardı. Garsonlardan öğrenirlerdi onları. Aralarında her yaşın, her mesleğin ünlüleri de bulunurdu. Doktor, Yahya Kemal'i, İbnül Emin Mahmud Kemal'i, Köprülüzade'yi, Neyzen'i, Hasan Ali yücel'i ve daha bir çok sanatçı ve profesörü Küllük'te görmüştü. Kahveye bir başka hava sinerdi onlardan. Özenirdi onların seviyesine. Aynı özenişi duyan daha başka arkadaşları da olurdu. Ama bırakmazdı çoğunluk. Konuşmaları ve konuları kendileri değil, işte o çoğunluk düzenlerdi.”⁹⁶

Bu romanla birlikte Tarık Buğra “Yarın Diye Bir Şey Yoktur” adlı kitabında da Küllük başlıklı bir hikayeye imza atmıştır: “Bu bir kahvedir; Bayezid'de meydanın sağ tarafında, içerlek bir şey. Oraya ‘Küllük’ derler. Küllüğün bir bahçesi, bahçesinde yaşlı ihlamur ağaçları vardır. Küllük baharı ve yazı bütün zerreleriyle bu

⁹⁴ Sudi, a.g.e., s.32-33.

⁹⁵ Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, İstanbul, Sander Yayınları, 1971, s.69.

⁹⁶ Tarık Buğra, *Dönemeçte*, Ötüken Yayınevi, 5. bs., İstanbul, 1996, s.90-91.

ağaçlar sayesinde duyar. Gerçekten de Küllüğün mevsimleri tam bir duyusu vardır. Mevsimleri ve hele sonbaharı, sonbaharın başlangıcını, başlayışını.”⁹⁷

1958’de Milliyet gazetesinde yayınlanan bir haberde Küllük’ün yeniden ihya edilmesinden bahsedilse de bu haber gerçeğe dönüşmemiştir. Küllük’ün müdavimleri bu kahvehane ortadan kalktıktan sonra Beyazıt Meydanı’nın karşısında bulunan Marmara Kıraathanesi ve aynı sırada Laleli yönünde bulunan Acem’in Kahvesi’ne gitmeye başlamıştır.

2.3. MARMARA KIRAATHANESİ

Marmara Kıraathanesi Beyazıt’tadır. Bu kıraathaneye ilgili “Dahiler ve Deliler” adlı bir roman çalışması yapan Mehmed Niyazi Özdemir’den aldığımız bilgiye göre 1958 yılında açılmış, 1984’te kapanmıştır. Marmara Kıraathanesi’nin yerinde bugün Özdemir Marmara Çarşısı adını taşıyan ve yarısı tekstil mağazaları yarısı da ikinci el kitap dükkanlarından oluşan bir bina bulunmaktadır. Marmara Kıraathanesi 1955 yılında Beyazıt Meydanı düzenlemeleri sırasında ortadan kalktığı sanılan Küllük Kahvesi’nin müdavimlerini devralan en önemli mekanlardan biridir. Aralarında gazetecilerin, akademisyenlerin, yazarların bulunduğu, Küllük’te uzun yıllar sohbet halkalarına dahil olmuş pek çok kişi Küllük’ten sonra orada buluşmaya başlamıştır.

Kıraathane 1950’lerin sonundan 1980’lerin başına kadar açık olması sebebiyle Beyazıt çevresinde bilinen bir mekandır. Fakat son 10 yıla kadar hakkında yok denecek kadar az yazılı kaynak birikebilmiştir. Mehmed Niyazi Özdemir’in 2001 yılında yayınlanan “Dahiler ve Deliler” adlı romanı 1960’lardaki üniversite öğrenciliği yıllarından başlayarak Marmara Kıraathanesindeki kişileri, sohbetleri ve yaşanan olayları anlatmaktadır. Bu yönüyle kitaba bir anı-roman denilebilir. Bu romandan sonra gazeteci Ahmet Güner Elgin’in 2003 yayınlanan “Marmara Kitabeleri” adlı anı kitabı Marmara Kıraathanesi hakkında bilinenleri zenginleştirmiştir. Marmara 30 yılı aşkın bir süre açık kaldığı için bugün 55-70 yaşları arasında bulunan bir kuşağın hayatında önemli bir yer etmiştir. Bu kuşaktan

⁹⁷ Tarık Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, Ötüken Yayınevi, 9. bs., İstanbul, 2001, s.82.

yaşayan çok sayıda kişinin bulunmasının da sağladığı katkıyla 2007 yılında “Marmara Kırâathanesi: Bir Devrin Hikayesi” adlı 6 bölümlük belgesel çekilmiş ve TRT 2 televizyon kanalında yayınlanmıştır. “Dahiler ve Deliler” adlı roman Türkiye’deki edebiyat birikiminde bir kırâathanenin öyküsünü anlatmaya yönelik ilk ve halen tek roman çalışmasıdır.

Bu romanda Mehmed Niyazi Marmara Kırâathanesi’nin fiziksel özellikleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Caddeden biraz yüksekte olan kahveye sekiz on basamaklı bir merdivenle çıkılırdı. Bayezid Meydanı’na bakan ön tarafında balkonu andıran bir yer vardı; havanın müsait olduğu günler, buraya iki üç masa konulurdu. Kahvenin bu yönü tamamen camdı. Kahveyle balkonu ayıran veya birleştiren bu camın batı tarafında duvara bitiştiği yerdeki kapıdan içeriye girilirdi. Girişteki on kadar masaya oyun kâğıdı, tavlâ, okey takımı verilmezdi; bu bölüm sohbet için ayrılmıştı. Kahvenin sahibi Mustafa Bey, müşterileriyle gurur duyar, onlara lâyıkiyle hizmet etmeye çalışırdı. Kahve genellikle temiz ve düzenliydi, bilhassa sohbet bölümündeki masaların yeşil örtüleri sık sık değiştirilirdi.”⁹⁸

Marmara Kırâathanesi pek çok farklı meslek grubundan ve farklı görüşlerden insanı müdavimi haline getirebilmiş bir ortamdır. Bu özelliğini Mustafa Miyasoğlu şöyle anlatmaktadır: “1960’lı ve 70’li yıllarda *Marmara Kırâathanesi* Türk fikir hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Burada akşam üzerleri toplanan pek çok gazeteci, aydın, akademisyen ve üniversiteli genç, memleketin meseleleriyle siyasi gelişmeleri ve fikir hayatını ilgilendiren hususları tartışırlardı. Her görüşten insan, gazetelerin akşam baskılarından öğrendikleriyle gazetecilerden ele geçirdikleri bilgileri birbirine aktarır, memleketin ahvaline ait görüş alış-verişinde bulunurdu. Siyasette 24 saatin çok önemli olduğunu bilenlerdeki telâşla felsefi hikmet açısından hadiselerle bakanların sükuneti arasındaki uyumsuzluk, bazen tam bir kaos oluştururdu. Bazıları bir siyasi partinin taraftarı üslûbuyla konuşur ve dertleşeceği dost arar-

⁹⁸ Mehmed Niyazi, *Dahiler ve Deliler*, 2. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2002, s.14.

ken, bir çokları soğukkanlı bir akademisyen tavrını benimseyerek pek çok gelişmeye dudak bükmedi.”⁹⁹

Çoğu kıraathanede olduğu gibi Marmara Kıraathanesi’nde de bazı karizmatik, üstat kabul edilen merkez kişiler bulunmaktadır. Tarihçi Ziya Nur Aksun bunların en önemlilerinden biridir. Yayınlanmış 6 ciltlik bir “Osmanlı Tarihi” çalışması bulunan Ziya Nur Aksun 1976 yılında felç geçirerek konuşma yetisini kaybedene kadar kıraathanenin üstat kabul edilen müdavimlerinden biridir. Çeşitli bölümlerden üniversite öğrencileri onun sohbetlerinin devamlı dinleyicisi haline gelmiştir.¹⁰⁰ Ayaklı kütüphane olarak anılan araştırmacı-yazar Ali İhsan Yurt ve aslında matematikçi olduğu halde Marmara Kıraathanesi’nde devamlı tarih konulu sohbetlerin içinde olan Prof. Dr. Nuri Karahöyükü de bu merkez kişilerdendir.¹⁰¹ İzzeddin Şadan, Saip Ragıp Atademir, o zamanlar Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’ın asistanı olan Mehmet Genç ve Prof. Mümtaz Turhan’ın asistanı olan Erol Güngör de Marmara Kıraathanesi sohbetlerinin sözü dinlenen insanlarıdır.¹⁰²

Marmara Kıraathanesi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine yüz metre mesafededir. Bu yüzden sürekli müşterileri arasında araştırma görevlilerinden profesörlere kadar çeşitli düzeydeki bilim adamları her zaman var olmuştur.

Ahmet Güner Elgin bu duruma şu cümlelerle temas etmektedir: “Marmara Kıraathanesi, Osmanlı Devleti’nin son yılları ile Cumhuriyetin ilk yılları arasında birer kültür ve edebiyat mahfili olarak ünlenmiş kıraathanelerin sonuncusuydu. Günümüzde işportacı esnaflığının harmanladığı bir karmaşa bölgesi halindeki Beyazıt Meydanı’nı biraz yukardan seyreden Marmara Kıraathanesi en yoğun günlerini 1959-1971 yılları arasında yaşadı. Küllük’ten sonra, kıraathane kültürünün semtteki son temsilcisi olarak bir grup insana mekan olmuş, Türkiye’nin sosyal

⁹⁹ Mustafa Miyasoğlu, “Tarihçimiz Ziya Nur”, **Bilge Tarihçi Ziya Nur Aksun Kitabı**, yay.haz: Necmettin Turinay, M. Nuri Yardım, Ö. Ziya Belviranlı, İstanbul, Marifet Yayınları, 2004, s.173.

¹⁰⁰ Beşir Ayvazoğlu, **Defterimde Kırk Suret**, 3. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s.91.

¹⁰¹ Dursun Gürlek, **Çınaraltı Kitap Sohbetleri**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2005, s.83.

¹⁰² Ahmet Güner Elgin, **Marmara Kitabeleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003, s.6-7.

politik değişimler gösterdiği bir dönemde sadece güncel politikaya değil, kültürel tartışmalara, edebiyat sohbetlerine de vesile olmuştur.”¹⁰³

Eski İstanbul kıraathanelerinin bilinen en son örneklerinden olan Marmara Kıraathanesi hem bilgi alışverişi ve kamuoyu oluşturmak isteyenlerin hem de 1900’lerin başında doğmuş, çoğu hayatta sadece bilgiye konsantre olmak için evlenmemiş emekli akademisyenlerin sığınağı, dayanışma, dertleşme yeri olmuştur. Bunlardan psikiyatr İzzeddin Şadan hastalanıp hastaneye yatınca onu ziyarete gelen Mehmed Niyazi’ye kendisiyle beraber arkadaşı çevresinin de tercih ettiği bekarlığın aslında doğru olmadığını, o gün var olan ve onları birbiriyle buluşturup yalnızlıktan kurtaran, sığınak olan Marmara Kıraathanesi gibi mekanların gelecekte var olamayacağı öngörüsünde bulunmuştur.¹⁰⁴

Marmara Kıraathanesi hakkında yayın yapılan kıraathaneler içinde Küllük’ten sonra müdavimleri için en geniş listelerin verildiği buluşma ortamıdır. Marmara Kıraathanesi’nin en yakın yıllara kadar yaşayan bir mekan olması bunda en önemli etkidir. Ahmet Güner Elgin’in verdiği listede şu isimler bulunmaktadır: Prof. Saip Ragıp Atademir, Ali İhsan Yurt hoca, avukat ve matbaa sahibi tarihçi Ziya Nur Aksun, iki İstanbul aşık ve centilmeni İbrahim Kaur ve Ali beyler, Prof. Nuri Karahöyükü, Adler ve Jung gibi iki büyük isimle teşrik-i mesaide bulunmuş Dr. İzzettin Şadan, Darülaceze Müdürü Hilmi Şener (Balıkçı Hilmi), Avukat Kâmil Öztürk, Dündar Taşer (Millî Birlik Komitesi üyesi), daha sonraları profesör olan o günlerin genç asistanları Erol Güngör, Mehmet Çavuşoğlu, Durali Yılmaz, Mehmet Genç, avukat Hasan Bey (Le Monde Hasan Bey), Uğur Kökden, Dr. Abdullah Hacıtahiroğlu, *Akşam Gazetesi* ile *Yeni İstanbul Gazetesi* yazı müdürleri İrfan Derman ve Yücel Hacaloğlu, Cerrahî Tarikatı Şeyhi Muzaffer Özak hoca efendi, Mehmet Şevket Eygi, Osman Yüksel Serdengeçti, Avukat Erol (Paşazade Erol), Muhittin Nalbantoğlu, avukatlar Tuğrul Önder, Nazım Durmuşoğlu ve Fehmi Bey, şoför Kâmil, yayınevi sahipleri İsmail Dayı ve Ali Hatipoğlu, Ahmet Yücel (Zaptiye Ahmet), İmdat Akmermer, Fethi Gemuhluoğlu, iki büyük şair Necip Fazıl Kısakürek

¹⁰³ Ahmet Güner Elgin, “Beyazıt’ta Bir Akademi: Marmara Kıraathanesi”, *Kitaplık Dergisi*, S 90, 2006, s.93.

¹⁰⁴ Mehmed Niyazi, a.g.e., s.294.

ve Sezai Karakoç, Prof. Mükrimin Halil Yınanç, İsmet Zeki Eyüboğlu (Zebanî), Yurdakul Dağoğlu, Hilmi Oflaz, gazeteci Üstün İnanç, filozof Cemal, meteorolog Refik Bey (Teşkilat Refik), Neyzen Aziz, Galatasaraylıların ünlü amigosu Karıncaezmez Şevki, Avukat Osman Tülümen, Tuncer ve Dinçer Enginertan kardeşler, noter Macit Bakkaloğlu, Refii Bey (Cücügen prensi Refii), senatör ve avukat Sadık Batumlu, Yahya Kemal'in kardeşi Reşat Beyatlı, *Toprak Dergisi* sahibi İlhan Darendelioğlu, sonradan Meclis Başkanı olacak iki genç politikacı Ferruh Bozbeyli ve Hüsamettin Cindoruk, tarihçi Şinasi Bey, gazeteci Agah Güçlü, Osman Akkuşak, Çerkezköy savcısı ve sonra CHP.li senatör Mehmet Feyyat, Fethi Erhan, Muzaffer Zorlu, belediyeden Zeki Bey, İsmail Özdoğan, Ertuğrul Düzdağ, Arif Özkök, Sendikacı Ahmet Muşlu, Saddettin Bilgiç (Başbakan Yardımcısı), Gazeteci Hüdayi Bayık, Kasımpaşalı, Yahudi mütehassısı Şaban Kırboz, Mümin Çevik, Avukat Necip Kunt, Mehmet Leventoğlu, tarihçi Ziya Uygur, Tazı İsmail, Özer Revanoğlu, Abdülkadir Sezgin, Avukat Cavit Kalpaklıoğlu, Gündoğdu Serhatlıoğlu, Hasan Korkmazcan (sonradan Meclis Başkan vekili), gazeteci ve Avukat Ergun Göze, Avukat İsmet Karaoğlu, Şaban Gülbahar, Yusuf İmamoğlu, Ufuk Şehri, Mustafa Lütfü Demirhan (Anarşist Mustafa), Nevzat Kösoğlu, Kadir Mısıroğlu, Erol Kılınç, Muzaffer Kocataş, Paşa Güven, Zeki Efeoğlu, Ziyaettin Babakurban, Ali Osman Babür, *Millî Hareket Dergisi* sahibi Ahmet Karabacak, Mustafa Ok, Prof. Ömer Alpaslan Aksu, Dr.Yalçın, Özkan İbar, Yılmaz Yalçın, Tarkan Buyruk, Rasim Cinisli, Dr. Cevat Doğan, T.M.T.F. Başkanı Soner Karaman, Hasan Revanoğlu, Burhan Özçiçek, Hamdi Çiğdem, ilahiyatçı Emin Işık, Mehmet Çapar, şair Sedat Ümran, Doğu Türkistan Türklerinin lideri İsa Yusuf Alptekin, Rumelili Süleyman Hoca, Zeyyat Nemli, Nazif Okumuş, Sakin Öner, Mehmet Pomak, Şadi Pelivanoğlu, Galip Erdem, Arif Nihat Asya, Kubilay İmer, Cahit Atasoy, Prof. Nuri Mugan, dışçı Turan Bey ve 1'inci şube polisleri!"¹⁰⁵

2.4. ACEMİN KAHVESİ

Acemin Kahvesi Beyazıt'tan Laleli'ye doğru inen cadde üzerindedir. Kahve müdavimleri tarafından Laleli Kahvesi ve Merkez Kırathanesi gibi isimlerle de

¹⁰⁵ Elgin, a.g.e., 2003, s.9-11.

anılmıştır. Acemin Kahvesi, Küllük Kırathanesi'nin ortadan kalkmasından sonra onun müdavimlerini paylaşan en bilinen mekanlardan biridir. Bu kahve hakkındaki kaynaklar sınırlıdır. Kuruluş ve kapanış tarihleri hakkında net bilgi bulunmamaktadır. Çocukluk ve gençlik yıllarını Laleli semtinde geçiren gazeteci Tefik Yener, gençlik yıllarını geçirdiği bu bölgede yaşanan değişimi şöyle anlatmaktadır: "1950'nin ikinci yarısında; Surlar, türbeler, mezarlıklar, çeşmeler, anıtlar yani tarih yok edilirken Beyazıt Camii'ne yaslanmış asırlık kahveleri de yıktılar. Tarihi Beyazıt kırathanelerinin müdavimleri şaşırmişti. Nerede toplanacaklardı şimdi? Dağıldılar. Kimileri Koska'daki baraka kahvelere gidiyordu. Ama nerede Çınaraltı'nın, Acem'in keyfi?.. Kahve yıkıldı efendi, çare yok!.. N'aapsın, Laleli'ye taşındı Acem Hüseyin abi... Böylece, Acem Hüseyin ile ortağı Veli efendi "kırathane" kültürünü Laleli'de yaşatmaya başladılar. Laleli üniversite semti. Ön tarafta sohbet, kıraat vardı."¹⁰⁶

Kahvenin yaşadığı dönemde profesörler semti olarak anılan Laleli'nin 1980'lerin ortalarından itibaren ticari faaliyetlerin odak noktası bir semt haline gelmesi bu kahveye ilişkin bilgilerden kopuşun önemli bir etkeni olabilir. Acemin Kahvesi'ne gelenler arasında Ali Nihat Tarlan, Münir Nurettin ve Mükrimin Halil'in isimlerini kaydeden İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi emekli öğretim üyesi Süha Göney şu ifadelerle üniversiteyi çevreleyen semtlerde yaşayan insan tipi ve kültürel atmosfere dikkat çekmektedir.

"Ellili yıllar üniversitesinde hocalık sadece bir meslek değil, aynı zamanda bir hayat tarzı idi ve gençleri daha lise yıllarından itibaren cezbediyordu. Eskiden olduğu gibi ellili yıllarda da İstanbul Üniversitesi etrafında bazı kahveler üniversite hocaları, asistanları, mezunları ve öğrencileri ile halkın bütünleştiği yerlerdi."¹⁰⁷

Bu çevredeki kültürel odakların en önemli parçalarından biri olan kırathaneler hem öğrencilerin hocalarından derslerin dışında da faydalandığı ortamlar olmuştur hem de halktan kültüre meraklı kişilerin varlığıyla renklenmiştir. Formel eğitim süreçlerinden geçmemiş halktan kişilerin üniversite hocalarını

¹⁰⁶Tefik Yener, "Fahişenin Kadersizi, Öder Hamam Parasını Kendisi", (Çevirimiçi) <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/07/01/y49.html>, 01.07.2001.

¹⁰⁷Göney, a.g.e., s. 9.

dinlemek için bu kıraathanelere gelişinin en önemli sebeplerinden biri sözlü kültürün gücüdür.

Fethi Naci, Sosyal Yayınları sahibi Enver Aytekin'den ve ölümünden bahsederken "1950 başlarını düşünüyorum. Ayvansaray'da bir fabrikada muhasebecilik yapıyordum. Her cumartesi öğleden sonra, Beyazıt'taki Acemin Kahvesi'nde buluşurduk."¹⁰⁸ demektedir.

Acemin Kahvesi, İkbâl Kıraathanesi kapandıktan sonra Orhan Kemal'in devam ettiği kahvehaneler arasındadır. Orhan Kemal'in burada halktan insanlarla, işçilerle oturup sohbet ettiği bilinmektedir.¹⁰⁹ Kendisi de bir edebiyatçı grubuyla birlikte Acemin Kahvesi'ne devam eden Hilmi Yavuz bu kahvenin onlar için Edip Cansever'le buluşma noktası olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁰ Naci Şensoy, Emin Ali Çavlı, İsmail Dümbüllü gibi bilim adamı ve sanatkarların da bu kahveye devam ettikleri bilinmektedir.¹¹¹

Adı geçen isimlerle birlikte bu kahveye devam eden ve neredeyse ismi bu kahveyle özdeşleşmiş olan isim tarihçi Prof. Mükrimin Halil Yinanç'tır. Ölümünden sonra iki öğrencisinin Beyazıt çevresindeki kahvelerde kendisinden dinledikleri sohbetleri ve ölümü sonrası hakkında yazılanları derledikleri "Mükrimin Halil Yinanç'tan Sohbetler" isimli kitapta Acemin Kahvesi günleri özlemle anılmaktadır. Mükrimin Halil'le Acemin Kahvesinde sohbet etmiş, onu dinlemiş isimler arasında Prof. Bedii Şehsuvaroğlu¹¹², Prof. Faruk Sümer¹¹³, gazeteci-yazar Ahmet Kabaklı¹¹⁴ bulunmaktadır.

Mükrimin Halil Yinanç'ın kıraathanelerde baş köşesinde bulunduğu saatler süren tarih sohbetlerinin etki alanı o kadar geniştir ki, halktan insanların tarihe ve sohbe duyduğu ilgi üzerinden yıllar geçtiği halde anı parçalarında çağrışımlar

¹⁰⁸ Fethi Naci, **Dünya Bir Gölge**dir, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.112.

¹⁰⁹ Y. Kenan Karacanlar, **Orhan Kemal'den Anılar**, İstanbul, Tüm Yayınları, 1977, s.150.

¹¹⁰ Hilmi Yavuz, **Yüzler ve İzler**, Ankara, Aşina Kitaplar, 2006, s.97.

¹¹¹ Tevfik Yener, **a.g.e.**

¹¹² Refii Alpayer- Şinasi Özatalay, **Mükrimin Halil Yinanç'tan Sohbetler**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1962, s.50.

¹¹³ R. Alpayer, Ş. Özatalay, **a.g.e.**, s.62.

¹¹⁴ R. Alpayer, Ş. Özatalay, **a.g.e.**, s.74.

yapar. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın öğrencisi olmuş, onun derslerini dinlemiş olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden Prof. Mehmet Çavuşoğlu, Tanpınar'ı anan yazısında Mükrimin Halil'i atıf yapmaktan geri durmaz:

“Yalnız şunlar kalmış hatırımda: ‘Biz milletçe tarih zevkine müptelayız. Turhan Tan’ın kitaplarının bilmem kaçınıcı baskısının yapılması bundandır. Yahya Kemal Bey’i Türkiye’de belki otuz bin kişi okur. Anlayan otuzdan fazla değildir. Geriye kalanlar onun türlerindeki tarih zevkinin müptelasıdır.’ O zaman Yahya Kemal Bey sağ idi. O zaman Mükrimin Hoca sağ idi. Bir zaman sonra Mükrimin Hoca’nın Laleli Kıraathanesindeki sohbetlerine katılınca, etrafında halkalanan her sınıftan, her yaştan insanları görünce sizin bu sözlerinizi hatırladım.”¹¹⁵

2.5. ADLİYE KIRAATHANESİ

Adliye Kıraathanesi Sultanahmet’tedir. Hakkında bilinenler son derece kısıtlıdır. Adı geçen kaynaklarda en parlak dönemlerini 1940’lı ve 50’li yıllarda yaşadığı anlaşılmaktadır. İsmail Çöl anılarında Adliye Kıraathanesini İktbal, Bozkurt ve Meserret Kıraathaneleriyle bir arada anmakta ve bu dört kıraathanenin müdavimler arasında pek çok ismi saymaktadır:

“Nizamettin Nazif, Aziz Nesin, Peyami Safa, Orhan Kemal, Vala Nurettin, İlhan ve Türhan Selçuk kardeşler, Hamdi Varoğlu, Çetin Altan, Ahmet Emin Yalman, Nihar Tüblek, Bedri Koraman, Semih Balcıoğlu, Mustafa Uykusuz, Ali Ulvi, Cemal Nadir, Hasan Pulur, Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Fikret Adil, Yaşar Nabi, Hakkı Devrim, Melih Cevdet, Safa Kılıçlıoğlu, Falih Rıfkı, Bedii Faik, Gökhan Evliyaoğlu, Yunus Nadi, Doğan Nadi, Nadir Nadi, Ecvet Güresin, Oktay Akbal, Cevat Fehmi, İlhan Arsel, Behçet Kemal, Burhan Felek, Necip Fazıl, Bülent Ecevit, Doğan Avcıoğlu, Abdi İpekçi, Yaşar Kemal vb..”¹¹⁶

¹¹⁵ Mehmed Çavuşoğlu, “Tanpınar’a Ağıt”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Şubat 1995, s. 52.

¹¹⁶ Çöl, a.g.e., s.169-170.

İsmet Zeki Eyüboğlu Adliye Kıraathanesi için bu isimlere Enver Aytetin'i de eklemektedir.¹¹⁷ Eyüboğlu Adliye Kıraathanesi hakkında Şu bilgileri vermektedir:

“Adliye Kıraathanesi'ne 1946'da gitmeye başladım, daha öncesini bilmiyorum. Oraya beni alıştıran Abdulhalim Uğurlu ile Doğan Nail Aluncuoğlu olmuştur. Orada ilk tanıdıklarım arasında Enver Aytetin, Veli Dolu, Kemal Sürekli (bu ikisiyle Felsefe bölümünde arkadaş olduk) Sabit Bey, Adil YaŐa ile onlar arasında tanıdığım birkaç doğulu gençti. Adliye Kıraathanesi'nin yeri Divanyolu'ndan Sultanahmed'e inerken sağ kolda, Klod Farer Caddesi'ne sapmadan, elli metre aŐađıdaydı. Hasib-Edib AŐıkma kardeŐlerin işlettiği bu kahve gerçekte bir ‘öğrenci kahvesi’ niteliğindeydi.”¹¹⁸

Pek çok kıraathanenin Tanzimat'tan bu yana yazılan Türk romanlarına mekan olduğu gibi Adliye Kıraathanesi de Vedat Türkali'nin “Güven” adlı romanında sözü geçen bir mekan olmuştur.¹¹⁹

2.6. İHSAN KIRAATHANESİ

İhsan Kıraathanesi Babıali yokuŐundadır. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. “Vilayetin karşısında köşede ve yerinde Şimdi bir işhanı yükselen İhsan Kıraathanesi 19. yüzyılın sonlarında ve 1950'ye kadar, Türkiye'nin haber merkezi durumundaydı. Yüksekte çıkıntı halinde büyük bir kahvehane olan İhsan Kıraathanesi'nde gazeteciler toplanır, muhabirler özel olmayan routine haberlerini deđiŐ tokuŐ ederlerdi. Havadis borsası durumundaki İhsan Kıraathanesi, hem bir buluşma yeri hem de gözetleme kulesi gibiydi. Babıali'ye girip çıkanlar, önemli kişiler hep buradan geçirdi.”¹²⁰

Bulunduğu yerin yüksekliği İhsan Kıraathanesi'nin “gözetleme kulesi” özelliğini pekiŐtirmektedir. Kıraathaneye devam edenlerin isimleri pek bilinmese de İhsan Kıraathanesi Meserret ile birlikte önce Babıali memurlarının sonra da

¹¹⁷ İsmet Zeki Eyüboğlu, **Enver Aytetin'i Anarken**, yay.haz: İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2002, s.9.

¹¹⁸ İsmet Zeki Eyüboğlu, **Anılar**, İstanbul, Pencere Yayınları, 1999, s.147.

¹¹⁹ Vedat Türkali, **Güven**, c 1, İstanbul, Gendaş Yayınları, 1999, s.119.

¹²⁰ “İhsan Kıraathanesi”, **İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi**, c 3, İstanbul, Tercüman Kültür Yayını, s.1944.

gazetecilerin devam ettiği bir mekan olmuştur. Aynı Meserret gibi burada da haber alışverişi yapılar başlıca işlerdendir. Muhabirlerin bu ortamlarda kurduğu iletişim ve gerçekleştirdikleri sohbetler yazıya geçmiş olsa mutlaka Türk Basın Tarihi için büyük çaplı kaynak oluşturabilirdi.

Yerine bir matbaa açılan İhsan Kıraathanesi'nin bulunduğu bina 1950 yılında yıkılmış yerine işhanı yapılmıştır.¹²¹ Döneminde Türk basının en ünlü muhabirlerinden biri olan Hikmet Feridun Es Babıali ve çevresindeki haber kaynaklarını sıralarken, İhsan Kıraathanesi'ne ayrı bir yer vermektedir:

“Oysa İhsan Kıraathanesi... Penceresinden baktınız mı? Valiyi görmeye gelen politikacılar, yabancı donanmaların komutanları, ecnebi sefirler... Hemen yanında Defterdarlık, Türk Ocağı, Belediye... Var mı İhsan gibisi? Biz yine oraya dönelim. İşte masaların başında Türkiye Haber Borsası'nın en ünlü simaları, haber kralları... Fuat Duyar, Mekki Sait, Sabahattin Sönmez, Burunsuz Tevfik, Burhaneddin Ali Sadettin, Tahsin Banguoğlu, Ragıp Esatlı... Ve ötekiler...”¹²²

1895-1945 yılları arasında yaşamış olan yazar Mahmut Yesari eski İstanbul'un en önemli caddelerinden biri olan Babıali caddesindeki değişimden bahsederken İhsan Kıraathanesi'ni de bu caddenin önemli bir parçası olarak zikretmektedir:

“Eskiden Babıâli Caddesi dediğimiz, şimdi Ankara Caddesi, her yerde, her şeyde olduğu gibi, gün geçtikçe değişiyor. Bir sistem, bir metod dahilinde neşriyatı beceremeyen kitapçılar bile; tozlu, köhne camekânlarını temizlemeye, şeklen olsun, asrileşmeye özeniyorlar. Fakat asıl değişiklik bunda değildir. Ankara Caddesi, birçok eski hususiyetlerini kaybetti, ediyor ve edecek de... Caddenin Sirkeci tarafındaki gazinolar, artık gazetecilerin toplanma yeri olmaktan çıktı. Kapanan Manto yerine lokanta açıldı. Çakır'ın kahvesi, işkembeci dükkanı oldu. Gazetelerin istihbaratında çalışan arkadaşların buluştukları İhsan Kıraathanesi

¹²¹ Sabri Koz, “İhsan Kıraathanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 4, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s.142.

¹²² Hikmet Feridun Es, “Babıali'nin Sınırlarını Elinde Tutan Adam”, *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, S 10, Ekim 1980, s.60.

de kapılarını kapadı. Muharrirler, Meserret'e artık eskisi kadar sık ve devamlı uğramıyorlar. Kahveci çıraqları artık eskisi gibi matbaalara nargile taşımıyorlar. Ahmet Mithat Efendi zamanında matbaa kapısından içeriye bakamayan kadınlar, şimdi, matbaalarda oturup çalışıyorlar. Bütün bu değişikliklerin birbirleriyle sıkı alâkaları vardır."¹²³ Mahmut Yesari'nin bu yazıyı bir dergide 1938 yılında yazdığı göz önünde bulundurulursa İhsan Kıraathanesinin 30'lu yılların ortalarında kapandığını söyleyebiliriz.

2.7. İKBAL KIRAATHANESİ

İkbal Kıraathanesi'nin kuruluş tarihi kesin olarak belli değildir. Eldeki kaynaklardan 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren açık olduğu anlaşılmaktadır. Kıraathane 1965 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Yeri Nuruosmaniye caddesinin Vezir Hanı caddesiyle kesiştiği sol köşededir. İkbal'i kimin işlettiği kayıt altına alınmış değildir. Sadece son sahibinin Malik Bey isimli bir kişi olduğuna dair bilgi mevcuttur.¹²⁴

İkbal kahvesi aydınların buluşma mekanı olarak edebiyat anılarını yansıdığı kadarıyla iki döneme ayrılabilir. Birinci bilinen dönem 1. Dünya Savaşı ve sonrasında özellikle Dergah dergisi ekibinin uğrağı olarak bilindiği dönemdir. İkinci dönem olarak da kahveyi Orhan Kemal ve onunla hem arkadaş hem de usta-çırak ilişkisi içinde bulunan ekibin dönemi olarak gösterebiliriz.

Tanpınar edebiyatımızın çok önemli isimlerini İkbal'in müdavimi olarak saymaktadır. Başta Dergah dergisi sebebiyle etrafında toplandıkları Yahya Kemal olmak üzere, Ahmet Haşim, Hasan Ali Yücel, Necmeddin Halil Onan, Mustafa Şekip Tunç, Abdülhak Şinasi Hisar, Ali Mümtaz Arolat, Mustafa Nihat Özon, Nurullah Ataç, Yunus Kazım Köni, Mükrimin Halil ve Osman Cemal Kaygılı Tanpınar'ın İkbal deyince aklına gelen isimlerdir.¹²⁵

¹²³ Gökhan Akçura, **Türk Edebiyatında Matbaa 4**, (çevirimiçi) <http://gokhanakcura.blogspot.com/2009/12/turk-edebiyatinda-matbaa-2.html>, 04 Aralık 2009.

¹²⁴ Taha Toros, **Kahvenin Öyküsü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s.83.

¹²⁵ Tanpınar, a.g.e., 1998, s.67.

Yusuf Ziya Ortaç akademi olarak tanımladığı ve kendisinin de içinde bulunduğu edebiyatçılar grubunun kışlık mekanı olarak anlattığı İkbal'de tanıdığı ve beraber olduğu isimleri şöyle aktarmaktadır “Hasan Saka, Halil Nihat Boztepe, Fuat Köprülü, İbrahim Alaaddin Gövsa, Hamamizade İhsan, Enis Behiç, Orhan Seyfi, Hakkı Süha, ben, her akşam buralara gelirdik. Celal Sahir, Ömer Seyfettin, M. Mermi pek seyrek uğrarlardı.”¹²⁶ Ahmet Rasim ve Mahmut Yesari'nin de İkbal'e devam ettikleri bilinmektedir.¹²⁷

Necip Fazıl da İkbal'de oturduğu bir günü anlatırken gelen farklı isimler arasında, Ahmet Kutsi Tecer, Hilmi Ziya Ülken'in bulunduğunu kaydetmektedir.¹²⁸ Sayılan isimlerin bazıları 1918-20'li yıllarda Yüksek Muallim Mektebi öğrencisidir, bazıları öğretmen bazıları dergi idaresidir. Bazıları da o kuşağın usta-çırak ilişkisine girdiği isimlerdir. Örneğin hem Yahya Kemal hem de Ahmet Haşim, Tanpınar için çok önemlidir. Edebiyat tarihlerinde Yahya Kemal'in öğrencisi ve bir anlamda devamı olduğu sık sık vurgulanan Tanpınar şiirde de kendine Ahmet Haşim'i örnek almıştır.¹²⁹

Konuşan tek kişi olmayı seven bu iki ustanın aynı sohbet halkasında bulunduğu bir günü Tanpınar şöyle anlatmaktadır: “Haşim hemen her gününde Dergah'a ve Dergahçılara birkaç saat ayırırdı. Onunla ve Yahya Kemal'le ayrı ayrı buluşurduk. İki de sohbeti monolog şekline getirenlerden olduğu için beraber buldukları zaman hangisinin söyleyip ötekinin dinleyeceğini merak etmiştik. Nihayet bir gün bu mühim hadise oldu. İkbal kıraathanesinde Haşim'in çok sevimli, komik mimikleri ve el işaretleriyle Yahya Kemal'in kahkahalarıyla zenginleşen bir konuşmaya şahit olduk. İki de bizi unutmışlardı.”¹³⁰

İşte edebiyat tarihlerinde kavramlar ve üsluplar üzerinden takip edilen usta-çırak ilişkilerine kaynaklık eden önemli kurumlardan biri de genelde kıraathaneler özelde İkbal Kahvehanesi'dir. İkbal Kıraathanesi özelinde söyleyecek olursak burası

¹²⁶ Yusuf Ziya Ortaç, **Bizim Yokuş**, İstanbul, Akbaba Yayınevi, 1966, s.54

¹²⁷ Nurer Uğurlu, **Orhan Kemal'in İkbal Kahvesi**, 2. bs., İstanbul, Örgün Yayınevi, 2002, s.12.

¹²⁸ Necip Fazıl Kısakürek, **Babıali**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1975, s.41-42.

¹²⁹ Orhan Okay, **Bir Hülya Adamının Romanı; Ahmet Hamdi Tanpınar**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2010, s.10

¹³⁰ Yahya Kemal, **Ahmet Hamdi Tanpınar**, 3.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1995, s.35-36.

aynı zamanda Yahya Kemal'in üniversitede verdiği derslerin devam ettiği bir yer olmuştur. En az 60 yıl aydınların iletişim ortamı olan İkbâl Kırâathanesi aynı zamanda emekli askerlerin, memurların da bulunduğu bir mekandır.

Ahmet Hamdi Tanpınar bu birlikteliğe şu cümlelerle temas etmektedir: "Kaç nesil ve kaç terbiye burada birleşirdi. Birkaç cephenin hâtrasını vücutlarında, hattâ yüzlerinde taşıyan çoğu malûl ihtiyat zabitleri, ordudan yaralı ve sakat ayrılmış muvazzaf zabitler, henüz Anadolu'ya geçememiş yüksek rütbeli askerler, yarı mutasavvıf, yarı pédéraste son derecede kibar kimi satranç, kimi dama meraklısı ve hemen hepsi müflis birkaç Abdülhamid devri kazaskeri, kim bilir hangi devrin ikinci, üçüncü derecede, halîm çehreli ve mütereddit ricali, aşırı milliyetçi ve Ferid Paşa casusu burada, Baudelaire'in Verlaine'in Yahya Kemal'in Haşim'in Nedim ve Şeyh Galib'in hayranı genç Dergâhçılarla beraberdiler. Bizim masamız kapıdan girince sol taraftaydı. Fakat Yahya Kemal'in konuşması ve kahkahalarımız kızışınca halka genişler, bütün bir yanı alırdık. Bilardo ıstakalarının gürültüsü, tavlâ şakırtıları, garson çığlıkları arasında, Anadolu'da olup bitenlerin verdiği hava içinde şiirden bahseder, projeler kurar, gazetelerden geç vakit dönen arkadaşlarımızdan İnönü ve Sakarya muharebelerinin en son havadislerini alırdık."¹³¹

Buradaki "Kaç nesil ve kaç terbiye burada birleşirdi" cümlesi aslında kahvehane ve kırâathané dediğimiz mekanların bir iletişim ortamı olarak ne kadar önemli bir işlev sahibi olduğunu göstermektedir. Bu mekanlar farklı sosyal statülerden insanların bir araya gelişine de şahitlik etmektedir.

Yayın kararı İkbâl Kırâathanesi'nde alınan ve Milli Mücadele'ye verdiği destekle bilinen Dergah dergisi 1923 yılında kapandıktan sonra İkbâl 30 yıla yakın bir edebiyat ekolü veya grubuyla anılmaz. Müdavimlerinde ağırlığı Babıali'ye konuşlanmış olan gazetelerin çalışanları ve muhabirleri oluşturmuştur. Yazar Orhan Kemal'in 1951 yılında Adana'dan İstanbul'a gelmesiyle onun etrafında bir edebiyat çevresi oluşmuştur.¹³²

¹³¹ Tanpınar, a.g.e., 1998, s.67-68.

¹³² Bırsel, a.g.e., s.335.

1973 yılında o sıralarda Kahveler Kitabı için çalışmalarını sürdüren Salah Birsnel'in İktbal'e kimlerin devam ettiğine ilişkin sorusuna Muzaffer Buyrukçu şöyle cevap veriyor: "Edip Cansever, Yaşar Kemal, Fethi Naci, İsmet Zeki Eyüboğlu, Alp Kuran, Rifat İlgaz, Hasan Amca, Enver Aytekin, Fikret Otyam, Hadi Malkoç... İhsan Hasırcı, Patriyot Hayati, Sennur Sezer, Nurer Uğurlu... Bazen Demirtaş Ceyhun... Bir iki kez de Attila İlhan'la Sezer Tansuğ'ü gördüm ve edebiyatçıların bir sürü arkadaşı..."¹³³

Orhan Kemal'in varlığıyla bir çekim merkezi olduğu hem bu sayılan isimlerden hem de ölümünden sonra onu ve İktbal Kıraathanesi'ni merkeze alarak yapılan çalışmalardan anlaşılmalıdır.

Bunlardan birincisi Orhan Kemal'in ölümünden iki yıl sonra yayımlanan "Orhan Kemal'in İktbal Kahvesi" isimli kitaptır. "Anı-roman" alt başlığıyla sunulan bu kitabın önsözünde Nurer Uğurlu "İktbal Kahvesi Orhan Kemal'in hayat hikayesidir"¹³⁴ ifadesini kullanmaktadır. Kenan Karacanlar'ın ilk baskısı 1974 yılında yapılan "Orhan Kemal'den Anılar" adlı kitabı da İktbal Kıraathanesi'nden sıkça bahsetmektedir. Muzaffer Buyrukçu'nun ilk baskısı 2000 yılında yapılan "Yaşadığımız ve Yaşananlar" adlı kitabı da İktbal Kahvesi'nin Orhan Kemal'li günlerinde yaşanan diyalogları aynen yazıya yansıtma çabası gibidir. Çok yakınında bulunan bu üç ismin özel çalışmaları ve İktbal'de oluşmuş edebiyat çevresinin aktardıkları geçmişı 20.yüzyılın başlarına dayanan İktbal Kıraathanesi'ni 1951 yılından sonra adeta Orhan Kemal'le özdeşleşmiştir. Bu öyle bir özdeşleşmedir ki Orhan Kemal İktbal Kıraathanesini evi gibi görmekte ve çalışmalarının gözlem mekanı olarak benimsemektedir.¹³⁵ Bu öyle bir özdeşleşmedir ki Semih Balcıoğlu ondan bahsederken, "Babiâli'de şöyle bir dolaştığımız zaman, devrin en önemli yazar çizerlerinden birkaçına rastladınız. İktbal Kıraathanesi'nde Orhan Kemal'in oturduğunu herkes bilirdi." demektedir.¹³⁶

¹³³ Muzaffer Buyrukçu, *Dillerinde Dünya*, İstanbul, Adam Yayınları, 1985, s.287

¹³⁴ Uğurlu, a.g.e., s.5.

¹³⁵ Haldun Taner, *Ölürse Tenler Ölür Canlar Ölesi Değil*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1983, s.117.

¹³⁶ Semih Balcıoğlu, *Önce Çizdim Sonra Yazdım*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.126.

Ona ulaşmak, onunla görüşmek isteyenler İkbal Kırathanesi'nin garsonlarına haber bırakmaktadırlar.¹³⁷ Onun çevresinden olan insanlar birbirlerine onunla alıştıkları İkbal Kırathanesinde ulaşmaktadırlar.¹³⁸ Ferit Öngören, metinleri Orhan Kemal'e, karikatürleri kendisine ait olan "İstanbul'dan Çizgiler" adlı kitabın önsözünde "Elinizdeki kitabı Orhan Kemal ile eski İkbal Kırathanesi'nde tasarladık."¹³⁹ demektedir. Aydınların bulunduğu bir kahvehane böylece kitapların olduğu bir iletişim ortamı kimliğini de taşımaktadır.

Matbaa sahiplerinden, yayınevi sahiplerine, hikayecilerden, şairlere, gazetecilerden, romancılara ve ressamalara kadar kültür merkezi kimliğiyle bilinen bir semtte iş yapan herkesin ortak platformu haline gelen İkbal Kırathanesi 1965 yılında kapanmıştır. Bu kapanışı kahvenin son 14 yıllık döneminin merkez kişiliği olan ünlü romancı Orhan Kemal o günlerin en etkili dergilerinden biri olan Yön'de "İkbal Öldü" başlıklı bir yazıyla anlatmıştır. Fikret Ötyam Orhan Kemal'le yazışmalarını derlediği kitabında bu yazıya da yer vermiştir. Yazıda Orhan Kemal'in evi gibi gördüğü bir kırathanedeki kopmak zorunda kalışının üzüntüsü kadar bu tip mekanların değerlerini ve anlamlarını zaman içinde kazanabildiklerine işaret vardır: "Evet, İkbal öldü. Kahkahalarımızın sindiğine inandığım tozlu aynalar, öfkeli yumruklarımızı kim bilir ne kadar yemiş masaların mermerleri, bizi sırtlarında taşımış iskemleler, kahvelerimizi çaylarımızı hazla yudumladığımız, susuzluğumuzu giderdiğimiz bardaklar, fincanlar falan satıldı. Sabahları önünden geçerken ağlamaklı olduğum İkbal kahvemiz gene yerli yerinde. Ama nerde o bizi aydınlık bakışı, güzel yüzüyle karşılayan İkbal Kahvesi!

Masalar, iskemleler duvarlarındaki aynalardan temizlenmiş, bomboş bir kahve eskisi artık. Karanlık camlarıyla mahzun, bakıyor tanımıyor bizi. Koynunda barındırdığı insanların küfürden kahkahalarına kadar her şeylerine alışmışlığın artık yokluğu ile mahzun...

¹³⁷ Karacanlar, a.g.e., s.131.

¹³⁸ Ülkü Tamer, Yaşamak Hatırlamaktır, 4.bs., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.254.

¹³⁹ Orhan Kemal, İstanbul'dan Çizgiler, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s.7.

Peki biz şimdi ne yapacağız? Yeni bir kahve mi? Belki. Belki değil muhakkak. Çünkü Babıali'den ekmeğini kazananlara Babıali'nin koynunda yeni bir kahve şart ama nerden nasıl bulacağız? Bulsak bile İkbal'in yerini tutacak mı?

Sanmıyorum, neredeyse yüzyıla yaklaşan bir süre içinde, kim bilir kaç edebiyatçı sanatçı kuşağına kucak açmış İkbal'in yerini hiçbir ama hiçbir kahve tutamaz. Gerçekten de böyle bu. Yeni bir kahve üzerinden yüzyıla yakın bir sürenin geçmesi sonunda "İkbal"leşebilir. İkbal Kahvesi bizde ömrümüzün sonuna kadar tatlı bir anı olarak kalacak. Ve seni hiç unutmayacağız İkbal Kahvesi!"¹⁴⁰

Orhan Kemal İkbal'in yerini hiçbir kahvenin tutamayacağını söylerken yalnız değildir. Orhan Kemal'le Bedri Rahmi Eyuboğlu vasıtasıyla tanıştığını söyleyen İsmet Zeki Eyüboğlu İkbal'in yakınlarındaki başka bir kahvenin mekan tutulmaya çalışıldığını fakat bunun başarılmadığını kaydetmektedir.¹⁴¹

2.8. MESERRET KIRAATHANESİ

Meserret Kıraathanesi'nin yeri Sirkeci'den Babıali'ye giderken Ankara Caddesi ile Ebussuut Caddesi'nin kesiştiği köşedir. Meserret Kıraathanesi'nin açılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Halit Ziya Uşaklıgil anılarında bu kıraathanenin başlangıçta "Yıldız" adını taşıdığını, daha sonra bu adın "Yaldız"a çevrildiğini şair Abdülhalim Memduh ile burada buluştuklarına ilişkin bilgi vermektedir. 1905'te vefat eden Abdülhalim Memduh'un 1900 yılında Fransa'ya gittiği ve bir daha dönmediği bilinmektedir.¹⁴² Bu durumda ismi değişmiş de olsa Meserret Kıraathanesinin geçmişini 1800'lerin sonlarına kadar götürmek olasıdır.

1903'te Fransa'ya gitmiş olan Yahya Kemal de anılarında "1903'te D'arcure Kahvesinin gençleri arasında tıpkı Sirkeci'de Yaldız Kıraathanesinde imiş gibi korkmak, korku ile düşünmek, düşündüğünü söylememek muhaldi."¹⁴³

¹⁴⁰ Fikret Otyam, *Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları*, İstanbul, Günizi Yayıncılık, 2005, s.261.

¹⁴¹ Eyüboğlu, *a.g.e.*, s.264.

¹⁴² Sabri Koz, "Meserret Kıraathanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 5, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımları, 1994, s.405.

¹⁴³ Yahya Kemal, *Çocukluğum Gençliğim Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, 4.bs., İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1999, s.198.

ifadelerini kullanmaktadır. Kırathane Yıldız ismiyle roman mekanı olarak da kayıtlara geçmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil “Nesl-i Ahir” adlı romanında burayı “Birden eski Yıldız Kırathanesinin önünde durdular. Şevket orasını gösterdi: Eski anılarımdan biri, dedi. Bir vakitler sabahları üç beş meslek arkadaşı orada toplanırdık. Bize sütümüzü, ay biçimindeki ekmeğimizi veren bir Salih Efendi vardı.”¹⁴⁴ cümleleriyle anlatmaktadır.

İsim değişikliğinin tam olarak ne zaman yapıldığı belli değildir. Fakat en eski tarihe 23 Ocak 1913 günü düzenlenen Babıali Baskını hakkında yapılan yayınlar ve nakledilen bilgiler sayesinde ulaşabilmekteyiz. O dönem asker ve İttihat ve Terakki mensubu olan Hüsametdin Ertürk anılarında “O tarihlerde İttihat ve Terakki’ye mensup zabitan, Babıali’deki Meserret Kırathanesi’nde toplanıyordu. Ben de buraya devama başlamıştım. Bir gün Harbiye’den sınıf arkadaşım süvari yüzbaşısı İzmitli Mümtaz’la karşılaştım. Sonra da bir köşeye çekilerek baş başa konuştuk.”¹⁴⁵

Kırathanenin iç görünümü ile ilgili kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Salah Birsal kırathanenin 1940 yılındaki hali hakkında şöyle bilgi vermektedir: “Salah Birsal’in 1940 yılı gözlemlerine göre Meserret Kahvesi iki bölümdür. Kapıdan girince sağa yerleştirilmiş olan kanapeler kahveyi ikiye böler. Kapının karşısındaki ve soldaki bölüme daha çok tavla oyuncuları dolur. Sağ köşede kahve ocağının önündeki bölümü ise söyleşmeyi sevenler, yazılarını burada yazacak olanlar yeğler. Kahvenin Ankara Caddesine bakan yüzüyle Ebussuut Caddesindeki sol yanı baştanbaşta camdır. Sağdaki bölümün caddeye gelmeyen duvarı ise kirlili ve sarı aynalarla kaplanmıştır. Aynalar pek geniş olmayan kahveye yeni boyutlar kazandırır. Sol bölümün sonundaki camlı kapı ise otele çıkan merdivene açılır.”¹⁴⁶

Meserret Osmanlı’dan Cumhuriyete geçiş döneminde gazetelerin, dergi idarehanelerinin, yayınevleri ve kitapevlerinin yoğun olduğu Babıali ve Sirkeci bölgesinde yazarların, yazar adaylarının, gazetecilerin uğrak yeri haline gelmiştir.

¹⁴⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahir*, düz: Şemseddin Kutlu, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1990, s.126.

¹⁴⁵ Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, Sebil Yayınları, 1996, s.92.

¹⁴⁶ Birsal, a.g.e., s.347.

Dergi ekiplerinin toplantılar yaptığı, gazetelerin muhabirlerinin haber alışverişi yaptığı bir mekan olmuştur. Necip Fazıl muhabirlerin burayı haber kontrolü için kullanmasını şöyle anlatmaktadır: “Kutsi ile çıkıp Meserret’e gittiler... Gazete muhbirleri kafa kafaya vermiş, birbirlerinden haber kopya ediyor. ‘Ajans Meserret’ bu... On kişi onda bir porsiyon çalışır, on porsiyonla gazetesine döner.”¹⁴⁷

Meserret’in muhabirler ve edebiyatçıların ortak mekanı olduğunu vurgulayan Hikmet Feridun Es, Meserret’teki Mahmut Yesari’yi şöyle anlatmaktadır: “Orada da haberciler vardı ama imzalı yazarlar çoğunlukta idi. Hatta bazen Meserret her masada oturan şöhretlerle bir Paris edebiyatçı kahvesini hatırlatırdı insana. Mesela işte Yesari... Köşede camın tam önündeki masasında... Yağlı saçları yüzün dökülmüş, önündeki 100 paralık mektep defterine çalاکalem yazıyor yazıyor... Yıllar boyu bu incecik defterleri doldurmuştu. Arka kapaklarında kerrat cetveli bulunan defterler... Özellikle hikayelerinde bu defter bir ölçü idi. Son sahifeye gelince de hikaye biterdi.”¹⁴⁸

Meserret’in edebiyatçılardan, gazetecilere, köşe yazarlarından, muhabirlere uzanan çizgisini Levon Panos Dabağyan isimleri yıllara göre belirterek şöyle sıralamaktadır: “Meserret’in yıllara göre seçtiğimiz bazı münevverlerinin kimliklerini aynen geçiriyoruz: 1912: Halit Fahri Ozansoy, Ali Naci Karacan. Ayrıca daha eski tarihlere gidilecek olursa, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Cahit Yalçın gibi meşhur kalemlere de tesadüf edilmektedir ki, bu vaziyet, Meserret’in hayli eski olduğunu belirtir. 1930: Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin, Vala Nurettin, Mahmut Yesari, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Kutsi Tecer vs. 1940: Rıfat Ilgaz, Hüsamettin Bozok, Münir Süleyman Çapanoğlu vs. 1950: Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Fikret Otyam.”¹⁴⁹

Meserret bu geniş kadrosu içinde usta-çırak ilişkilerine de ev sahipliği yapan, üniversite öğrencileriyle tanınmış yazarların tanışmasına imkan veren bir ortam olmuştur. Sonraki yıllarda özellikle hikaye alanında isminden söz ettirecek

¹⁴⁷ Kısakürek, a.g.e., s.43.

¹⁴⁸ Es, a.g.e., s.60.

¹⁴⁹ Levon Panos Dabağyan, *Zaman Tünelinde Şehr-i İstanbul’un Seyir Defteri*, İstanbul, Karadağ Yayınları, 2006, s.198.

olan Sabahattin Kudret Aksal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümü öğrencisiyken biraz da hayret ve şaşkınlıkla Meserret'te Sait Faik ile tanışacaktır.¹⁵⁰

Fikret Otyam Meserret'e kimlerin devam ettiği hakkında bilgi verirken şu ifadeleri kullanmaktadır. "Bu kahveye Haldun Taner'ler, Melih Cevdet'ler, Oktay Akbal'lar, Rıfat Ilgaz, ne bileyim Babıali'nin hemen hemen tanınmış bütün kalemleri –başyazarlar hariç- gelirlerdi."¹⁵¹ Fikret Otyam gibi Orhan Kemal'in yakın çevresinde bulunanlardan olan Muzaffer Buyrukçu kendi hatırladığı isimleri sayarken yazarların ve aydınların yerlerini tüccarlara bıraktığını vurgulamaktadır: "Ben Meserret'in can çekişme dönemine yetiştim. Sait Faik, Orhan Kemal, Rıfat Ilgaz, Haldun Taner ve başkalarıyla otururduk. Derken yazarlar el, ayak çekti ordan, yozlaştı, bir sürü dilsiz, bir sürü Anadolu tüccar yerleşti."¹⁵²

Aslında Orhan Kemal ve çevresinin devam ettiği İkbâl Kıraathanesi 1965 yılında kapandığında Meserret Kıraathanesi yeni ortamlarından biri haline gelmiştir. Fakat Meserret'in de kan kaybettiği geçirdiği dönüşümlerden bellidir. Neredeyse 70-80 yıllık bir geçmişi bulunan kıraathane 1960 yılında pastaneye dönüştürülmüş, 1970'li yıllara kadar bu haliyle gelenleri misafir etmiştir.¹⁵³

1970'lerde kapanan Meserret uzun bir süre metruk kalmıştır. Pınar Türeñç'in Milliyet Gazetesinde 25 Kasım 1980'de yayınlanan haberinde "80 yıldır yazarların, gazetecilerin uğrak yeri olan 'Meserret Kıraathanesi' belki bir banka şubesi olacak."¹⁵⁴ denmektedir. Meserret Kıraathanesinin bulunduğu bina o 30 yıla yakın bir süredir Ziraat Bankası şubesi olarak kullanılmaktadır. Eski İstanbul'un merkezi olan Suriçi 1960'lı yıllardan itibaren başlayan nüfus artışı ve şehir genişlemesiyle birlikte yavaş yavaş ticaret bölgesine dönüşmeye başlamıştır. İstanbul nüfusunun 5 yılda yüzde yüzden fazla arttığı 1980-1985 sürecinden sonra ise

¹⁵⁰ Sadun Tanju, *Eski Dostlar*, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1996, s.41.

¹⁵¹ Otyam, a.g.e., s.261.

¹⁵² Buyrukçu, a.g.e., s.285.

¹⁵³ Dabağyan, a.g.e., s.199.

¹⁵⁴ Pınar Türeñç, *Meserret Oteli Anıları İle Birlikte Yıkılıyor*, Milliyet Gazetesi, (çevrimiçi) http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/SKLZg32Fkcwc0ujCH8iuGw_x3D_x3D_25.11.1980.

özellikle Eminönü bölgesi aile yaşam alanı olmaktan kesin olarak çıkmaya başlamıştır. Muzaffer Buyrukçu'nun aydınlardan tüccarlara vurgusu ve Meserret'in kıraathaneden banka şubesine dönüşmesi şehirdeki büyük değişimin birer yansıması olarak değerlendirilebilir.

2.9. HACI REŞİT'İN ÇAYHANESİ

19. yüzyılın son çeyreğinden 1930'lara kadar çayhaneler, kıraathaneler, tiyatrolar ve sinemalar ile İstanbul'un önemli kültür ve eğlence ortamlarından biri olan Direklerarası'nın en bilinen iletişim ortamlarından biri Hacı Reşit'in Çayhanesidir. Bu çayhanenin kuruluş ve kapanış yılları hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Muallim Naci'nin 1886 yılında yayınladığı "Mektuplarım" adlı kitap ve bu kitapta adı geçen kişiler göz önünde bulundurularak Hacı Reşit'in Çayhanesi'nin 1880'lerden 1910'lara kadar en az otuz yıl yaşayan ve aydınlara buluşma yeri olan bir mekan olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵⁵

Hacı Reşit'in Çayhanesi dönemin aydınları için önemli bir uğrak yeri olmuştur. Kaynaklarda buraya devam edenler arasında Nabizade Nazım, Muallim Naci, Nuri Şeyda, Balıkhane Nazırı Ali Bey, Neyzen Tevfik, Lemi Atlı, İsmail Safa isimlerine rastlanmaktadır. Kendisi de gençlik yıllarından itibaren çeşitli kıraathanelere devam eden Peyami Safa, Hacı Reşit Çayhanesi'nin varlığını bir mektupla öğrendiğini kaydetmektedir: "Kendisinin bana lütfedip gönderdiği bir mektuptan anladım ki mümtaz bestekarımız Lemi Atlı, Şehzadebaşı'nda, Direklerarası'nda, Çaycı Hacı Reşid'in dükkanında rahmetli babamın Muallim Naci ve Şeyh Vasfi ile edebi sohbetlerinde hazır bulunurmuş."¹⁵⁶

Hacı Reşit'in çayı çok meşhurdur. Cenap Şahabettin buna şu cümlelerle temas etmektedir: "Vaktiyle Direklerarası'nda bir çaycı Hacı Reşid vardı, onun bir çay tepsisi gibi mini mini çayhanesinde içtiğim nefis çayları başka hiçbir yerde bulamadım. Bundan başka çayhanenin havasında da bir lezzet-i edebiye vardı; orası mümtaz bir mahfel-i edebi idi. Çay-füruş Hacı Reşid'i tanımamak, Muallim Naci'yi bilmemek veya Ahmet Midhat Efendi ile görüşmemiş olmak gibi bir nakise, bir

¹⁵⁵ Orhan Okay, *Bir Başka İstanbul*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2002, s.188.

¹⁵⁶ Peyami Safa, *Yazarlar-Sanatçılar-Meşhurlar*, 4.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s.77.

mahrumiyetti.”¹⁵⁷ Adnan Adıvar da Hacı Reşit’in çayının farklılığına dikkat çekenlerdendir: “İstanbul’da da Direklerarası’nda benim en son devrine yetiştiğim Hacı Reşid Çayhanesi vardı. Bu son devirde ‘gül renkli’ çayı hala kalmışsa da bülbülleri artık susmuştu.”¹⁵⁸

Çaycı Reşit’in dönemin aydınlarınca edebi muhit olarak görülen çayhanesi ve çayının kalitesiyle birlikte başka bir yönü daha vardır. Çaycı Reşit aynı zamanda şairlik iddiası taşıyan bir insandır. Onun edebiyata karşı duyduğu bu ilginin aydınların onun çayhanesini benimsemesinde etkili olduğu düşünülebilir. Çayhanenin duvarlarını Arapça ve Farsça beyitler süslemektedir. Bu beyitler ağırlıklı olarak çayla ilgilidir.¹⁵⁹ Çaycı Reşit şiirle ilgili olduğunu yapılan şiir sohbetlerine katılarak göstermiştir. Çaycı Reşit bütün bu özellikleriyle edebiyat tarihine geçmiş bir isimdir. Çaycı Reşit unutulmazlığı ondan sonraki çayhaneler için adeta ölçü kabul edilmesinden bellidir. Halit Fahri Ozansoy hatıralarında hem çayhanenin tahmini kapanış tarihi hakkında bilgi sunmakta hem de bu türden bir örnek vermektedir: “Hacı Reşit ne zaman ölmüş bilmiyorum. Meşrutiyetten sonra onun yerini Mersin Efendi almıştı. Yolum Şehzadebaşı’na uğrarsa bu Mersin’in dükkanında ben de bir çay içerdim.”¹⁶⁰

2.10. YAVRUNUN ÇAYHANESİ

Yavrunun Çayhanesi Şehzadebaşı Caddesi’ndedir. Hacı Reşit ve Mersin Efendi’nin çayhanesi ile birlikte en bilinen çayhanelerden biridir. Diğer iki çayhane gibi burası da aydınların buluşma mekanı olmuştur. Daha sonra kendisi de edebiyat profesörü olan Kaya Bilgegil hocası Ali Nihat Tarlan’ı anarken Mersin Efendi ve Yavrunun Çayhanesini bir geleneğin içinde değerlendirerek ifade etmiştir. “Fakülte’de, Yüksek Öğretmen Okulu’nda, -son devrede Mersin Efendi ananesini yaşatmaya çalışan heyhat! Yavrunun Çayhanesinde- bütün üniversite talebeliğim

¹⁵⁷ Cenab Şahabeddin, *İstanbul’da Bir Ramazan*, yay.haz: Abdullah Uçman, 2.baskı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.73

¹⁵⁸ Adıvar, a.g.e., s.58.

¹⁵⁹ Rasim, a.g.e., s.166.

¹⁶⁰ Halit Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1968, s.56.

boyunca- bu zatın bir ferd-i aferide aleyhinde bir kelime konuştuğuna rastlamadım.”¹⁶¹

Bu çayhaneyi işleten Yavru Mehmet müşterilerine dikkat ve özen gösteren bir kişiliktir. Salah Birsal Yavru Mehmet’i şöyle anlatmaktadır: “Burayı okuduğu türküler ve mayalarla ün yapmış Yavru Mehmet işletir. Yavru, yapılı ve yakışıklı bir adamdır. Kaşları yukarı kalkıktır. Münir Nurettin Selçuk’un sağ kolu gibi bir şeydir. Onun her konserinde bulunur, kulisten dışarı çıkmaz. Kahvenin içine girince solda, köşede cadde üzerindeki camın yanında bir kahve ocağı vardır. Burası da her çayevi gibi pırıldar. Hiç toz yoktur. Yalnız içeri girer girmez yoğun bir enfiye kokusu burna çarpar”¹⁶² Civardaki bütün çayhaneler gibi Yavrunun Çayhanesi de küçük bir mekana sahiptir. Bu açıdan bugün özellikle işyerleri çevresinde oluşan çay ocaklarına benzetilebilir. Çayhanenin mekansal özelliklerini Orhan Okay şöyle anlatmaktadır:

“Bu Saraçhane’den Vezneciler’e doğru giderken Şehzadebaşı ve İbrahim Paşa camilerini geçtikten sonra, sol taraftaki hemen hepsi on, onbeş metrekareyi geçmeyen küçük dükkanların arasında, belki onların da en küçüğü bir çayhaneydi. Herhalde üç metreyi geçmeyen cephesinin üçte ikisini vitrin, üçte birini de camlı kapısı teşkil ediyordu. Bu kapının gerisinde de çay ocağı sokaktan görünürdü. Vitrinin üst tarafına doğru yukarıya zincirle asılmış camdan beyzî bir levhada ‘Yavru’nun Çayhanesi’ yazılı idi. Kahvenin oturma yerleri bu bölümün arkasına doğru uzanıyordu. Acaba hasır sandalyeler mi vardı, yoksa muhayyilem mi beni pencere dibinden geriye doğru giden bir peykenin varlığını ve orda müşterilerin bazılarının bir ayağını altlarına alarak oturduğuna zorluyor.”¹⁶³

Yavrunun Çayhanesine sık gidenler arasında en çok üzerinde durulan kişi Neyzen Tevfik’tir. 1953 yılında vefat eden ve sert mizacıyla tanınan Neyzen Tevfik bu çayhanenin müdavimi olan bazı İstanbul Üniversitesi profesörleri için ney dinletileri sunmuştur. Ölümüne yakın dönemlerde yılın 6 ayını hastanede 6 ayını da

¹⁶¹ Yusuf Ziya İnan, Kaya Bilgegil, Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1965, s.121.

¹⁶² Birsal, a.g.e., s.142.

¹⁶³ Okay,a.g.e., 2002, s.213.

Şehzadebaşı'ndaki Karadeniz Otelinde geçiren Neyzen Tevfik'in hayatındaki bütün çalkantılara rağmen burada görüştüğü bazı insanlara özel önem verdiği Ali Öztaylan'ın anlattığı görüşmelerinden anlaşılmaktadır. "Hastaneden ayrılıp otele yerleştikten sonra yeniden kendilerini ziyarete gittim. "Oğlum yarın burada mısınız?" dedi. "İnşallah" dedim. "Şehzadebaşı camiinin yanındaki meşrutalarda bir Yavrunun Çayhanesi var, bir zahmet oraya uğrasanız da yarın benim geleceğimi bildirseniz. O bazı dostlara haber versin" dedi. "O kimlere haber vereceğini bilir" dedi. "Fakat siz de geleceksiniz" diye bana tembihledi. Gittim söyledim. Ertesi gün baktım Fuat Köprülüler, Ali Fuat Başgiller, Ali Nihat Tarlan hocalar dolmuşlar. Ben de oturdum bir köşeye. Sonra Neyzen Tevfik de geldi ve tam dört saat süren bir ney ziyafeti sundu orada bulunanlara."¹⁶⁴

Yavrunun Çayhanesini Neyzen Tevfik sayesinde öğrenenlerin arasında Mina Urgan da vardır.¹⁶⁵ Çayhanenin müdavimleri arasında Muhittin Erev, Tahir Nadi, Reşat Ekrem Koçu, Abdülbaki Gölpınarlı ve Mükrimin Halil de sayılmaktadır.¹⁶⁶ Yavrunun Çayhanesinin tam olarak ne zaman kapandığı belli değildir. Fakat 1960'ların başına kadar açık kaldığına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır.¹⁶⁷

2.11. FEVZİYE KIRAATHANESİ

Fevziye Kırathanesi, Şehzadebaşı Caddesi üzerinde caddenin Fevziye Caddesi ile kesiştiği köşede yer alan bir kırathanedir. Ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat en parlak yıllarını 1885-1900 arasında yaşadığı bilinmektedir.¹⁶⁸ Fevziye Kırathanesi Şehzadebaşı Caddesinde kendisiyle aynı dönemde ünlenen çayhanelerden farklı olarak geniş alana sahip bir mekandır. Kırathane tiyatro gösterilerine, konferanslara, musiki fasıllarına ve devrin aydınlarına ev sahipliği yapmış ve eski İstanbul'daki kırathanelerin çok yönlü

¹⁶⁴ "Ali Öztaylan Beyefendi ile Mülakat", *Altınoluk*, S 148, 1998, s.43.

¹⁶⁵ Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, 49.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.229.

¹⁶⁶ Okay, s.215.

¹⁶⁷ Raşit Çavaş, "Direklerarası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.61.

¹⁶⁸ "Fevziye Kırathanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.307.

kullanımı için en önemli örneklerden biri olarak belirlemiştir. Fevziye Kırathanesi kaynaklarda en çok önce fasıl heyetleri ve konserler sonra da düzenlenen konferanslarla anılmaktadır.

Abdülbaki Gölpınarlı gerekleştirilen müzik dinletilerini şöyle anlatmaktadır: “şehzadebaşı’nda, Beyazıt’tan gidilirken sol yanda bir kahve vardı. Adı Fevziye’ydi... Haftada bir musiki alemi kurulurdu orda. Hoca’dan Büyük Dede’ye, Büyük Dede’den şevki Bey’e kadar nağmeler ağlardı, besteler dile gelirdi, güfteler duyulurdu gönülde. Ama ayrı bir söz bir fısıltı duyulmazdı”¹⁶⁹

Cuma ve Pazar akşamları düzenlenen musiki fasıllarında Tanburi Cemil, Ali Rıfat, Rauf Yekta, şekerci Cemil, Lemi Atlı ve Ahmet Rasim’in dinleyici olarak bulunduğu bilinmektedir.¹⁷⁰ Tarih ve İstanbul tarihi üzerine yazdıklarıyla eski kahvehane ve kırathaneler hakkında da orijinal bilgiler bırakan Ahmet Rasim iin de Fevziye Kırathanesi önemli bir mekan olmuştur. Kırathaneyi anlattığı yazısında hem buranın sanatsal faaliyetlerle bağlantılı durumuna vurgu yapmış hem de tam olarak süresini bilemesek de tanıdığı işletmecisi hakkında bilgi vermiştir.

“Ben henüz mektepte iken (Daruşsafaka’da) bu kırathane mevcuttu. Sonraları stn bir şöhret kazanmış olan Fevziye Kırathanesi bir zaman İstanbul’un Darülelhan’ı olmuştu. Kazım Efendi adında sarışın, nazik, haluk bir zatın kiracısı bulunduğu zamanlarda devam etmeye başlamıştım. Burada Kemeeci Vasil’in düğün savaanlarından Yahudi Kemal’in Kemani Usta Mike’nin saz heyeti de aldılarsa da en ziyade en sürekli olanı Tatyosun takımı idi. Tatyos musikimize pek ok hizmet etmiş, o zamanlar makbul olan Peşrev, Semai, Aranağmeleri sekin şarkıları vücuda getirmiş bir stad idi. Takımında: meşhur ustalardan Hanende Boğos Efendinin babası meşhur bestekarlardan Asdik ile Kanuni şemsi, Tanburi Yuvakim, sonraları Karakaş, Hacı Karabet, Kuzguncuklu Artin, Seatik... bulunurdu. Fevziye Kırathanesi gitgide bir konser yeri önemini taşır, bazen Zekai Dede, hünkar İmamı Medeni Aziz Efendi, Hacı Arif Bey, Hacı Faik Bey, Başmezzin Rıfat Bey, Behll Kirami Efendiler gibi üstadlar ile Kel Ali, Nedim, Kr Hüsamettin Beyler, zamanın

¹⁶⁹ Kara, a.g.e., s.183.

¹⁷⁰ Mustafa Gökmen, *Türk Sinema Tarihi*, İstanbul, Denetim Ajans Basımevi, 1989, s.27.

diğer bestekarları, meşhur sazende ve hanendeleri gelirler, bilhassa Ramazan gecelerinde her taraftan yüzlerce meraklı toplanırlar, oturulacak yer, sandalye bulunmadığı pek çok defa olurdu.”¹⁷¹

Fasıl heyetleri ile meşhur olan Fevziye Kıraathanesi özellikle son dönemlerinde bir yandan da konferanslara ev sahipliği yapmıştır. Burada düzenlenen konferansların 2. Meşrutiyet döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Fevziye Kıraathanesinde Arminius Vambery ‘Orta Asya’daki Türkler’ başlıklı, 1911 yılında da Yusuf Akçura, ‘Türklerin Medeniyete Yaptıkları Hizmetler’ başlığını taşıyan konferanslar vermiştir.¹⁷² O dönemde İttihat ve Terakki’ye yakınlığıyla bilinen ve yazılarında Prens Sabahattin’in fikirlerini sık sık eleştiri konusu yapan Hüseyin Cahit Yalçın’ın yazdığı bir makale Fevziye Kıraathanesinde düzenlenen bir konferansla cevaplandırılmıştır. Prens Sabahattin’in Ahrar Fırkası ile bağlantısını konu alan makaleye Prens Sabahattin konferansta cevap vermiş daha sonra bu cevap bir gazete makalesine de konu olmuştur. Hilmi Ziya Ülken bu önemli polemigi şu satırlarla aktarmaktadır: “Bu makalenin yayınlanmasından iki gün sonra Sabahattin Fevziye Kıraathanesi’nde bir konferans verdi. Katibi Satvet Lutfi bu konferanstan bahsederek bir makale yazdı ve oradan şu cümleyi aldı; ‘Biz ne mebusluğa, ne memurluğa aday olduk. Hiçbir insan kuvvetinden yardım istemedik.’”¹⁷³

Galatasaray Lisesinden 1909 yılında mezun olan Refii Cevad Ulunay, Ahmet Mithat Efendi’yi Fevziye Kıraathanesinde nasıl bir atmosferde dinlediklerini şöyle anlatmaktadır: “Mektebin son sınıfındayken, bütün sınıf (Ahmet) Mithat Efendi’nin Şehzadebaşı’nda Fevziye Kıraathanesi’nde verdiği bir konferansı dinlemeğe götürülmüştük. Mevzu ‘Türk Tarihi’ idi. Koca adam irticalen iki buçuk saat konuştu. Malumatının derinliğine, ihatasının kudretine hayran olmuştuk. Bugün gibi hatırlarım: konferansı bitirdiği zaman Yusuf Akçura, Veled Çelebi hocanın elini öptüler. Mithat Efendi’den sonra konuşacak olan merhum Rıza Tevfik: Bu mevzua

¹⁷¹ Ahmet Rasim, **Ramazan Karşılması**, İstanbul, Arba Yayınları, 1990, s.73-74.

¹⁷² Georgeon, a.g.e., s.71.

¹⁷³ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 4.bs., İstanbul, Ülken Yayınları, 1994, s.333.

dair ben de bir konuşma yapacaktım fakat Mithat Efendi Hocamız bize söyleyecek bir şey bırakmadı.’ demişti.”¹⁷⁴

Fevziye Kırathanesi edebi yapıtlara da mekan olarak konu edilmiştir. Hüseyin Rahmi Gürpınar “Son Arzu” adlı romanında Fevziye Kırathanesini Direklerarasının önemli parçalarından biri olarak zikreder: “Bu insan nehri çalgılı gazinoların, tiyatro kapılarının önlerinde birikintiler peyda ediyor; bir meydan genişliğindeki koca Fevziye Kırathanesi’nin ortasında kemanın bir sivrisinek vızıltısıyla taksimi işitiliyor; Hanende Gümüşgerdan’ın top sakalı altındaki iri gırtlığı aşağı yukarı hareket ettikçe ağzından boşanan gür bir sesi etrafın gürültüsünü hemen bel’ ile dağıtıp kaybediyor. Kırathanenin köşesindeki Osman Baba Türbesi’nin bitişiğinde hayal oynuyor.”¹⁷⁵

Fevziye Kırathanesinin tam olarak hangi tarihte kapandığı bilinmemektedir. Fakat İstanbul’daki ilk Türk sinema salonunun 19 Mart 1914 tarihinde Fevziye Kırathanesinin yerinde açılan “Milli Sinema” olduğuna ilişkin bilgi kırathanenin 2. Meşrutiyet dönemindeki konferanslarla birlikte son parlak dönemini yaşayıp birkaç yıl içinde kapandığını göstermektedir.¹⁷⁶

2.12. DARÜTTALİM KIRAATHANESİ

Darüttalim Kırathanesi Şehzadebaşı’ndadır. Kuruluş ve kapanış tarihleri kesin olarak belli değildir. Kırathane, İstanbul’un ilk apartmanlarından biri olan Letafet Apartmanının alt katında bulunmaktaydı. Aynı zamanda konak olarak 20. yüzyılın başlarında yaptırılan bu binada 1914 yılında bugünkü Şehir Tiyatroları (Darülbedayi) adıyla kurulmuştur.¹⁷⁷ Darüttalim Kırathanesinin 1950’lere kadar müdavimlerine hizmet verdiğini söyleyebiliriz.

1916 yılında Fahri Kopuz tarafından kurulan 1931 yılında dağılan Darüttalim-i Musiki Cemiyetinin başta Şems Kırathanesi olmak üzere Şehzadebaşı

¹⁷⁴Refii Cevad Ulunay, *Püblisist ve Muharrir*, Milliyet Gazetesi, 14.12.1958.

¹⁷⁵Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Son Arzu*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1968, s.14.

¹⁷⁶Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul’un İlkleri Enleri*, 3.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010, s.165.

¹⁷⁷Yasemin Suner, “Letafet Apartmanı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.203.

ve Beyazıt kıraathanelerinde fasıl musikisi icra ettiği bilinmektedir. Darüttalim Kıraathanesi bu heyete ev sahipliği yapan mekanlardan biridir.¹⁷⁸ Kıraathanenin mekansal özellikleri çerçevesinde Orhan Okay şunları söylemektedir: “Duvarlarında büyük aynaları, kadife örtülü masaları, koltukları, birkaç da bilardo masası bulunan geniş ve şık bir kıraathaneydi.”¹⁷⁹

Salah Birsal de Darüttalim Kıraathanesinin mekansal özellikleri ve buraya sık gelen aydınlar hakkında şu bilgileri vermektedir: “Büyükten bir yerdir burası. Şirvanımsı balkonları vardır. Kapıdan girince sağda solda peykeler görülür. Masası, iskemlesi de pek çoktur. Burada da ramazanlarda Karagöz oynatılır. Katip Salih Efendi perdesini Fevziye Kıraathanesi’nde kurmamışsa burada kurmuştur. Karagöz oynatılacağı geceler kıraathanenin kapısına Karagöz ile Hacivat’ın resimleri asılır. Buraya her türlü insan gelir. Üniversite profesörlerinden (müderris) öğrencilerden, aktörlerden, musikicilerden, -Muhlis Sabahattin burayı evi bilir-, üne kavuşmamış ozanlardan İkinci Dünya Savaşı yıllarından önce orada en çok görünenler arasında Ali Nihat Tarlan, Sadettin Nüzhet, Rıfki Melul Meriç vardır.”¹⁸⁰

Adı geçen isimlerden edebiyat profesörü Ali Nihat Tarlan’ı Tarık Buğra da bir Darüttalim müdavimi olarak anmaktadır. Ali Nihat Tarlan’ı Küllük’te tanıdığını belirten Tarık Buğra Tarlan’ın Darüttalim Kıraathanesinde baş köşesinde olduğu sohbetlerin kendisine katkılarını şöyle anlatmaktadır: “Daha sonraları profesörümüze, Darüttalim’deki değerli grubun içindeki mümtaziyeti ile tanımak şansını elde ettim. Diyebilirim ki o akşam sohbetlerinde edindiğim kültür havasını hiçbir kürsü karşılayamamış, hiçbir kürsü kafamı ve ruhumu o sohbetler kadar besleyememiştir; tarih ve edebiyat içimde tortulaşmıştı. Muhterem Ali Nihat Tarlan’dan kalma öyle cümleler vardır ki bunların sanat ölçülerimin teşekkülünde baş rolü oynadıklarını çekinmeden söyleyebilirim.”¹⁸¹

Darüttalim Kıraathanesi Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Saatleri Ayarlama Enstitüsü” adlı romanına da konu ve mekan olmuştur. Tanpınar romanında bu

¹⁷⁸ Evren, a.g.e., 1996, s.213.

¹⁷⁹ Okay, a.g.e., 2002, s.200.

¹⁸⁰ Birsal, a.g.e., s.171.

¹⁸¹ Buğra, a.g.e., 1965, s.124.

kıraathaneyi şöyle tasvir etmektedir: “Kahveye her cins ve meşrepten insan geliyordu. Zengin mirasyedi, müflis veya tutunmuş tüccar, şöhretsiz şair, gazeteci, ressam, yüksek memur, satranç ve dama ustaları, eski pehlivanlar, bir iki Darülfünun hocası, bir yığın talebe, aktörler, musikişinaslar, hülasa her meslekten adam... Küçük gruplara ayrılmış olmalarına rağmen hemen hepsi yine beraber yaşar gibiydiler.”¹⁸²

2.13. HALK KIRAATHANESİ

Halk Kıraathanesi Şehzadebaşı'ndadır. Halk Kıraathanesi müdavimleri arasında önemli yazar ve akademisyenler bulunmasına rağmen hakkında çok az kaynak bulunan bir mekandır. Buna sebep olarak eski Direklerarası ve Şehzadebaşı'nın çok çayhane ve kıraathaneli ortamında diğerlerine göre daha az tercih edilen bir mekan olduğu düşünülebilir. Salah Birsal'in, Halk Kıraathanesi müdavimleri olarak kaydettiği bazı isimler şunlardır: Sabahattin Ali, Mustafa Şekip Tunç, Hasan Ali Yücel, Nazmi Acar, Hilmi Ziya Ülken, Faruk Nafiz, Emin Ali Çavlı, Mükrimin Halil ve Ahmet Kutsi Tecer.¹⁸³

Adı geçen aydınların çoğu başta Küllük olmak üzere Beyazıt ve çevresindeki kıraathanelerin müdavimleridir. Aydınları bir araya getiren kıraathanelerin dergi, gazete ve dernek gibi oluşumların ilk düşünüldüğü, konuşulduğu yerler olmak gibi bir misyonu da vardır. Halk Kıraathanesi de böyle bir misyonu taşıyan mekanlardan biri olmuştur. Süha Göney Felsefeci Mehmet İzzet'in kurduğu Felsefe Derneği'nin dağılmasından sonra; dernek üyelerinin Halk Kıraathanesinde toplandığını belirtmekte ve Halk Kıraathanesine devam edenler arasında şu isimleri saymaktadır: Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi, Halil Carım, Vala Nurettin, Nazım Hikmet, Hamamizade İhsan, Halil Nihat Boztepe.¹⁸⁴

Halk Kıraathanesi'ne bir dönem Sait Faik'in de devam ettiği bilinmektedir.¹⁸⁵ Yusuf Solmaz Sait Faik için yazdığı eserde bize kahvenin iç mekan

¹⁸² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 7.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2000, s.129.

¹⁸³ Birsal, a.g.e., s.146.

¹⁸⁴ Göney, a.g.e., s.9.

¹⁸⁵ Yusuf Solmaz, *Elveda Panço: Farklı Açılardan Sait Faik Abasıyanık*, 2.bs., İstanbul, Babil Yayınları, 2005, s.12.

özellikleri, işletmecisi ve Felsefe Cemiyeti hakkında bilgi sunmaktadır: Kırcaathane dar uzun iki taraflı bir koridordan meydana geliyordu. Karşılıklı iki duvarda boydan boya aynalar vardı. Aynalarda tıraşlı tıraşsız, kederli kedersiz birçok yüz görünüyordu. Dört beş basamakla çıkılan sofa biçimindeki bölmede birkaç kişi kağıt oynuyordu.”

“Bir dönem lisede öğretmenlik de yapan kırcaathane sahibi Turgut Bey, omzunda duran kirli bir bezle arada sırada masaları siliyor, işi bitince de bir kenara çekilip çevreyi izliyordu. Gözleri şaşkı olduğundan ne yana baktığı tam olarak kestirilemiyordu. Uzun zamandan uygun bir yeri olmayan Felsefe Cemiyeti toplantı yeri olarak bu kırcaathaneyi kullanıyordu. Cemiyete sürekli gelenler arasında Mustafa Şekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken, Mehmet Servet, Hasan Ali Yücel, Hüsnü Yaman, Mükrimin Halil Yinanç, Emin Ali Sabri, Nazmi Acar gibi isimler vardı. Bu kadro hemen her gece burada toplanıyor felsefe, bilim, politika, ekonomi, sanat üzerine tartışıyor. Tartışmalar isteyen herkese açıktı. Kimi gençler kendilerini geliştirmek için özel ilgi gösteriyorlardı.”¹⁸⁶

2.14. EFTALİKUS KAHVESİ

Eptalafos Kahvesi 1870’li yıllarda Cafê d’Europe adıyla İstiklal Caddesi ile Sıraselviler Caddesi’nin kesiştiği köşede açılmıştır. Daha sonraları kahvenin adı Rumca “yedi söz” anlamına gelen Eptalofos ile değiştirilmiştir. 1881’den itibaren sırasıyla Hovhannes Alepian, Mişel Russeloğlu ve Yorgo Valliadis tarafından işletilen kahve cumhuriyetten sonra Ahmet Atalay’ın yönetimine geçmiştir. Atalay kahvenin ismini “Ulus” olarak değiştirirse müdavimleri arasında kahve Eftalatos, Eftalikus gibi isimlerle anılmaya devam etmiştir. 1960’larda bilinen kahve havasını kaybeden Eptalafos 1970’lerin ortasında ise el değiştirerek farklı bir isimle farklı bir mekana dönüştürülmüştür.¹⁸⁷

Eptalofos Kahvesi’ni Taksim meydanına hakim olduğu için Eiffel kulesine benzeten İlhan Berk kahve ve müdavimleri hakkında şu bilgileri vermektedir: Dünya

¹⁸⁶ Solmaz, a.g.e., s.12.

¹⁸⁷ Behzat Üsdiken, “Eftalikus Kahvesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.177.

buradan kapılarını ardına kadar açar. Şimdiye değin sanki yer altında yaşıyordunuz da, sonra birden dünya önünüze serilmiştir. Bir gözlem kulesidir sanki Eftalikus. Pek çok insan da buraya bunun için gelir. Ama Abidin Dino, Arif Kaptan, Sait Faik, Hüsamettin Bozok, Arif Dino, Asaf Halet Çelebi, İlhan Berk kendileri için gelirler. Eftalikus yine de en çok Sait Faik'in yurdudur. Açık hava düşlerinin elini daha çok burada tutmayı sever."¹⁸⁸

Eftalikus Kahvesi'nin Sait Faik'in yurdu olduğu düşüncesi son derece yerindedir çünkü Sait Faik "Eftalikus'un Kahvesi" adlı hikayesiyle bu kahveyi konu etmiş ve kahvenin ismini edebiyat tarihine geçirmiştir. Bu hikayede Sait Faik kendisinin hikayelerini çok iyi bilen ve yazar olmak isteyen bir genç adamla birlikte uzun bir yürüyüş yapar ve sonunda birlikte Eftalikus Kahvesi'nde oturup kahve içerler. Genç adam Sait Faik'in hikayelerini nasıl yazdığını merak etmektedir ve soruları hep bu yöndedir. Sait Faik usta-çırak ilişkisinin bir örneği olarak da görülebilecek bu hikayeyi Eftalikus Kahvesine bağlayarak bitirir.¹⁸⁹

Sait Faik'in Eftalikus'la ilgisi bununla sınırlı değildir. Markiz, Lebon, Nisuaz gibi Beyoğlu kahve ve pastanelerine yaşamı boyunca devam etmiş olan Sait Faik kendisinden sonra gelen ve 1940 kuşağı olarak bilinen genç edebiyat meraklılarıyla yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bu yakınlık edebiyattaki usta-çırak ilişkilerinin yeni örneklerinin sergilenmesine sebep olmuştur.

Sadun Tanju, Sait Faik'in Salah Birsal üzerindeki etkisini şöyle anlatmaktadır: "Salah Birsal o yıllarda Parmakkapı'da küçük bir pansiyon odasında yatıp kalkıyor. Felsefe tahsil ederken, bir ortaokulda da Fransızca hocalığı yapıyor. Pazar sabahları iki eli kanda olsa, giyinip kuşanıp Eftalafos Kahvesi'ne gitmesi, Sait'le buluşmak içindir. İstiklal Caddesi ile Sıraselviler'in köşesinde Taksim Meydanı'nı ve Cadde-i Kebir'i bir kaptan köşkünden seyrederek gibi kuşbakışı gözler önüne seren bu kahve, Sait'in mekanlarından biridir. Salah 24 saatini bir edebiyat adamı olarak yaşayan Sait'in birkaç saatini paylaşmaya can atıyor. Onun alçakgönüllü kendini gizleyen, büyük bir yazar olduğu halde başkasına bir at hırsızı,

¹⁸⁸ İlhan Berk, *Pera*, 2.bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1996, s.36.

¹⁸⁹ Abasıyanık, *a.g.e.*, s.70-71.

bir kestane kebabçısı, bir boyacı bir emekli memur, bir garson, bir çöpçü, bir sarhoş gibi görünmeye boş veren hali Salah'ı büyülüyor. İnsanın başkasına değil kendine karşı verdiği görüntüyü önemsemesi gerektiğini bu Pazar buluşmalarında öğreniyor Salah.¹⁹⁰

Eftalikus sadece edebiyatçıların değil aktörlerin ve aktör adaylarının da buluşma yeridir. Tam karşısında bulunan Taksim sineması o dönemde bu oyuncuların ilgi odağı olan bir mekandır. Aktörler geldiği gibi senaryo yazarı Bülent Oran'ın da bu kahveye geldiği ve senaryolarını zaman zaman burada yazdığı bilinmektedir.¹⁹¹

Eftalikus Kahvesinin yazar ve sinemacılarla dolu zamanları 1950'lerden sonra bitmiştir. Oktay Akbal 1 Eylül 1967 tarihli günlüğünde bu durumdan şikayet etmektedir: Şu Beyoğlu'nda oturacak kahve bile yok. Bir Eftalipos var, o da tatsız bir yer oldu son yıllarda. Üstelik ne zaman oraya atsam kendimi, bambaşka bir görüntü çıkar gözlerimin önüne. 1940'larda sanırım kendimi."¹⁹²

2.15. LEBON PASTANESİ

Lebon Pastanesi 19.yüzyılın ikinci yarısında Beyoğlu İstiklal Caddesi üzerindeki Passage Oriental'ın (Şark Aynalı Çarşı) köşesinde, 362 numaralı dükkanda faaliyete geçmiştir. Pastanenin kurucusu Fransız büyükelçiliğinde görev yapmış olan Edouard Lebon'dur. Pastane 1938 yılında el değiştirmiş Lebon ailesi tarafından Rum kökenli olan Kostı Litopoulos'a satılmıştır. Lebon Pastanesi 1940 yılında caddenin karşı tarafında İstiklal Caddesi ile Kumbaracı Yokuşu'nun kesiştiği yerde bulunan 459 numaralı dükkana taşınmış ve kapanana kadar burada müşterilerini ağırlamıştır..¹⁹³

Lebon Pastanesi 100 yıllık bir ömre sahip olduğu için farklı dönemlerde çeşitli aydınların buluşma mekanı olmuştur. Said Duhanı 1870'lerden itibaren

¹⁹⁰ Sadun Tanju, *Eski Dostlar*, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1996, s.63.

¹⁹¹ Afif Yesari, *İstanbul Hatırası*, İstanbul, T TOK Yayınları, 1987, s.9.

¹⁹² Oktay Akbal, *Anılarda Görmek*, İstanbul, Sinan Yayınları, 1972, s.54.

¹⁹³ Haluk Kargı, "Lebon", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.200.

pastaneye gidenler arasında şu isimleri saymaktadır: “Ünlü vatan şairi Namık Kemal Lebon’da çayını kahvesini yudumlayarak esinlerine esin katıyordu. Lebon Pastanesine düzenli olarak gelen müşterilerden birkaç ad sayalım: “Madam Levis Mizzi (ziyaretçilerin elini sıkıyor ve onları bir adım geri gitmek zorunda bırakıyordu), sevimli dostum Reşat Nuri Drago’nun babası Nuri Bey (chateaneuf) Babıali’nin Hukuk Müşaviri Maliye Dairesi Başkanı ve Sadrazam Küçük Said Paşa’nın damadı Nuri Bey, Sultan’ın mabeyincisi Ragıp Paşa, Abdülhamid’in gardrobundan sorumlu İsmet Bey, Harbiye Nazırı Rıza Paşa’nın oğlu Şükrü Paşa, Sultan’ın yaverleri: İsmail Hakkı Bey ve kardeşi Ali Nuri Bey, Tevfik Paşa.”¹⁹⁴

1940’lı yıllara gelindiğinde ise Cahit Tanyol, Yahya Kemal’le birlikte Lebon’a gidişlerini şöyle anlatmaktadır: “Yahya Kemal dostlarıyla ya Park Otel’deki odasında ya da Park Otel pastanesinde buluşurdu. Kendisiyle Lebon Pastanesine de sık sık giderdik. Lebon bir tür ekabir yeri idi. Sadrettin Celal, Abdülhak Şinasi Hisar, Yahya Kemal, Faruk Nafiz... oranın gediklileriydi.”¹⁹⁵ Lebon’un gediklileri arasında Midhat Cemal de bulunmaktadır. Taha Toros onun ismini kayda geçirirken 20. yüzyılın başlarında buraya devam etmiş başka isimler de vermektedir: “Midhat Cemal, her gün saat 17.00’de Galata’daki noterlik bürosundan çıkar, Tünel yoluyla dinlenmek ve sohbet etmek için, Beyoğlu’nun gözde pastanesi Löbon’a gelirdi. Löbon Paris’teki litere Cafe’lerin benzeri olarak –Kırım Savaşı’ndan sonra- Fransız büyükelçisinin öncülüğüyle açılmıştı. Ömrünü bir asır sürdürmüş olan bu pastane, Türk ve yabancı ünlülerin sohbet yeri idi. Edebiyatımızın ünlüleri arasında yer alan, Abdülhak Hamid’ler, Süleyman Nazif’ler, Sami Paşazade Sezai’ler, Abdülhak Şinasi Hisar’lar, Löbon’un tipik Batı esintili müşterilerindendi.”¹⁹⁶

Adile Ayda, şair Salih Zeki ile Lebon Pastanesindeki karşılaşmalarını şöyle anlatmaktadır: “Bir gün bir arkadaşım ile beraber terziye gitmek için Lebon pastanesinde buluşmak üzere sözleşmiştik. Ben, vapur saati dolayısıyla hayli erken gelmiştim. Belli etmeden etrafımdakileri seyrederek bekliyordum. Bir aralık

¹⁹⁴ Said N. Duhani, *Eski İnsanlar Eski Evler*, Çev: Cemal Süreya, İstanbul, TTKO Yayınları, 1982, s.44.

¹⁹⁵ Cahit Tanyol, *Türk Edebiyatında Yahya Kemal*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985, s.163.

¹⁹⁶ Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.103.

pastanenin kapısı açıldı ve Salih Zeki başını uzattı. Birini arar gibi bütün masalara baktıktan sonra, çekilip gidecekti ki, beni gördü ve hemen içeri girip yanıma geldi:

- Nerelerdesiniz yahu, Hanımefendi? Şiirlerimi götürmüştüm pansiyona sizi bulamadım. Bu sene de üç kere aradım.”¹⁹⁷ Lebon Pastanesi Türk romanına da “roman mekanı” olarak geçmiş bir kurumdur. Peyami Safa’nın “Fatih Harbiye”¹⁹⁸ ve Orhan Pamuk’un “Cevdet Bey ve Oğulları”¹⁹⁹ adlı romanlarında Lebon Pastanesi yerini almıştır.

2.16. MARKİZ PASTANESİ

Markiz Pastanesi Lebon Pastanesi’nin 1940 yılında ayrıldığı Passage Oriental’in (Şark Pasajı) girişindeki dükkanda Avedis Ohanyan Çakır tarafından aynı yıl kurulmuştur. Pastanenin ismi Paris’te bulunan Marquise de Sevigne çikolata firmasından esinlenerek konulmuştur.²⁰⁰

Afife Batur iç mekan özellikleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Pastane Passage Oriental’in girişinin güney kesiminde, İstiklal Caddesi’ne bakan yaklaşan 7 m’lik bir cephesi olan uzun dikdörtgen planlı, yüksek tavanlı bir mekandır. Küçük bir antre ile girilen mekanın dip kısmında servis hacimleri vardır. Yan taraftan gösterişsiz bir merdivenle bir ara lokanta olarak kullanılmış olan üst kata çıkılmaktadır. Güneydeki beden duvarı, üçlü bir kemer dizisiyle bölümlenmiştir.”²⁰¹

Markiz’in en tanınmış müdavimlerinden biri olan Haldun Taner pastanenin dekoruyla ilgili bilgilere şöyle katkıda bulunuyor: “İnsan bir meslekte yürüyecekse, o mesleğin yaşlılarından öğreneceği çok şey vardır düşüncesinde idim. Markiz’in Belle Epoque duvar çinileri, kibar tenhaliği, Levanten atmosferi, gümüş çatal bıçakları, fayans tabakları, Bay Avedis’in güngörmüş üslubu, ona belki de Paris’de Ecole Libre

¹⁹⁷ Adile Ayda, **Böyle İdiler Yaşarken**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1984, s.96.

¹⁹⁸ Peyami Safa, **Fatih Harbiye**, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2000, s.19.

¹⁹⁹ Orhan Pamuk, **Cevdet Bey ve Oğulları**, 17.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.23.

²⁰⁰ Jak Deleon, **Bir Beyoğlu Gezisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002, s.41.

²⁰¹ Afife Batur, “Markiz Pastanesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.300.

des Sciences Politiques’de okuduğu zaman gittiği Saint Germain kahvelerini, Dome’u yahut daha da Brasserie Lipp’i anımsatıyor olabilirdi.”²⁰²

Hilmi Yavuz Markiz hakkında şu bilgileri veriyor: “Bizim için yaşlı edebiyatçıların pastanesiydi Markiz ve genç Haldun Taner’i, bir keresinde orada görmek yadırgatmıştı beni. Abdülhak Şinasi Hisar’ı da ilk orada, Markiz’de görmüştüm.”²⁰³

Markiz’i Galatasaray Lisesinden sınıf arkadaşı olan Yaşar İksavaş ile birlikte keşfettiklerini Selim İleri bu pastanenin müdavimi olmuş ilk edebiyat sohbetlerine burada katılmıştır.²⁰⁴

Attila İlhan 1940’ların edebiyat ortamlarını anlatırken en başta Markiz’i kaydeder: “1940’larda Markiz’in yanı sıra, az ilerde karşısına düşen (şimdi ABC Kitabevi) Löbon, Pangaltı’da hem pastanesi hem birahanesi olan Hay-Layf; içeriye adımınızı attığınız anda kendinizi Fransız taşrasındaki bir emekliler kahvesine daldığınızı sandığınız Nisuvaz; nihayet, en ucuz ve en halka açıkları sayılabilecek Baylan hala bütün debdebesiyle yaşayan kahveler arasındaydı.”²⁰⁵

Markiz Pastanesi aydınların dışında beş çayı buluşmaları ile de meşhurdur. Garsonlar günün bu saatlerinde İstiklal Caddesine bakan pencerelere en yakın masaları beş çayı buluşmaları için gelen kadınlara ayırırlar.²⁰⁶ Markiz Pastanesinin yeri 1970 yılında bir oto yedek parçacısına satılmıştır. Haldun Taner’in öncülük ettiği bir grup hukukçu ve sanat tarihçisinin çabalarıyla 1977 yılında Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’ndan pastanenin özgün dekorasyonunun korunması kararı alınmıştır. Bu kararlar birlikte Markiz’in eski işlevinin dışında bir şekilde hizmete açılmayacağı yasal güvence altına alınmıştır.²⁰⁷

²⁰² Taner, a.g.e.,1983, s.16.

²⁰³ Hilmi Yavuz, **İnsanlar, Mekanlar, Yolculuklar**, 2.bs., İstanbul, Boyut Yayınları, 2001, s.166.

²⁰⁴ Selim İleri, **Lale ile Sümbül**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s.180.

²⁰⁵ Attila İlhan, **Aydınlar Savaşı**, İstanbul, Bebekus’un Kitapları, 1991, s.125-126.

²⁰⁶ Deniz Kavukçuoğlu, **Alageyik Sokağı Bir Liman Mıydı?**, İstanbul, Doğan Kitap, 2002, s.311.

²⁰⁷ Feriha Büyüktunal, **Bir Zaman Tüneli Beyoğlu**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s.145.

Yıllar sonra Aksoy grubu Markiz Pastanesi'nin bulunduğu binayı satın almış ve pastaneyi 2003 yılı Aralık ayında yeniden hizmete sunmuştur.²⁰⁸ Markiz Pastanesi 2006 yılında Aksoy grubu tarafından kar etmediği gerekçesiyle kapatılmıştır.²⁰⁹

2.17. NİSUAZ PASTANESİ

Nisuaz Pastanesi, Emek Sinemasının karşısında, İstiklal Caddesi üzerinde caddenin eski ismi Kuloğlu, bugünkü ismi Ayhan Işık olan sokakla birleştiği köşede bulunan bir kahve-pastanedir. Bugün yerinde Garanti Bankası Beyoğlu şubesi bulunmaktadır.²¹⁰ Nisuaz'ın 1950'li yılların ortalarında kapandığı bilgisini veren Behzat Üsdiken pastanenin iç dekoruyla ilgili şunları söylemektedir:

“Pastanenin kapısı Kuloğlu Sokağı tarafında idi. Çok geniş ve yüksek olan vitrin camı girişe göre solda kalıyordu. Pastanenin içinde ön bölüm ile arka bölümü birbirinden ayıran bir bölme vardı. Bölmenin alt kısmı ahşap, üst kısmı camdan oluşuyordu. Arka bölüme üç-dört ahşap basamakla çıkılırdı. Kapı ile bu merdiven çıkıntısı arasında bir kasa bulunurdu. Ön taraftaki salonda, vitrin camı önündeki hasır koltuklar hariç dört kişilik masalar vardı. Arka bölümde de aynı dekor görülürdü.”²¹¹ Salah Birsal, Nisuaz'a 1930'lu yıllarda Çallı İbrahim, Necip Fazıl, Fikret Adil, Ferdi Tayfur, Salih Urallı, ressam Hakkı Anlı, Hamit Görelî, Peyami Safa'nın, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Samim Kocagöz, Sait Faik, Cahit Saffet, Orhon Arıburnu, Cavit Yamaç, Celal Sılay, Sabahattin Kudret, Haşmet Akal ve Avni Arbaş ve kendisinin müdavim olduğunu yazmaktadır.²¹²

Afif Yesari Nisuaz Pastanesi'nin müdavimleri arasında Prof. Şekip Tunç, Selmin Evrim, Celal Sılay, Suavi Koçer, Suphi Taşhan, Yusuf Ahıskalı, Orhon Arıburnu, Rifat Ilgaz, Aziz Nesin, Mim Uykusuz, Haluk Yetiş gibi

²⁰⁸ “Markiz Pastanesi Yeniden Açıldı”, Milliyet Cumartesi, 27.12.2003

²⁰⁹ “Yüz Altmış Dokuz Yıllık Markiz Zamana Yenildi”

http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2009/09/19/169_yillik_markiz_zamana_yenildi_pastasi_tarih_oldu

²¹⁰ Salah Birsal, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, 5.bs., İstanbul, Nisan Yayınları, 1993, s.66.

²¹¹ Behzat Üsdiken, “Nisuaz Pastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 6, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.82.

²¹² Birsal, a.g.e., 1993, s.71.

akademisyenlerden, şair, ressam, aktör ve karikatüristlere uzanan pek çok ismi zikretmektedir.²¹³

Bunlardan Suphi Taşhan'ı Cemil Meriç alaycı bir dille anmaktadır: “Arada Suphi Taştan damlardı. Hazret bir gün üç buutlu şiiri keşfederdi, ertesi gün dört buutlu şiiri. Parmakları nikotinle kınalı, saçları dağınık, gözleri mahmur... yakışıklı çocuktu Suphi. Nisvaz entelijansiyasının Nazım'dan üstünsün, Mallarme'den büyüksün diye zıvanadan çıkardıkları zavallı Suphi.”²¹⁴ Sayılan isimlere ek olarak Nisvaz Sait Faik'in de müdavimi olduğu bir mekandır. Sait Faik, Peyami Safa, Ahmet Muhip Dranas ve Cahit Sıtkı Tarancı ile sık sık burada buluşmuştur.²¹⁵ Beyoğlu ve İstiklal Caddesi gibi büyük değişimler yaşasa da kalabalığını hiç kaybetmemiş bir bölgede Nisvaz sadece dönemin yazar ve edebiyatçılarından değil Beyoğlu halkının da ilgisini çekmiştir. Özellikle 1940'larda bu çevrede yoğun olarak yaşayan Rum vatandaşlar Nisvaz Pastanesi'nin İstiklal Caddesine bakan ön tarafının sürekli müşterileri olmuştur.²¹⁶

2.18. BAYLAN PASTANESİ

Baylan Pastanesi Arnavutluk'tan Türkiye'ye gelen Philippe Lenas tarafından L'Orient adıyla 1923 yılında İstiklal Caddesi'nde açılmıştır. 1934 yılında başlatılan “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyası kapsamında ismi sanat tarihçisi Burhan Toprak'ın önerisiyle Çağatay Türkçesinde “mükemmel, kusursuz” anlamlarına gelen “Baylan” kelimesiyle değişmiştir. 1940'lı yılların ortalarından itibaren edebiyatçıların, tiyatro ve sinema oyuncularının ve ressamların uğrak yeri haline gelen Baylan Pastanesi 1967 yılında kapanmıştır.²¹⁷

Salah Birsal, Baylan Pastanesi'nin müdavimleri arasında Fahir Onger, Oktay Akbal, Behçet Necatigil, Orhon Arıburnu, Attila İlhan, Orhan Kemal, Sait

²¹³ Yesari, a.g.e., s.7.

²¹⁴ Cemil Meriç, *Jurnal 1*, 14.bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.245.

²¹⁵ Vecdi Bürün, *Peyami Safa ile 25 Yıl*, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1978, s.57.

²¹⁶ Ömer Faruk Toprak, *Duman ve Alev*, İstanbul, May Yayınları, 1968, s.31-32.

²¹⁷ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s. 98.

Faik, Demir Özlü, Ferit Edgü gibi isimleri sıralamaktadır.²¹⁸ Ahmet Oktay, Baylan'a gelenler arasında Yüksel Aslan, Ömer Uluç ve Asaf Çiğiltepe'nin isimlerini sayarken²¹⁹ gazeteci-yazar Hasan Pulur da Yılmaz Gruda, Demirtaş Ceyhun ve Hilmi Yavuz'u Baylan müdavimi olarak kaydetmektedir.²²⁰

Halit Refiğ Baylan'a beraber gittiği isimleri ve daha sonra ölümüne kadar çevresinde bulunacağı Kemal Tahir'le buradaki tanışmasını şöyle anlatmaktadır: "Karşılaşmamız Baylan Pastanesi'nde tesadüfen oldu. Orası o tarihlerde okur yazar takımının, sanat meraklılarının buluşma yerlerinden biriydi. Bir gün Metin Erksan ve Turhan Tükel'le üçümüz Baylan Pastanesi'ne gittiğimizde Kemal Tahir orada o masada birileriyle konuşmaktaydı. Hiç unutmuyorum başında fötr şapkası vardı. Turhan Tükel şahsen tanıyordu onu ve bizleri tanıştırdı. O tarihten sonra tanışıklık artarak devam etti. Turhan Tükel benim çalıştığım Yeni Sabah gazetesinin yazı işleri yardımcısıydı kendisi."²²¹

Henüz 30'lu yaşlarına varmadan şiir ve yazılarıyla İstanbul'daki edebiyatı çevrelerinde adı duyulan ve belli bir saygınlık kazanan Attila İlhan Baylan Pastanesi'nin merkez kişilerindendir. O dönemde daha liseyi yeni bitirmiş bir şair adayı olan Hilmi Yavuz bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Attila İlhan, ilk gençlik yıllarımızın hem şair hem de entelektüel olarak tek idolü idi. 1954 kışında, şiirle ve Marksizmle ilgilenen bir üniversite öğrencisi olarak, yolumun Baylan Pastanesi'ne düşmesi, Attila İlhan'ın orada olmasından dolaydır. Onun Baylan'daki köşe masası, o yıllarda ne üniversitede ne kitaplıklarda öğrenilmesi mümkün olmayan bilgilerin aktarıldığı bir kürsü gibiydi..."²²²

Attila İlhan 1950'lerden ölümüne kadar yarım asrı aşan bir süre içinde çeşitli pastane, kahvehane ve kiraathanelerin müdavimi olmuş, bütün bu mekânları çalışma, yazma-okuma yeri haline getirmiştir. İlhan, Baylan Pastanesi'nin özellikle

²¹⁸ Birsal, a.g.e., 1993, s.250.

²¹⁹ Ahmet Oktay'la Düünden Bugünden Hayat-Edebiyat-Siyaset, Söyleşi: Metin Cengiz, İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s.36-37.

²²⁰ Hasan Pulur Kitabı-Olaylar ve İnsanların Peşinde Bir Ömür, Söyleşi: Sefa Kaplan, 3.baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.36.

²²¹ Halit Refiğ ile Düşlerden Düşüncelere Söyleşiler, Söyleşi: İbrahim Türk, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001, s.66.

²²² Yavuz, a.g.e., 2006, s.27.

50'li yılların başından itibaren Paris'teki edebiyat kahvelerine benzer bir karakter kazandığını, kendilerini 50 kuşağı olarak tanımlayan yazarların burada yetiştiğini söylemektedir.²²³

Baylan'ın belli bir kuşak veya topluluk tarafından uğrak yeri haline getirilmesi ve burada edebiyat verimlerinin değerlendirilmesi buranın uzun yıllar unutulmamasına sebep olmuştur. Ülkü Tamer Baylan'la edebiyatçıların ve usta-çırak ilişkilerinin bu iç içe geçişini şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Beyoğlu'nun Baylan Pastanesi'nin müdavimleri başkaydı. Günün birinde Demirtaş Ceyhun'a bir mektup yollamamız gerekiyordu. Zarfın üstüne, 'Demirtaş Ceyhun, Baylan Pastanesi'nde müşteri, Galatasaray' yazıp postaladık. Mektup ertesi sabah Demirtaş'ın eline geçti. Koleji bitirdikten sonra bir ara ben de dadanmıştım Baylan'a. Şiirlerim yayınlanmaya başlamıştı. En sıcak ilgiyi de Muzaffer Erdost gösteriyor, ne yollarsam Pazar Postası'nda basıyordu. Salim Şengil'in Seçilmiş Hikâyeler Dergisi'ne de şiir yollamıştım. Attila İlhan seçiyormuş yayınlanacak şiirleri. Bir gün onunla karşılaştım Baylan'da. Eline cebine attı. Dergiye yolladığım şiirleri çıkarıp masanın üstüne koydu. 'Bunları sevdim' dedi. 'Dergide yayınlamak istiyoruz. Özel bir yer vererek.'²²⁴

1967 yılında kapanan Beyoğlu/Baylan Pastanesi edebiyatçıların anılarında 40 yıldan beri yer edinen Beyoğlu pastanelerinin en önemlilerinden biri olmuştur.

2.19. ELİT KIRAATHANESİ

Elit kiraathanesi 1936 yılında açılmıştır. Beyoğlu'nda Asmalımescit sokağında, Merkez Apartmanının altındadır. Elit kiraathanesi “1940 kuşağı” olarak bilinen edebiyatçıları kuşağına ev sahipliği yapmış, onların birbiriyle tanışma zemini olmuştur. 1936 yılında açılmış olmasına rağmen kaynaklardaki ortak görüş 1944-45 yıllarında itibaren en parlak günlerini yaşadığıdır. 5 yıl kadar edebiyatçıların önemli bir buluşma noktası olarak bilinen Elit sonrasında İstiklal Caddesi üzerindeki bazı

²²³ Attila İlhan, **Hangi Batı**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s.27.

²²⁴ Tamer, a.g.e., s.149.

kafe ve pastanelerin daha revaçta olması sebebiyle müdavimlerini kaybetmiştir. Elit 1949 yılında kapanmıştır.²²⁵

Elit kıraathanesi diğer Beyoğlu kahve ve pastaneleri gibi 1920'lerin Bohem kültürünün, hayat tarzının ve kişilerinin izlerini taşımaktadır. Gazeteci Fikret Adil'in aralarında geleceğin ünlü aydınlarının bulunduğu arkadaş çevresini anlattığı "Asmalımescit 74" kitabına ad veren Asmalımescit sokağında olduğu için bir önceki kuşaktan olan isimler de orada yabancılık çekmez. Bunlardan birisi Beyoğlu ve Bohem hayatı denince akla gelen ilk isimlerden biri olan ünlü hikayeci Sait Faik'tir. 1906 doğumlu olmasına rağmen 1940 kuşağı denilen edebiyatçı kuşağıyla iyi ilişkiler kurmuştur ve o da Elit'in müdavimlerindedir. Sait Faik Elit Kıraathanesi içinde yaşı, tecrübesi ve ilişkileri itibarıyla adeta köprü şahsiyet konumundadır. Örneğin Cemil Meriç Elit'ten bahsederken kendisini burada Orhan Veli ile Sait Faik'in tanıştırdığını belirtmektedir.²²⁶

Sait Faik, Elit'i İstiklal Caddesi üzerindeki kahvelerden farklı bir yere koymaktadır: "Asmalımescit, Paris'in sanat muhiti olan Montparnasse mi olacak dersiniz? Beyoğlu'nun gürültülü pastanelerinde iki şair birbirine şiir okusa, yarıdaki masadan o şairlere hayretle bakarlar. Biraz gürültülü konuşulsa, pastane sahibiyle birlikte boyalı bir dilbere gözlerini dikmiş bey sinirlenir."²²⁷ Bu karşılaştırmayla beraber Elit kıraathanesinde toplanan genç edebiyatçılardan umudunu da vurgulamaktadır: "Asmalımescit'teki şirin kahvede ise masalar yan yana gelmiş, bu masalara on, on beş genç adam oturmuş, kahve fincanlarının, sigara kutularının arasına Les Nouvelles Litteraites, Gazette de Lettres, Gavroche isimdeki Fransızca edebiyat gazeteleri atılmış, edebiyattan, şu, ismi olup da cismi olmayan şeyden konuşuyorlar. Yirminci Asır isminde bir edebiyat gazetesi çıkarmayı düşünüyorlar."²²⁸

²²⁵ Behzat Üsdiken, "Elit Pastanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 3, Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s.155.

²²⁶ Cemil Meriç'le Sohbetler, yay.haz. Halil Açıköz, İstanbul, Seyran Yayınları, 1993, s.201.

²²⁷ Abasıyanık, a.g.e., s.199.

²²⁸ Abasıyanık, a.g.e., s.199.

Sait Faik gibi kendisini edebiyat dünyasına kabul ettirmiş bir ismin yanında Elit kahvesi yukarıda söz ettiğimiz 1940 kuşağı denilen ve çoğu henüz yirmili yaşlarını süren genç edebiyatçıların tanışma zemini olmuştur. Elit kahvesine gelenler arasında Sait Faik, Orhan Veli, Oktay Akbal, Attila İlhan, Fethi Naci, Naim Tirali, Cemil Meriç, Fahir Onger, Ömer Faruk Toprak, Salah Birsnel, Alp Kuran, İskender Fikret Akdora ve Fethi Karakaş'ın isimlerini sayabiliriz. Bu saydığımız isimlerin çoğunun şair, gazeteci, eleştirmen, düşünür olarak 20.yüzyıl boyunca kültür-sanat dünyasında önemli yer tuttuğunu düşünürsek Elit ve onun gibi aydın kahvelerinin anlamı daha belirgin şekilde ortaya çıkar.

Aydınların iletişim ortamı olan kıraathanelerle ilgili en çok yazan isimlerden olan Oktay Akbal ve Attila İlhan Elit'teki tanışmalarını da kayda geçirmişlerdir. Oktay Akbal bu tanışmayı şöyle anlatmaktadır: "O günü hatırlıyorum. Fahir Onger, Salah Birsnel vardı. Başkaları da vardı. Kalabalık bir günüydü Elit'in. Attila CHP şiir ödülünde ikincilik kazanmış lise son sınıf öğrencisi. Kahveye Attila gibi nice nice genç şairler, şiir heveslileri gelirdi o günlerde. Attila'nın özelliği bir ödül kazanmasıydı. Attila'ya yakınlık gösterdiğimi, hatta yeni şiirlerini dinlediğimi hatırlıyorum. Koca koca destanları vardı o günlerde. Attila ile dostluğumuz Elit'te böyle başladı."²²⁹

Attila İlhan da bu tanışmayı anlatırken hem kahvenin fiziki konumu hem de işletmecisiyle ilgili bilgiler vermektedir. 1946'da CHP'nin şiir yarışmasında ikinci olan Attila İlhan henüz lise son sınıf öğrencisidir ve o günleri şu cümlelerle anlatmaktadır:"Edebiyat çevresi ondan sonra beni merak ediyor. İzmir'den arkadaşım, hani hikayeler yazan İhsan Ahmet geldi, seni görmek istiyorlar, dedi. Asmalımescit'te Elit kahvesinde toplanıyorlarmış. Cengiz'le birlikte gittik, Elit kahvesini bulduk. İlk izlenimim hiç iyi olmadı: Çok dar bir sokakta kötü bir kahve, küçük de üstelik. İçeride birtakım insanlar, hiçbirini tanımıyoruz; oturduk... Elit'in sahibi Mösyö Braun, zar zor Türkçe konuşan bir Avusturya Yahudisi'ydi zannediyorum. O geldi, onunla konuşurken, ilk Oktay Akbal geldi, kendini tanıttı.

---

²²⁹ Akbal, a.g.e., s.21.

Oktay benim üzerimde müspet bir etki bıraktı. Çok neşeli, çok yakındı. Gelenleri, gidenleri anlattı.”²³⁰

Tanışma ile birlikte, bu tür kahvelerin varlığına anlam katan en önemli dinamiklerden biri olan usta-çırak ilişkisi de Elit kahvesinde örnekler vermiştir. Bunlardan birini Fethi Naci aktarmaktadır: Bir gün Sabahattin Ali Nevin Seval’le gelmişti: Sait Faik’in Sabahattin Ali’ye verdiği önem, gösterdiği saygı dünmüş gibi aklımda; Sabahattin Ali’ye ancak bir “usta”ya gösterilebilecek saygıyı göstermişti.”²³¹

Yazarların, edebiyatçıların bir araya geldiği Elit kahvesinde bir de dergi projesi hayata geçirilmiştir. Fethi Naci bu dergi projesi hakkında şunları söylemektedir: “Bir gün Elit’e İskender Fikret Akdora geldi. Ağzı da kesesi de kalabalık biriydi. Yeni bir dergi tasarısından söz ediyordu. İlk ilgilenen galiba Naim Tirali oldu. (Naim, tasarımlara bayılır, bir ara dostlarından biri Naim’e ‘Proje Naim’ adını takmıştı.) Elit’e gelenlerin hepsi artık her gün bu dergiyi konuşuyorlardı. Her zaman olduğu gibi önce derginin adı tartışıldı. Sonunda Yirminci Asır’da karar kılındı.”²³²

Televizyonun olmadığı radyonun da henüz etkili olmadığı o yıllarda gazete ve dergi kurmak bugüne göre çok daha derin anlamlar taşımaktadır. Bu iki yayın organının alternatifsizlikleri sebebiyle etkileri de büyüktür. Özellikle dergiler belli ekollerin birlikte hareket ettiği, seslerini duyurduğu yayın organları konumundadır. Oktay Akbal da anılarında Yirminci Asır dergisinden söz ederken “Bir kadro oluşturacaktık. Yazın evrenine yepyeni bir soluk getirecektik.”²³³ gibi cümlelerle bu ekol ve ekip olma idealine dikkat çekmektedir. 40 yaşında görme yetisini kaybeden ve sonrasında aydın muhitlerine eskisi gibi devam etmeyen Cemil Meriç, 1977 “Bu

---

²³⁰ **Nam-ı Diğer Kaptan**, Söyleşi: Selim İleri, 2.bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s.85.

²³¹ Fethi Naci, **Dönüp Baktığımda**, 2.bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1999, s.58.

²³² Naci, **a.g.e.**, 1999, s.60.

²³³ Oktay Akbal, **Vatan Mahzun Ben Mahzun**, İstanbul, Yazko Yayınları, 1983, s.113.

“Ülke” adlı kitabını Şevket Rado’ya imzalarken “Otuz yıl önce Elit Kırathanesi’nde karşılaşmıştık. Yirminci Asır’da ilk yazım çıkmıştı.”²³⁴

Elit deyince hatırlananlar arasında pek çok edebiyatçının yakasını bırakmayan geçim sıkıntısı vardır. Kendisinden bahsedilirken başka edebiyatçılara göre daha rahat şartlarda yaşadığı söylenen Sait Faik’in “Elit Kırathanesi’nde beş liraya hikaye sattığı”²³⁵ görülmüştür.

1940 kuşağının genç edebiyatçılarının varlığıyla bir edebiyat çevresi haline gelen Elit Kırathanesi bu özelliğini birkaç yıldan fazla sürdürememiştir. Kurum geleneği oluşturmada büyük eksiklikler yaşayan ülkemizde Elit Kırathanesi 1949 yılında kapanıp bir mobilyacı dükkanına dönüşmekten kurtulamamıştır.²³⁶ Elit Kırathanesi kapandıktan sonra müdavimlerinin pek çoğunu Nisuaz, Baylan gibi Beyoğlu kahvelerine devam etmeye başlamıştır.

---

²³⁴ Cemil Meriç’le Sohbetler, s.201.

²³⁵ Naci, a.g.e., 2002, s.101.

²³⁶ Üsdiken, “Elit Pastanesi”, s.155.

Üçüncü Bölüm

DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL'UN KÜLTÜREL MERKEZLERİ: MODERNLEŞME EKSENİNDE DEĞİŞEN ŞEHİR ve İLETİŞİM ORTAMLARI

Eski İstanbul'un kültürel merkezlerini incelediğimiz bu bölümde 4 önemli semt ele alınacaktır. Bu semtler Beyazıt, Babıali, Şehzadebaşı ve Beyoğlu'dur. Eski İstanbul şartlarında şehrin idari bölüşümü Nefs-i İstanbul denilen ve Suriçi'yle sınırlanan İstanbul kadılığı ile Bilad-ı Selase denilen Eyüp, Üsküdar ve Galata kadılıklarıdır. Son 60 yıl içinde gelen göç dalgaları şehri genişletip merkez algılamasını değiştirmiş olsa da Suriçi İstanbul 1980'lerin ortalarına kadar merkezi konumunu sürdürmüştür. Galata ve Beyoğlu ise 19. yüzyılın başlarından itibaren Levantenlerin ve gayrimüslim azınlıkların Avrupa ile geliştirdiği ekonomik ve kültürel ilişkiler çerçevesinde önemini arttırmıştır. Beyoğlu'nun öneminin artmasında ikinci güçlü faktör de Tanzimat'la uygulaması ve kabul edilmesi netleşen Osmanlı modernleşmesi ve Batılılaşması'dır. Beyoğlu Batı'ya dönük kozmopolit yapısıyla Avrupa kültürünün Türkiye coğrafyasındaki ilk uygulama sahası olmuştur.

Diğer üç semt olan Beyazıt, Babıali ve Şehzadebaşı ise Suriçi İstanbul'un sınırları içindedir. Babıali ve Şehzadebaşı birer caddenin, Beyazıt ise Beyazıt meydanının etrafında şekillenmiştir.

Ele alınan 4 semtin ortak özelliği, Osmanlı modernleşmesi sürecinde özellikle gazete ve dergiler yayınlanmaya başladıktan sonra Batılı tarzda eğitimden geçmiş yeni memur-bürokrat sınıfının devam ettiği kiraathane, kahvehane ve pastane gibi herkese açık iletişim ortamlarının buralarda bulunmasıdır.

Üsküdar ve Eyüp gibi eski İstanbul'un önemli semtleri olmalarına rağmen yazılı iletişim araçları, yeni bürokrasi ve yeni eğitim kurumlarının ördüğü bir

atmosferin oluşmadığı semtler çalışmamızın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu iki semtte aydın kıraathaneleri yerine daha çok semtin ileri gelenlerinin varlığıyla bilinen kahvehaneler görülmüştür. Kendi içlerinde bazı benzer özellikler taşıyan Beyazıt, Babıali ve Şehzadebaşı semtleri pek çok faktörün etkilemesi sonucu hem merkezi konumlarını hem de eski kültürel atmosferi oluşturan bazı kurumlarını kaybetmişlerdir.

Varlığı sona eren kurumlar olduğu gibi işlevi ve içeriği değişen kurumlar da vardır. Sahaflar Çarşısı'nın önceden yazma kitapların adresiyken son yıllarda ağırlıklı olarak kırtasiye ürünleri ve ders kitaplarının, bunlardan sonra da basılı kültür kitaplarının satışa sunulduğu bir ortam haline gelmesi bunun için somut bir örnektir. Beşir Ayvazoğlu bu üç semtin yaşadığı değişimi şu cümlelerle yorumlamaktadır:

“1980'lere kadar bir cazibe merkezi, bir üniversite, basın ve kültür muhiti olan Babıali, Cağaloğlu, Beyazıt ve tabii Divanyolu, günümüzde bu kimliğini büyük ölçüde yitirmiş görünüyor. Birkaç ilan gazetesini saymazsanız, hemen bütün yazılı basın şehir dışındaki plazaların steril mekanlarına çekilerek kendisini toplumdan tecrit etti. İstanbul Üniversitesi, bütün cesametiyle yerli yerinde dursa da varlığı çevrede pek hissedilmiyor. O güzelim Beyazıt Devlet Kütüphanesinin tenhalığını gören biri, hemen bitişiğinde bir üniversite bulunduğunu asla tahmin edemez. Dillere destan Sahaflar Çarşısı bile neredeyse kırtasiyeciler çarşısına dönüştü. Bir zamanlar İstanbul Üniversitesi talebeleri ikinci bir fakülte yerine geçen, yazarların, şairlerin, ressamların, üniversite hocalarının devam ettiği İkbâl, Küllük ve Marmara gibi seçkin kahveler de artık yok. Bir ara binbir çeşit satıcının kaynaşıp, dilencilerin, yankesicilerin, kapkaççıların cirit attığı Beyazıt Meydanı'na son zamanlarda az çok çekidüzen verildi; fakat Aksaray'dan Sultanahmet'e kadar bütün arasokakları dolduran oteller işhanları, imalathaneler, tamir atelyeleri vb. İstanbul'un bu en önemli tarihi bölgesinin her gün milyonlarca insan tarafından hoyratça çiğnenmesine yol açıyor. Tarihi ezip geçiyoruz.”²³⁷

Beyoğlu ise büyük sarsıntılar geçirse de son yirmi yılda yapılan bazı düzenlemelerin ve Taksim Meydanı'nın şehrin en bilinen merkezi konumuna

²³⁷ Beşir Ayvazoğlu, *Divanyolu*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003, s.161.

yükselmesiyle şehrin kültürel yaşamındaki yerini korumuştur. Fakat buna rağmen 1980'lerden sonraki Beyoğlu'nda aydınların iletişim ortamı olarak bilinen bir kahvehane, kıraathane veya pastane görülememiştir. Eski mekanların yeniden açılmasıyla ilgili çalışmalar 2000'li yılların başında yapılırsa Markiz Pastanesi örneğinde görüldüğü gibi eski atmosfer yakalanamamış ve mekan kapatılmıştır. Doğan Hızlan'ın bu çerçevede yaptığı yorum aydınların mekanı olan kahvehanelerin var oluşu, yükselişi ve ortadan kalkışının toplumsal ve kültürel atmosferdeki değişimlere bağlı olduğunu göstermektedir: "O mekanları nostalji rüzgarına kapılarak yeniden yaratmaya çalışması suni bir teşebbüsten öteye geçemez. Çünkü o mekanlara gidenler olmadıkça, yeniden açılrsa ne olur. O kişiler yok artık."²³⁸

Ahmet Oktay da edebiyatçı mekanlarının ortadan kalkmasını iletişim araçlarının egemenliğine ve edebiyatın endüstriyellemesine bağlamaktadır:

"Günümüz koşullarında, üç dört yazarın, şairin bir araya geldiği ve bir iki saat sohbet ettiği bir yer olarak edebiyatçı mekanlarından söz etmek, bir anlamda edebiyatın manifaktür döneminden konuşmak demektir. Edebiyat bir endüstri artık. Genel yayın yönetmenleri, editörleri, tasarımcıları, üç dört odalı yayınevleri var. Daktilonun yerinde yellere esiyor, saç başı dağılmış düzeltmenler de yok. Bu teknolojileşmenin ister istemez şifahi (sözel) iletişimi de gereksizleştirdiği de söylenebilir. Usta/çırak ilişkilerinin de sonuna gelmiş gibiyiz. Herkes daha yapıtları yayımlanmadan, reklam aracılığıyla 'bir numara' ilan edildiği için, böyle bir nitem anlamsız ve yararsız hale gelmiş bulunuyor. Artık her genç yazar 50 yıllık yazarın eşiti olarak mesleğe başlıyor. Bu teknolojikleşmiş sektör, kendisiyle sohbet edilecek, kendisinden öğrenilecek. Bu süreç içinde edebiyatçı mekanları da dergi ve yayınevi idarehanelerinden turistik Amerikan barlara, otel lobilerine ve restoranlara taşındı."²³⁹

²³⁸ Doğan Hızlan Kitabı "Sanki Bir Roman Kahramanı", Söyleşi: Kürşat Başar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.59.

²³⁹ Ahmet Oktay, "Edebiyatçı Mekanları", Kitaplık Dergisi, Ocak 2006, S 90, s.63.

3.1. BEYAZIT

İstanbul'un fethinden sonra ilk Osmanlı sarayı Beyazıt'ta yaptırılmıştır. Semtin sınırları Divanyolu yönünde Çarşıkapı ve Kapalıçarşı; güneyde Soğanağa Mahallesi; batıda Aksaray yönünde Koska denilen Hasan Paşa Hanı, Seyyid Hasan Paşa Külliyesi ve İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi ile belirlenen bölge ve Kuyucu Murad Paşa Medresesi'nin sınır oluşturduğu Vezneciler; kuzeyde Eski Saray yani üniversiteyi içine almak üzere Rıza Paşa ve Mercan yokuşlarının başlangıç noktalarıyla tanımlanabilir.

Bölgenin önemine delil olarak Bizans imparatorları Constantinus ve I. Leon'un burada saraylar yaptırmış olması gösterilebilir. Fatih'in yönetim merkezi olarak yaptırdığı saray literatürde "Eski Saray" olarak anılmaktadır. Bu saray bugünkü Süleymaniye külliyesinin bulunduğu alanı da kaplayan bir genişliğe sahiptir. Bu saray Topkapı Sarayı yapıldıktan sonra ikinci plana düşüyse de 19. yüzyılın başına kadar kullanıldığı bilinmektedir. 2. Beyazıt'ın Beyazıt camisi ve külliyesini burada yaptırmasının sebebi yönetim merkezi olan sarayın burada bulunmasındandır. Bu külliye 1501-1508 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Bizans döneminde "Forum Tauri" olarak anılan bu bölge Eski Saray ile Beyazıt Külliyesi'ni bünyesinde toplayınca eski merkezi konumu taçlandırmış ve bütün meydan bu iki yapıya göre düzenlenmeye başlanmıştır.

Bölgenin merkez olarak algılanmasını güçlendiren bir başka etken de Haliç'e kadar uzanan ticaret sahasının tam üstünde bulunmasıdır. Bu dinamiklerin etkisinde yapılan düzenlemelerle Beyazıt bölgesinde 16. yüzyılın sonlarında bugünküne yakın genişlikte bir meydan oluşmuştur. 1600'lü yılların başında hayvan terbiyeciliği, sihirbazlık, hokkabazlık gibi halkı eğlendiren gösteriler bu meydanda yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde meydanın çevresinde kağıtçılar ve her türlü eşya satan dükkanlar bulunmaktadır. Devlet yönetiminin Topkapı Sarayı'na taşınmasından sonra Beyazıt Meydanı Beyazıt Camisi gibi büyük yapıların dışında çok sayıda ahşap tek katlı yapıyla dolarak eski düzenli görünümünü kaybetmiştir. Fakat buna rağmen İstanbul'un en önemli merkezlerinden biri olma özelliğini sürdürmüştür.

Kanuni döneminde 1550'lerin başında Tahtakale'de ilk kahvehane açıldıktan kısa bir süre sonra Beyazıt Meydanı'nda da kahvehaneler oluşmaya başlamıştır. Beyazıt Meydanı 17 ve 18. yüzyılda yaşanan yangınlar ve depremlerden etkilenmiş bunlar sebebiyle biçim ve görüntüsü değişmiştir. Fakat büyük tarihi yapılar sebebiyle sınırlarında bir değişiklik olmamıştır. 17. yüzyılda Divanyolu'nun sadrazamların yaptırdığı orta boy külliyelerle dolması, 18. yüzyılda da Aksaray yönüne doğru Simkeşhane, Hasan Paşa Hamı, Ragıp Paşa kitaplığı ve Laleli Külliyesi gibi yapılarla Beyazıt'ın merkezi konumu daha da belirginleşmiştir.

Tanzimat döneminde Beyazıt başka bir misyonu daha üstlenmiştir. Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasını takip eden günlerde Eski Saray'ın yerine Serasker Kapısı kurulmuştur. Serasker Kapısı'nın o zamanki giriş kapısı barok saçaklı görünümüyle Beyazıt Meydanı'nın genel görüntüsünü etkilemiştir. Bugünkü İstanbul Üniversite merkez binası olan yapı ise Eski Saray yapılarının yıkılmasından sonra 1866'da yaptırılmıştır.

Aynı çevrede bugün yerinde Eczacılık Fakültesi bulunan ve bir dönem Maliye Nezareti olarak kullanılan Fuad Paşa Konağı bulunmaktaydı. 18 ve 19. yüzyıllardaki Beyazıt Meydanı'nın atmosferini destekleyen dinamiklere baktığımızda öncelikle meydanın şehrin ana ulaşım noktası olduğu gözükmektedir. Bunun dışında özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra bütün İstanbul'a hitap eden bir eğlence merkezi olarak Şehzadebaşı Caddesi'nde oluşan Direklerarası, bu dönemde İstanbul'un önemli bir sivil yerleşim alanı olan Süleymaniye ve çevresi, Beyazıt Meydanı'na yakınlıkları sebebiyle meydana canlılık katan önemli faktörler olmuştur.

19. yüzyılda İstanbul'da çok sayıda caminin avlusunda Ramazan aylarında sergiler kurulduğu bilinmektedir. Başta yiyecek ve giyecek olmak üzere pek çok malzemenin satıldığı bu sergilerin en canlısı ve prestijlisi Beyazıt Camisi avlusunda kurulan olmuştur. İstanbul'daki en eski eczane de şehir içindeki merkezi konumu sebebiyle Beyazıt'taki Simkeşhane'nin karşısında 19. yüzyılın ortalarında açılmıştır. Bu eczane sadece ilaç hazırlanan bir yer değil ortalama 12 doktorun bulunduğu poliklinik çapında bir sağlık merkezidir. II. Abdülhamit dönemi başlarında meydana

berber, kebabçı, kitapçı gibi her türlü esnafın barakaları bulunmaktadır. Bu esnaf varlığıyla meydan tarih boyunca bir alışveriş alanı olarak bilinmiştir. 1884 yılında harap durumda bulunan eski Beyazıt imarethanesi onarılarak Beyazıt Umumi Kütüphanesi'ne dönüştürülmüştür. Kütüphanenin kurulması ve gelişmesi ilerleyen dönemde Beyazıt çevresindeki kültür hayatı için büyük önem taşımıştır.

Beyazıt çevresinde eğitim tarihi açısından önemli bir yapı olan Zeynep Hanım Konağı da bulunmaktaydı. 1864-65 yıllarında yaptırılan bu konak 1909 yılında eski Darülfünun-ı Şahane yerine Darülfünun-ı Osmani adıyla hizmet vermeye başlamıştır. Bu konağa daha sonra büyük bir amfi daha eklenmiş ve bu yapılar İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi olarak kullanılmıştır. Üniversitenin buraya taşınması Beyazıt'ın merkezi konumunu güçlendiren yeni bir faktör olarak belirlemiştir. Beyazıt Meydanı 1923-24 yıllarında Ali Haydar (Yuluğ)'un belediye başkanlığı sırasında mimar Asım (Kömürcüoğlu) tarafından hazırlanan bir projeye uygun olarak düzenlenmiştir. Ortasında eliptik planlı bir havuz, etrafına çiçek tarhları yapılmış dönemin ve bölgenin ulaşım aracı tramvayın havuzun etrafında dönüş yapması planlanmıştır.²⁴⁰

Beyazıt'ın kültürel kimliğini besleyen en önemli dinamiklerden biri olan Sahaflar Çarşısı bugün Kapalıçarşı'nın Fesçiler Kapısı ile Beyazıt Meydanı arasında yer almaktadır. Fakat çarşının asıl kurulduğu ve yaklaşık üç asır boyunca bulunduğu yer Kapalıçarşı'nın içindedir. Kapalıçarşı'nın içinde bulunan bu sokak 1970'lerin başına kadar "Sahaflar Sokağı" tabelasını taşımıştır. Sahaflar Çarşısı 20. yüzyılın başlarına kadar büyük ölçüde yazma ve ikinci el kitabın satış yeri olmuştur. Her esnaf grubu gibi sahafların da bir loncası bulunmaktaydı. Genelde en yaşlı kişinin başkanlığını yürüttüğü loncaya girmek ve sahaf esnafı olmak öncelikle ciddi bir sınava daha sonra da sıkı kurallara bağlıydı. Sahaf dükkanları yapılan işin doğası ve hedef kitlesi gereği bütün Kapalıçarşı'nın en sessiz dükkanlarıdır. 1894 yılında gerçekleşen büyük İstanbul depremi yüzünden özellikle sahafların bulunduğu sokak büyük hasar görmüştür. Onarımın beklenenden uzun sürmesi sahafların Kapalıçarşı'dan ayrılmasına yol açmıştır. O dönemde bugünkü Sahaflar Çarşısı'nda

²⁴⁰ Doğan Kuban, "Beyazıt", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.180-187.

fesçilere ait barakalar bulunmaktadır. Fesçiler buradan ayrılmaya başlayınca yerlerine o dönemde “Hakkak” adıyla bilinen mühürçüler yerleşmiştir.

Bugünkü Sahaflar Çarşısının adı 1952 yılı içinde bitirilen onarıma kadar Hakkaklar Çarşısı olarak bilinmektedir. Fakat aslında sahaflar çarşıya mühürçülerden kısa bir süre sonra yerleşmeye başlamıştır. Sahaflar Çarşısı 1950 yılında büyük bir yangın geçirmiştir. Bu yangından sonra eski dar sokak hali tamamen ortadan kalkmıştır. Belediye alanı istimlak ederek yeni bir çarşı inşa etmiştir. İnşaat süresince sahaflara Beyazıt Camisi'nin avlusu tahsis edilmiştir. 1952 yılında çarşı 25 esnafıyla yeniden hizmete açılmıştır.

Çarşının yeni düzeni ve atmosferi içinde sahaflar arasında kitap yayıncılığı da başlamıştır. Esnafların çoğu uzun yılları içine alan mesleki deneyimleriyle birer kitap uzmanı haline gelmişlerdir. Bunların arasında kitap bilgisi konusunda ülke çapında tanınmış olanlar vardı. Yaptıkları işe entelektüel boyut katan sahaflar arasında Raif Yelkenci, Ekrem Karadeniz, Ahmet Tanyeli, Muzaffer Ozak gibi isimler sayılmaktadır. Sahaflar Çarşısı 1970'lerin sonlarından itibaren önce işportacıların çarşı alanını uzun süre işgal etmesi sonra da dükkanlarını kültürel sohbet ortamı haline getiren bibliyoman sahafların ölümleriyle eski havasını kaybetmiştir. Çarşı bugün de ağırlıklı olarak ders kitaplarının satıldığı bir kırtasiyeciler çarşısı görünümündedir.²⁴¹

Sahaflar Çarşısı İstanbul'da eski kitabın ve evrakın birinci adresi olduğu için Türk toplumunda ve tarihinde önemli yer edinmiş pek çok ismin kişisel kütüphane ve arşivleri burada satışa sunulmuştur. Bu önemli isimlerin arasında Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Sait Halim Paşa, Recep Peker, Şemsettin Günaltay, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Abdülhak Hamit Tarhan, Mehmet Emin Yurdakul gibi gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet döneminin asker, siyasetçi ve aydınları bulunmaktadır.²⁴² Sahaflar Çarşısı bütün değişimlere rağmen halen İstanbul'un ve Türkiye'nin öğretmen-öğrenci-akademisyen tabakasının uğrak yerlerinden biri olmayı sürdürmektedir. Geçmişteki kitap ve kültür sohbetleri ile aydınların birbirleriyle

²⁴¹ Arslan Kaynarca, “Sahaflar Çarşısı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.406-408.

²⁴² Arslan Kaynarca, Sahaflar Çarşısı ve Diğer Belgeler, Milliyet, 30.05.1983, s.2.

tanışmasını sağlayacak atmosferi kaybetse de halen kitabın bulunduğu önemli adreslerden biridir.

İlber Ortaylı Sahaflar Çarşısı'nın geldiği durumu şöyle yorumlamaktadır: “Eski tip sahaf pek kalmadı. Bir kere bizim kitaplarımız çok dış yağmaya uğradı. Sahaflar Çarşısı basit bir kitap-kırtasiye çarşısı haline geldi; Beyoğlu'na taşıtı. Eski Sahafları da arıyoruz. Benim ümidim; Beyazıt Medresesi'nin yanındaki yerin tekrar canlanması...” İlber Ortaylı'nın Sahaflar Çarşısı'nı konumu ve esnaf tipolojisi ile kültür tarihinin önemli bir ögesi olarak değerlendirdiği görülmektedir.²⁴³

Eski Beyazıt Meydanı'nın en önemli parçalarından biri olan Küllük Kahvesi'nin de müdavimlerinden olan Yahya Kemal Beyatlı kahvehaneler ve Sahaflar Çarşısının varlığı bağlamında Beyazıt'ın mimari görüntüsüne farklı bir kavramla yaklaşmaktadır. Beyatlı bu görüntüyü yorumlarken “milli peyzaj” kavramını ortaya atmakta, bu kavramın kaynağını da belli hesaplarla yapılan mimari eserlerin zaman içinde etrafına eklenen yeni yapılarla gösterdiği uyumla açıklamaktadır: “Beyazıt Camiinin önünde kahveler arkasında Sahaflar Çarşısı vardır. Bilhassa Sahaflar Çarşısı'nı ele alalım. Bu manzara hiçbir dekorcunun icad edemeyeceği kadar güzeldir. Ve üstelik maziyi göz önünde canlı bir vesika gibi bulundurur. Çok cezri düşünen bir belediyece feci bir günah olarak, Beyazıt Camiini yalnız mimari eser olarak ortaya çıkarmak istese ve Sahaflar Çarşısı'nı kaldırsa ne kadar fena olur değil mi? Demek ki zamanın bir de kendi mimarisi vardır. Etraf her zaman tufeyli değildir.”²⁴⁴

Sahaflar Çarşısı'ndan sonra Beyazıt çevresinin kültürel atmosferini besleyen en eski yapı Beyazıt Devlet Kütüphanesi'dir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi Türkiye'de devlet eliyle kurulan ilk genel kütüphanedir. Kütüphanenin kullandığı ilk bina Beyazıt Külliyesi imaretinin bir bölümüdür. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarıldıktan sonra İstanbul'da resmi ve genel bir kütüphane kurmak amacıyla dönemin sadrazamı Said Paşa ve Maarif Nazırı Mustafa Nuri Paşa

²⁴³ İlber Ortaylı, **Zaman Kaybolmaz**, Söyleşi: Nilgün Uysal, 5.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.381.

²⁴⁴ Yahya Kemal Beyatlı, **Mektuplar Makaleler**, 2.bs., İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1990, s.57.

tarafından Maarif Nezaretine devri sağlanmıştır. Daha önce at ahır olarak kullanılan imaret binası 27 Eylül 1882’de onarılmaya başlanmış, 24 Haziran 1884’te ise Kütüphane-i Umumi-i Osmani adıyla resmen açılmıştır. Kütüphanenin 1888 yılındaki toplam kitap sayısı 7068’dir. Kurum devletin toprakları içinde yayınlanan her eserden bir nüsha almayı benimsemiştir. Osmanlı Devleti’nin son on yılına damgasını vuran savaşlar sırasında boşaltılan bölgelerden getirilen kitaplar Beyazıt Devlet Kütüphanesine getirilmiştir.

1934 yılında derleme kanunu yürürlüğe girdikten sonra kütüphanedeki eser sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Fakat yer darlığı yüzünden 1945 yılı itibarıyla var olan 100.000 derlemenin ancak 30.000’i okuyucuya sunulabilmiştir. Kütüphane için önemli dönüm noktalarından biri de aynı zamanda kuruluşunun yüzüncü yılına denk gelen 1984 yılında onarımı beş yıl süren eski Dişçilik Mektebi’nin yeni kütüphane binası olarak hizmete açılmasıdır. Kütüphanenin yöneticiliğini yapan isimler arasında Hoca Tahsin Efendi (1884-1913), İsmail Saib Sencer (1913-1939), Necati Lugal (1939-1943), Sadettin Nüzhet Ergun (1943-1946) ve Muzaffer Gökman (1946-1977) bulunmaktadır.²⁴⁵ Beyazıt Kütüphanesi müdürlüğü görevini yapan isimlerden çoğu aynı zamanda kitap yayınlayan ve kültür çevrelerinde saygınlığı olan isimler olmuştur. Bunlardan İsmail Saib Sencer’i ve onun kütüphaneyi bir kültür mahfili haline getirerek yaptığı etkiyi İlber Ortaylı şöyle yorumlamaktadır:

“Bayezid Kütüphanesi İstanbul’un kültür hayatında ilginç yeri olan bir kurum; sadece içindeki kitaplarla değil okuyucu ve personeli ile de... Hafız-ı kütüb (yani kütüphane müdürü) İsmail Saib Efendi, kendisini ziyarete ve dinlemeye gelenlerle bir tür seminer yaparmış burada. Bazı şiir ve anlatımların; raflardaki binlerce yazma kitabın hangisinin kaçınıcı sayfasında olduğunu zikrederek cevap vermiş sorulara. Alman şarkiyatçı Oskar Rescher, bir ara katılmış bu toplantılardan birine, bir daha da ayrılamamış ve Osman Reşat Efendi olmuş İstanbul’da kalmış. İsmail Saib Efendi kedileriyle birlikte kütüphanede yaşarmış, ölünceye kadar da hiç dışarı çıkmamış. Herkes onu dinlemeye, bir şeyler öğrenmeye ayağına gelirmiş. Eski

²⁴⁵ “Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.189.

metinleri ezbere tanıyan bir kuşak tarihçi, edebiyat tarihçisi bu kütüphanedeki sohbetlerden yetişmiştir.”²⁴⁶

Beyazıt semtini hem İstanbul’un hem de Türkiye’nin en önemli kültürel merkezlerinden biri yapan başka bir dinamik de İstanbul Üniversitesi’dir. Resmen 1933’te kurulan İstanbul Üniversitesi Darülfünun adını taşıdığı 1909 yılından itibaren Beyazıt semti sınırlarında öğrenci kabul etmeye başlamıştır.

İstanbul Üniversitesine giden yolda Darülfünun önemli bir basamaktır. Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ortalarında medresenin dışında bir eğitim kurumu kurulması için düşünceler ortaya çıkmıştır. Medreseden farkını yansıtmak üzere “ilim” yerine “fen” kavramı adında kullanılmıştır. Fakat net bir üniversite varlığı geliştirilmemiştir. Bu atmosferde ilk Darülfünun 1863’te bugün Basın Müzesi olarak kullanılan binada açılmıştır. Fakat iki yıl sonra binanın geçirdiği yangın bu ilk Darülfünun deneyimini sona erdirmiştir. Burada ders gören öğrenciler çoğunlukla medrese öğrencileri ve devlet memurları olmuştur. Darülfünun’un ikinci devresi 1869-1871, üçüncü devresi 1874-1881 yıllarını kapsamaktadır. Dördüncü ve son devre 1900 yılında Darülfünun-u Şahane adıyla başlatılmış ve 1933 yılında resmen kurulan İstanbul Üniversitesinin çekirdeği olmuştur.²⁴⁷

Daha önce Sultanahmet ve Çemberlitaş’ta faaliyet gösteren Darülfünun 5 şubeli bir fakülte olarak organize edilmiş ve 21 Aralık 1909’da şimdiki İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültelerinin yerinde bulunan Zeynep Hanım Konağı’na yerleştirilmiştir. Aynı zamanda Darülfünun-ı Şahane olan adı İstanbul Darülfünunu olarak değiştirilmiştir. Zeynep Hanım Konağı gibi Beyazıt Meydanı’na çok yakın olan bir bina üniversite haline gelince Beyazıt’ın kültürel hayatındaki canlılık yeni bir boyut ve canlılık kazanmıştır. Lozan Antlaşmasından bir süre sonra eski Harbiye Nezareti binası da İstanbul Darülfünununa tahsis edilince 1923 yılı

²⁴⁶ İlber Ortaylı, *İstanbul’dan Sayfalar*, 9.bs., İstanbul, Alkım Yayınları, 2007, s.50-51.

²⁴⁷ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, c 1, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.18-19.

itibarıyla İstanbul Üniversitesi kurumu Beyazıt ve çevresinin en önemli dinamiklerinden biri olarak belirlemiştir.²⁴⁸

31 Mayıs 1933'e kadar Darülfünun adıyla hizmet vermeye devam eden İstanbul Üniversitesi 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren bugünkü adıyla anılmaya başlanmıştır. Darülfünundan İstanbul Üniversitesine geçiş süreci sancılı olmuştur. İstanbul Üniversitesinin resmi kuruluş tarihi olarak kabul edilen 1 Ağustos 1933'te dönemin Maarif Vekili Reşid Galib tarafından oluşturulan komisyon hem açılacak olan fakülteler hem de kadro dışı bırakılacak olan öğretim üyeleri hakkında karar vermiştir. Bu çerçevede 240 kişilik öğretim üyesi kadrosundan 157'si kadro dışı bırakılmıştır. Aynı yıl içinde Almanya'dan kaçan Musevi kökenli bilim adamlarının bir bölümü de Türkiye'yi tercih etmiştir. Bu bilim adamlarının sayısı 100'e yakındır ve çoğu 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar İstanbul Üniversitesinin çeşitli birimlerinde çalışmıştır.

Edebiyat Fakültesinin Zeynep Hanım Konağına, Hukuk Fakültesinin eski Harbiye Nezareti binasına ve Diş Hekimliği ile Eczacılık okullarının Beyazıt Meydanı'nda bulunan eski Jandarma dairesine yerleşmesiyle Beyazıt semtinde İstanbul Üniversitesi en önemli kurum konumuna geçmiştir.²⁴⁹ İstanbul Üniversitesi hem 27 Mayıs sürecinde hem 1960-1980 arası süreçte öğrenci hareketlerinin merkezi olmuş ve bu özelliğiyle ülke gündeminde sürekli yer tutmuştur.

Sahaflar Çarşısı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi ile birlikte Beyazıt semtinin kültürel kimliğine katkıda bulunan bir başka öge de bazı kitapçı dükkanlarıdır. 1908 itibarıyla İstanbul'da bulunan 128 kitapçıdan 20'si Beyazıt'ta bulunmaktadır.²⁵⁰ Bunların arasında hala yaşayan bir örnek Remzi Kitabevidir. İlk olarak Beyazıt'tan Vezneciler giden yolun solunda kitapçı dükkanı olarak açılan Remzi Kitabevi daha sonra kitap yayınlamaya da başlamıştır.

²⁴⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.560-561.

²⁴⁹ Necdet Sakaoğlu, "İstanbul Üniversitesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.247-249

²⁵⁰ Orhan Koloğlu, "Kitapçılar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.29.

Kitapevlerinin ve yayınevlerinin Babiali çevresinde çoğalmasıyla da o bölgeye taşınmıştır.²⁵¹

Hikmet Feridun Es, Beyazıt kitapçıları hakkında şu bilgileri vermektedir: “Kırtasiyecileri geçince, bu sefer kendinizi ikinci bir sahaflar çarşısı hâlindeki Beyazıt kitapçıları önünde bulurdunuz. Bu dükkânların bulunduğu yer ağaçlıklı ve bol gölgeli idi. Her kitapçı, dükkânından başka ayrıca kapısının önüne büyük masalar çıkarır, bunları kitapla doldururdu. Sokaktan geçenler bu masaların önünde dururlar, kitapları karıştırırlardı. Muhtelif eserlerden birer parça okuyup bir nevi çeşnisine bakarlardı. Hatta isterseniz saatlerce okuduktan sonra yürüyüp gidiniz. Kimse size: “Hiçbir şey almayacak mısınız?” diye sormazdı. Yâni senelerce evvel, İstanbul’da, bugün Paris’te olduğu gibi tam mânâsıyla *bookinistler* vardı.”²⁵²

Beyazıt kitapçıları hem sahaflık, hem yeni kitapların satışı hem de kitap yayınlama faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kitapçıların, Sahaflar Çarşısının, İstanbul Üniversitesi ve Beyazıt Kütüphanesinin ördüğü kültürel ağ 100 yıldan fazla bir süre Sarafim, Küllük ve Marmara gibi kıraathanelerde yapılan sohbetlerle genişlemiştir.

Mina Urgan anılarında öğrencilik yıllarını anlatırken saydığımız kurumlara Eminefendi Lokantası ve Kapalıçarşı’yı da eklemektedir: “Tramvay caddesinden Beyazıt meydanına bakınca, havuzun sağında, Küllük kahvesi ve Eminefendi Lokantası vardı. Paramız olunca, lokantada otuz beş kuruşa, biri etli olmak üzere, iki tabak yemek yiyebilirdik. Ama çoğu zaman, açık hava kahvesinde oturup, çayla birlikte evlerimizden getirdiğimiz sandviçlerle karnımızı doyururduk. Hava yağmurlu ya da fazla soğuk olunca, Kapalı Çarşı’da gezinir dururduk. Çünkü fakültemizin bir kafeteryası yoktu o günlerde ve bazen dersler arasında iki üç saatlik boş zaman olurdu. Çarşının daracık yan sokaklarına dalar en kuytu köşelerini bilirdik. Kapalı Çarşı’nın bizlere kapalı bir tek yeri kalmamıştı.”²⁵³

²⁵¹ Burhan Arpad, *Yokedilen İstanbul*, TTKO Yayınları, 1983, s.200.

²⁵² Hikmet Feridun Es, “Eski Beyazıt ve Sahaflar Çarşısı”, *Hayat Dergisi*, 26 Ağustos 1965, s.23.

²⁵³ Urgan, a.g.e., s.173.

Yine Hikmet Feridun Es belirli dinamikleri kaydederek Beyazıt'ın adeta bir aydınlar semti olduğuna vurgu yapmaktadır: “O zamanlar Beyazıt ve civarı daha ziyade edebiyatçılar, münevverler, san'atkârlar, üniversite profesörleri, şâirler, gazeteciler topluluğunun vakit geçirdikleri bir semtti. Küllük orada, Sahaflar Çarşısı orada, Emin Efendi Lokantası orada, Beyazıt kitapçıları orada, hattatlar orada... Üstelik Mürekkep Çarşısı, Kâğıt Çarşısı, Musiki Aletleri Çarşısı hep orada... İstanbul'da Beyazıt, Paris'teki san'atkârlar, münevverler semtlerine çok benzeyen bir yerdî.”

Gazeteci, dergici, öğretmen, yayıncı, kitapçı, öğrenci ve akademisyenlerin İstanbul'un Beyazıt semtinde bulunan belli başlı kültürel kurum ve mekanlarını mesken tutmasıyla bu semt okur-yazar tabakanın en çok ilgi gösterdiği bölge olmuştur. Bunu sağlayan bir başka faktör de yaşayan kültürel kurumlara ek olarak nüfusu 1960'lı yıllara kadar 1 milyonu geçmeyen İstanbul'da, bu nüfusun büyük bir bölümünün Suriçi İstanbul'da ve tarihi yarımada yaşamıştır. Gece ve gündüz nüfusu arasında bugünkü gibi uçurum olmayan eski Beyazıt ve çevresi başta İstanbul Üniversitesi hocaları olmak üzere pek çok yazar ve gazetecinin ikamet ettiği bir bölgedir. 1960'ların başına kadar nüfusu 1 milyonu aşmamış eski İstanbul'da, Beyazıt'ı bir kültür çevresi, burada bulunan kıraathaneleri de akşamları birer akademiye çeviren kültürel canlılığın sebebinin toplumsal şartların bütünlüğünde bulmak mümkündür.

Kendisi de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyeliği yapmış olan Hüsrev Hatemi Beyazıt ve çevresinin aydınların ikamet bölgesi oluşuna şu cümlelerle vurgu yapmaktadır: “Halide Edip, Profesör Ahmet Ateş gibi devrin seçkin edebiyatçı ve düşünürlerinin bir kısmı, Laleli Mesihpaşa Caddesi'ni oturma yeri olarak seçmiş idiler. Daha Laleli'nin otellerle ve valiz turizmi envali ile dolarak oturulmaz yer haline gelmesine çok zaman vardı. 1956'ya kadar Beyazıt ve Laleli sükununu korudu. Ben üniversiteye başlayınca Beyazıt Meydanına yeni düzen

verildi. Artık Beyazıt Meydanı düz değildi. Basamaklarla üniversiteye çıkılıyordu. Havuz kaldırılmıştı.”²⁵⁴

Beyazıt Meydanı'nın önemini kaybetmesinin en büyük sebeplerinden biri 1950'li yılların ortalarında yapılan meydan düzenlemesidir. Meydanın eski halini Abdülbaki Gölpınarlı şöyle anlatmaktadır: “Bir meydan vardı... Geniş, güzel: Ortasında suyu pırl pırl büyük bir havuz... Girişinde sağda, iki güzel temiz kahve; asırlık çınarlarla, kestane ağaçlarıyla gölgeli... İkinci kahvenin sonunda tertemiz bir lokanta... Buluşulur, oturulur, sohbetler edilirdi. Yemek yenilirdi. Dinlenirdi, üstadlar gelirler... Şiirler okunur... İstekliler ‘baygın aşıklar’ gibi onların yüzlerine sözlerine dalarlardı. Küllük denmişti nedense vaktiyle”²⁵⁵

1957 yılında yapılan meydan düzenlemesi Fransız mimar Henri Prost'un planı uyarınca motorlu taşıt yol sistemi ilk hedef kabul edilerek gerçekleştirilmiştir. Turgut Cansever bu düzenlemenin Beyazıt Meydanını İstanbullunun toplanma yeri olmaktan çıkarıp motorlu taşıtlar için bir geçit ve kavşak noktası durumuna düşürdüğünü söylemektedir.²⁵⁶

Buna benzer bir görüşü İlber Ortaylı'da da görmekteyiz. Ortaylı, Beyazıt Meydanı'nı, “Bugün meydanlık hali yok, Roma'daki İspanya Meydanı'nın İstanbul'daki benzeri desek; herkesten önce merdivenleri kesen; üstü afiş artığı setler bu benzetmeye gülerler. Meydan dediğinize etrafındaki yollar açılır; oysa Bayezid etrafındaki yollarla küs olan, etrafındaki yollara ‘bana gelmeyin’ diyen belki de tek meydandır. Hele Vezneciler’le tarihi bağının koptuğu herkesin malumu. Bayezid Meydanı Vezneciler’e bakan bir arka balkona dönüştürüldü. Asıl önemlisi bütün gün cıvıl cıvıl öğrencilerle dolu olmasına rağmen, alanın bir sıcaklığı da kalmamıştır.”²⁵⁷

Beyazıt Meydanı kendisi gibi şehrin kültürel merkezleri olan ve kendisini de besleyen Babıali ve Şehzadebaşı gibi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan değişikliklerle önemini kaybetmiştir. Şehrin genişlemesi ve tarihi yarımadaanın aile

²⁵⁴ Hüsrev Hatemi, *Anılar Ömür Süvarisi*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2007, s.151.

²⁵⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Akt. Mustafa Kara, 2.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2003, s.183

²⁵⁶ Turgut Cansever, *İstanbul'u Anlamak*, 2.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s.298.

²⁵⁷ Ortaylı, *a.g.e.*, 2007, s.49.

hayatından gittikçe soyutlanarak sadece gündüz nüfusu bulunan bir ticaret merkezi konumuna geçmesi bunda en önemli etkenlerden biridir. İkinci önemli etken Beyazıt Meydanı'nı zayıflayarak da olsa merkez konumunda tutan eski Beyazıt Meydanı'nın 1957 yılında yapılan düzenlemelerle özelliğini kaybetmesidir.

Sahaflar Çarşısı bugün hala yerindedir fakat artık ağırlığı kırtasiyecilik ve ders kitabı satışına vermiş bir çarşıdır. Beyazıt Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi de yerlerinde durmaktadır fakat bütün bu kurumların insan potansiyelini birbiriyle tanıştıran, buluşturan Sarafim, Küllük ve Marmara gibi kıraathaneler artık yoktur. Bir anlamda tarihsel olarak birbirinin devamı gibi görülebilecek bu kıraathaneler var oldukları dönemlerde önemli işlevler üstlenmiştir. Sayılan kıraathanelere benzer işlevler gören pek çok mekan Beyazıt ve çevresinde özellikle Tanzimat'tan sonra önemli bir misyon üstlenmişlerdir.

Tanpınar'a göre bu misyon hem kültür hem de eğlence boyutuyla Beyoğlu'nun tek merkez haline gelmemesidir: "Bütün bu kahvelere samur kürkleri giyinmiş kibar sınıf halk gelirmiş. Zaten daha Tanzimat başlangıcında Beyazıt tarafları Karagöz ve ortaoyunun merkezi olmuştur. Nerval 1840'da Beyazıt'ta Bab-ı Seraskeri'nin yakınında seyrettiği bir Karagöz oyununun senaryosunu bize verir. Gautier ise 1852'de bir gecede iki Karagöz oyunu birden görür. Bu kıraathanelerde daha sonra yine ramazan ve cuma geceleri için musiki fasılları konmuştu. Böylece İstanbul, Cumhuriyet'e kadar olan devirde elinden geldiği kadar Beyoğlu'na rekabet ediyordu."²⁵⁸

Sürelî yayını bulunduran ilk kıraathane olan Sarafim, müdavimlerinin akademi, ikinci üniversite gibi sıfatlar kullandığı Türkiye'de yetişmiş birkaç kuşak aydın için en şöhretli kültür çevresi olan Küllük ve Beyazıt Meydanı düzenlemesi sebebiyle Küllük ortadan kalkınca onun müdavimlerinin bir bölümünü adeta devralan Marmara Kıraathanesi 1857'lerden 1984'lere kadar süren bir sözlü kültür-yazılı kültür birlikteliğine ev sahipliği yapmışlardır.

---

²⁵⁸ Tanpınar, 1998, s.64.

3.2. ŞEHZADEBAŞI

Şehzadebaşı, bugünkü Fatih ilçesi sınırları içinde, Bozdoğan Kemeri'nin güneyindeki Şehzadebaşı Parkı ve karşısındaki Belediye Sarayı'ndan başlayıp Şehzadebaşı Caddesi'nin iki yanında İstanbul Üniversitesine doğru yayılan semtin adıdır. Aslında Şehzadebaşı bu semt için daha sonra ortaya çıkmış bir isimdir. Fatih döneminde bu bölgede yaptırılan ve "Eski odalar" adıyla bilinen bina grubu sebebiyle bugünkü Şehzadebaşı semtine 1700'lü yıllarda "Eski Odalar" denilmektedir.²⁵⁹

Çok sonraları benimsenmiş olsa da semtin ismi yapımına 1544 yılında başlanmış, Mimar Sinan eseri olan Şehzade Külliyesi'nden gelmektedir. Semt Fatih ilçesine bağlı Kalenderhane ve Balaban Ağa mahallelerinin bir kısmını da içermektedir. Şehzadebaşı semtinin İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültelerinin arkasında kalan bölümü Vezneciler adıyla bilinmektedir. Şehzadebaşı semti aynı zamanda İstanbul'un 19. yüzyılda en önemli eğlence merkezi olan Direklerarası adıyla da özdeşleşmiştir. Şehzadebaşı pek çok Suriçi İstanbul semti gibi yangınlarla sürekli değişmiş, ahşaba dayalı olan eski Türk sivil konut mimarisi örnekleri bu yangınlarla bir bir ortadan kalkmıştır. Şehzadebaşı yangınlarının en etkili olanları 1718 ve 1927 yılında yaşananlardır.

1720 yılında yaşanan deprem de semtteki pek çok tarihi eserin ortadan kaybolmasına sebep olmuştur. Şehzadebaşı 16 ve 17. yüzyıllarda eğitim ve bilim işlevlerinin ön plana çıktığı medrese ve kütüphanelerin çokça bulunduğu bir semttir. Semtin bu kimliğine bir örnek, Şehzadebaşı Camisinin hemen yanında bulunan Damat İbrahim Paşa Camisidir. Bu cami ilk olarak kütüphane ve darülhadis olarak yaptırılmıştır camiye dönüşmesi çok sonralarıdır. Süleymaniye ile birlikte eğitim kurumlarının bulunduğu bir semt olarak ün yapmış olan Şehzadebaşı bu özelliğine ek olarak 18 ve 19. yüzyıllar boyunca çok sayıda dükkan ve ticarethanenin bulunduğu bir iş ve alışveriş merkezi kimliğine de sahip olmuştur.

²⁵⁹ Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, c 1, İstanbul, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s.131.

Ticaret hayatındaki yoğunluk semt çevresinde bir tüketici kitlesi oluşturmuş, dükkanların, kahve ve kiraathanelerin sayısının artmasına sebep olmuştur. 20. yüzyılda daha önce Harbiye Nezareti olarak kullanılan binaya İstanbul Üniversitesinin yerleşmesi, 1942’de yanan Zeynep Hanım Konağı’nın bu tarihe kadar Edebiyat Fakültesi olarak kullanılması bu çevrede geçmiş yüzyıllara benzer bir biçimde öğrenci ve akademisyen yoğunlaşmasını getirmiştir. Bu sayede Şehzadebaşı çevresi öğrenci yurtlarının yoğunlaştığı bir hale bürünmüştür. Şehzadebaşı semtinin kuzey sınırlarını belirleyen Bozdoğan kemerinin uzantısı 1950’lerden sonra yapılan ve bütün İstanbul’u değiştiren imar çalışmaları sırasında yıkılmıştır. Bugün Bozdoğan kemerinin sadece 15 metre uzunluğundaki bir parçası Kalenderhane Camisinin arkasında ayakta durmaktadır.²⁶⁰

Şehzadebaşı semtinin son iki yüzyıldaki en önemli özelliği semtin Damat İbrahim Paşa Camisinden Vezneciler’e kadar olan bölümüne adını veren Direklerarası’dır. Direklerarası adı Damat İbrahim Paşa Külliyesine gelir getirmesi amacıyla yaptırılan kagir dükkanların önündeki mermer sütunlu revaklardan kaynaklanmaktadır. Dükkanların önünü kaplayan bu direkler 1910 yılında elektrikli tramvay hattının döşenmesi esnasında yıkılmıştır. Fakat 19. yüzyıl boyunca eğlence merkezi olarak ün kazanmış olan Direklerarası tabiri direklerin yıkılmasından sonra uzun yıllar bilinirliğini korumuştur.

Direklerarası İstanbul’da modern tiyatronun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fakat Direklerarası modern tiyatrodan önce de bu bölgede açılmış olan bazı çayhane ve kiraathanelerde sergilenen Karagöz, meddah hokkabaz ve kukla gösterileriyle İstanbul eğlence hayatının önemli bir parçası haline gelmeye başlamıştır.²⁶¹ Modern tiyatrolar Batılılaşma ekseninde hızlı bir değişme yaşayan Osmanlı toplumunun hayatına girerek Direklerarası’na yeni bir ivme kazandırmıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar bu duruma şu cümlelerle değinmektedir: “Ramazan geceleri, itibarını sonraları İstanbul tarafında da tiyatro ile paylaşacak olan Karagöz’ündü. Karagöz o kadar ramazana mahsus bir şeydi ki repertuarı bile yirmi

²⁶⁰ Kutluay Erdoğan, “Şehzadebaşı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.155-156.

²⁶¹ Çavaş, a.g.e., s.60.

sekiz –Kadir Gecesi ve ilk gece tabiatıyla çıkıyordu– oyun üzerine idi. Şehzadebaşı'nın asıl rağbet devri tiyatro zevkinin başlamasından ve bilhassa İstanbul tiyatrolarının Gedikpaşa'dan Şehzadebaşı'na geçmesinden sonradır.”²⁶²

Direklerarası'nda oyunlar önceleri kıraathanelerde oynanmıştır. 1880'lerde Şems Tiyatrosu, Mınakyan Tiyatrosu ve Benliyan Kumpanyası gibi topluluklar Direklerarası'nda bulunan kahvehane ve kıraathaneleri kiralarak buralarda temsiller sunmuştur.²⁶³ Gerçek anlamda ilk tiyatro binalarının bu bölgede kurulması meşrutiyetin ilanıyla birlikte olmuştur. Oluşan yeni atmosfer içinde tiyatro topluluklarının sayısı artmış oyunlar büyük ilgi çekmiştir.

Yakalanan bu atmosferi gören bazı iş adamları Direklerarası'nda tiyatro binaları yapmaya karar vermiştir. Bunların ilki olan Ferah Tiyatrosu 1911'de yaptırılmıştır. Ferah Tiyatrosu binası Şehzadebaşı'nın varlıklı kişilerinden olan Kevabizade Necmettin Mollabey tarafından yaptırılmıştır. Ferah Tiyatro'sundan yaptırılan ikinci tiyatro binası Millet Tiyatrosudur. Millet Tiyatrosu binası Eczacı Sarıyerli Kazım Bey tarafından 1912-1913 yıllarında yaptırılmıştır. Millet Tiyatrosunun tam karşısına Şükrü Sedef Bey tarafından daha sonraları Hilal Sineması'na çevrilecek olan Şark Tiyatrosu'dur.²⁶⁴

Meşrutiyetten önceki yıllarda konferansların yapıldığı, saz toplulukları fasıl icraları gerçekleştirdiği Fevziye Kıraathanesi de önce Emperyal Tiyatro daha sonra da Milli Sinema adını almıştır. Fevziye Kıraathanesi Beyoğlu'ndan sonra ilk sinema gösterimi yapılan yerdir. Mustafa Gökmen bu ilk gösterimin hikayesini şöyle anlatmaktadır:

“Muhafazakar İstanbul tarafına sinema, Beyoğlu'ndan sonra girdi. Fevziye Kıraathanesi'ndeki gösteriyle Ferah Tiyatrosu'ndaki gösteriyi Weinberg, Sahne-i Heves Tiyatrosu'ndaki gösteriyi Muhsin (Ertuğrul) yaptı. Ama bunların henüz hiçbiri devamlı sinema durumunda değildi. Fevziye Kıraathanesi'ndeki gösteriler Katip Salih'in Karagöz perdesinde yapılıyordu. Halk Karagöz'e alışık olduğu için aynı

²⁶² Tanpınar, a.g.e., 1998, s.66

²⁶³ Vefa Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2005, s.109.

²⁶⁴ Arpad, a.g.e., s.221-222.

perdede oynatılan sinemayı çabuk benimsedi. Bu yeni buluşa büyük ilgi gösterildiğini gören Murat ve Cevat (Boyer) adlı işadamları da kıraathaneyi sinema salonu haline getirerek Milli Sinema adı ile açtılar.²⁶⁵ Milli Sinema'dan sonra 1950 yılına kadar Şehzadebaşı'nda Emek, Ertuğrul, Felek, Ferah, Güneş, Hilal, Kısmet, Millet, Yeni Milli, Şark, Turan ve Türk sinema salonları açılmıştır.²⁶⁶

Yaklaşık elli yıllık bir zaman diliminde faaliyet gösteren tiyatro binaları ise şunlardır: Meşrutiyet Tiyatrosu, Kagir Tiyatro, Sanayi-i Nefise Mektebi Tiyatrosu, Sahne-i Musiki-i Osmani Tiyatrosu, Bizans Tiyatrosu, Malul Gaziler Millet Tiyatrosu. Bu salonlarda Kavuklu Hamdi (1841-1911), Abdürrezzak (1835-1914), Küçük İsmail (1854-1928), Naşit (1886-1943) gibi önemli isimler temsiller sunmuştur.²⁶⁷ Saydığımız tiyatro binaları ile birlikte Şehzadebaşı semtinde bugünkü Şehir Tiyatroları'nın ilk hali olan Darülbedayi de bulunmaktadır. İstanbul'un ilk apartmanlarından biri olan ve Serasker Rıza Paşa Konağı olarak da bilinen Letafet apartmanı Darülbedayi'ye ev sahipliği yapmıştır.²⁶⁸

Güzel Sanatlar Evi anlamına gelen Darülbedayi'nin kuruluşuna dönemin İstanbul Belediye Başkanı olan Cemil Topuzlu önyak olmuştur. Darülbedayi çalışmalarını yürütmek üzere Fransa'dan Paris Odeon Tiyatrosu müdürü Andre Antoine getirilmiştir. Darülbedayide iki ana bölüm olarak musiki ve tiyatro dallarında aralarında Burhaneddin Tepsi, Ahmet Fehim Efendi, Şahab Rıza, Celal Tahsin, Halit Fahri (Ozansoy), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Salih Fuad, Muhsin Ertuğrul ve Arif Hikmet gibi isimlerin bulunduğu bir öğretim üyesi kadrosu tarafından dersler verildi. Darülbedayi'de ilk oyun 1916 yılında oynandı. Bu tarihten Şehir Tiyatroları ismini aldığı 1934 yılına kadar Darülbedayi'de 210 oyun temsil edildi.²⁶⁹

Aynı binada 1916 yılında Fahri Kopuz tarafından kurulan ve 1931 yılında dağılan Darüttalim-i Musiki Cemiyeti de bulunmaktadır. Darüttalim-i Musiki

²⁶⁵ Gökmen, a.g.e., s.15-16.

²⁶⁶ Gökmen, a.g.e., s.105-111.

²⁶⁷ Eser Tutel, "Eski Direklerarası Tiyatroya Hasret", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S 165, Eylül 2007, s.54-55.

²⁶⁸ Suner, a.g.e., s.203.

²⁶⁹ "Darülbedayi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c 2, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977, s.196-197.

heyetinin başta Şems Kiraathanesi olmak üzere Şehzadebaşı çayhane ve kiraathanelerinde fasıl icra ettikleri bilinmektedir.²⁷⁰

Şehzadebaşı semti 19. yüzyılın ortalarından 1940'lı yıllara kadar İstanbul'un eğlence ve kültür hayatında en önemli merkezlerden biri olmuştur. Çayhaneler, kiraathaneler, tiyatrolar, sinemalar ve musiki cemiyetleri, sirk gösterileri, güreş ve kanto ile hem kültür hem de eğlence boyutunu sergilemiştir. Yüz yıla yakın bir zaman diliminde burada oluşan atmosfer sebebiyle Şehzadebaşı pek çok yazar tarafından Beyoğlu ile kıyaslanmıştır. Bunlardan bir örneği o zamanlar Saraçhanebaşı'ndan Horhor'a inen yokuşta Münir Paşa Konağı'nda bulunan İstanbul Lisesi öğrencisi olan Hikmet Feridun Es'te buluyoruz. Kendisinin de içinde bulunduğu İstanbul Lisesi öğrencileri için okuldan kaçıp Şehzadebaşı Caddesi'nde dolaşmanın çok cazip bir eğlence olduğunu ifade eden Hikmet Feridun Es Şehzadebaşı'nı şöyle anlatmaktadır:

“O günlerde Şehzadebaşı da Şehzadebaşı idi hani... Yan yana tiyatroları, karşılıklı sinemaları ile tam bir eğlence caddesi... Hâzâ Türkiye'de bir Broadway... Hatta Broadway'in de 42. Sokağı. Çaycı Mersin'den, muhallebici Fazıl'dan, âlimlerin, şâirlerin, tiyatro yazarlarının, aktörlerin toplandığı Nazmi Hoca'nın (Nazmi Acar) kahvesine kadar her yer san'at ve san'atçı ile dolu. En ünlü tiyatro şöhretlerini orada omuz omuza görmeniz kabildi. İşte 9 mil hızla ve körüklü kapılarını sarsa sarsa giden, birinci mevki kırmızı renkli bir Harbiye-Fatih tramvayına atlayan İsmail Galip Arcan... İşte Bedia Muvahhit, Vasfi Rıza ile birlikte tiyatronun önünden arabaya biniyorlar. Şu saç baş dağınık, ağzında sönmüş izmarit ile yürüyen Mahmut Yesari... Yanındaki şişman zat da büyük Behzat... Ve işte çiçeği burnunda, çakı gibi bir jön: Ercüment Behzat... Henüz Laleli'ye taşınmayan Dömbüllü İsmail şimdiki Belediye Sarayı'nın yerinde, ahşap harap bir konağın yarım katında otururdu. Her akşam Fasıl'a çıkardı. Büyük Naşit de Laleli ile Şehzade arasında bir apartmana taşınmıştı. Onu da her akşam Şehzadebaşı kalabalığı arasında bulmak kabildi. O zamanlar “*Beyoğlu'na çıkmak*...” tâbirine karşılık, bir de “*Şehzade'ye çıkmak*” sözü vardı. Uzun zaman tiyatrodaki veya sıra sıra ünlü

²⁷⁰ Evren, a.g.e., s.213.

Şehzadebaşı kıraathânelerinde görünmeyenlere, dostları merakla sorarlardı. -Merak ettik mirim, efendim! Çoktandır Şehzade'ye dahi çıkmamanızın sebab-i hikmeti neydi acaba?"²⁷¹

İstanbul'un kültür sanat hayatına şekil veren bütün alanlardan insanların bir araya gelerek oluşturduğu atmosfer uzun yıllar boyunca Şehzadebaşı'nı İstanbul'un en önemli semtlerinden biri olarak yaşatmıştır. Bu atmosferin ortadan kalktığı yıllarda Hikmet Feridun Es'inkine benzer bir Beyoğlu-Şehzadebaşı kıyaslaması da Ahmet Hamdi Tanpınar'dan gelmiştir. Tanpınar da 1943 yılında ölen ve Türk tiyatrosunun en önemli isimlerinden biri olan Naşit'in Şehzadebaşı'ndaki kültürel hayat için önemine dikkat çekmektedir.

"Millî zaferden sonra İkbâl ve Sultanahmet kahveleri âdeta bırakıldı. Daha ziyade Bayezıt taraflarında toplanmaya başladık, fakat yavaş yavaş sinema zevki ve Beyoğlu İstanbulluyu çekiyordu. Bu göçten Şehzadebaşı'nı uzun müddet tek başına Naşit ayakta tuttu. O da ölünce İstanbul hayatının bu tarafı kapandı."²⁷²

Şehirdeki değişimle birlikte modernleşmenin eskiden beri Batılı kültürü yansıtan Beyoğlu'nu daha önemli bir merkez haline getirmesi Şehzadebaşı'nın sönükleşmesi için ana sebepler olarak görülebilir. Bununla birlikte Şehzadebaşı örneği de Babıali örneğinde görüldüğü gibi eski İstanbul'un en merkezi yerlerinden biri olarak bilinen semtin kültürel atmosferi oluşturan kurumların ortadan kalkmasıyla öneminin yitirebildiğini göstermektedir. Kurumların parçalanışı veya Şehzadebaşı'nı terk edişi, hemen olmasa bile 25 yıllık bir süreç içinde bütün bu kurumların çalışanlarını bünyesinde toplayan kıraathanelerin ortadan kalkma dinamiklerinden biri olmuştur.

1870'lerden 1940'lara kadar İstanbul'daki eğlence ve kültür hayatının önemli bir merkezi olan Şehzadebaşı'nda çayhaneler ve kıraathaneler kurumlar ortaya çıkmadan önce hem devrin aydınlarının bir araya geldiği hem de konferansların yapıldığı, tiyatro temsillerinin sergilendiği ve müzik topluluklarının

²⁷¹ Hikmet Feridun Es, "İstanbul, Münif Fehim'e Çok Şey Borçludur!", *Yıllarboyu Tarih* dergisi, Yıl:7, S 1, Ocak 1984, s. 35-36.

²⁷² Tanpınar, a.g.e., s.71.

fasıl icra ettiği mekanlar olmuştur. Konser ve tiyatro salonlarının henüz bulunmadığı dönemlerde bu kültürel faaliyetlere ev sahipliği yapan Şehzadebaşı kıraathaneleri önceleri yazarların, edebiyatçıların, 1920'lerden itibaren de İstanbul Üniversite hocalarının iletişim ortamı olarak bilinmiştir. Fakat bu iletişim ortamı olma işlevi Şehzadebaşı'nın bilinen kimliğini kaybettiği sadece bazı eğitim kurumlarıyla bağının kaldığı 1960'ların başında ortadan kalkmıştır.

Raşit Çavaş kıraathanelerin gördüğü işlevi şöyle anlatmaktadır: "Direklerarası'nın eğlence yaşamının dışında, İstanbul entelektüel çevresinde de bir ağırlığı vardı. Buradaki bazı kahvehaneler ve çayhaneler, devrinin önemli şair ve yazarlarının sürekli buluştukları yerler olmuştur. Fevziye Kıraathanesi'nde, Tatyos Efendi ile Vasilaki'nin yönettiği fasıllara birçok ünlü saz sanatçısı katılmış, Hacı Reşid'in çayhanesine Muallim Naci, Ahmed Mithat Efendi, Nabizade Nazım ve Ahmed Rasim; yerine açılan Mersin Efendi'nin dükkanına İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Mustafa Şekip Tunç; Hacı Mustafa'nın çayhanesine Mehmed Akif Ersoy, Neyzen Tevfik, İbnülemin Mahmud Kemal sık sık gitmiş, Ali Baba Çayevi, Şule Kıraathanesi, Acemin Kahvesi ve Yavrunun Kahvesi de 1960'lara kadar gene tanınmış kimselerin gittiği yerler olmuştur."²⁷³

19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında en parlak günlerini yaşayan Şehzadebaşı'nın eğlence ve kültür hayatının merkezliğinden çekilişi belli bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Malik Aksel özellikle tuluat ve meddahlık gibi geleneksel Türk tiyatrosu türlerinin 1908'den önceki dönemde daha canlı olduğunu söylemektedir. Aksel geleneksel tiyatronun Şehzadebaşı'ndaki varlığının önce 2. Meşrutiyetin siyasi atmosferinden sonra da 1919'da İstanbul'a göç eden Beyaz Ruslar'ın bütün İstanbul eğlence hayatında olduğu gibi Şehzadebaşı eğlence hayatında da boy göstermesinden olumsuz etkilendiğini kaydetmektedir. Bu dönemde Şehzadebaşı'nda istedikleri havayı bulamayan bazı önemli meddahlar Divanyolu kıraathanelerine taşınmıştır. Şehzadebaşı'ndaki eğlence ve kültür

---

²⁷³ Çavaş, a.g.e., s.61.

hayatının parçalanmasında önemli bir dönüm noktası da tiyatroların bir bir kapanarak sinemalara dönüşmesidir. Bu süreç 1950'lere kadar devam etmiştir.²⁷⁴

Bundan 60-70 yıl öncesine kadar merkezi konumu sebebiyle belli bir gündüz nüfusu bulunan ve Direklerarası sayesinde gece nüfusu artan Şehzadebaşı bugün sadece gündüz nüfusu barındıran ve 24 saat yaşamayan bir semt haline gelmiştir. Şehzadebaşı caddesi bugün lokantalar, oteller ve büfelerin kapladığı, tarihi eserler bulunmasa son derece sıradan görüntüye sahip bir caddedir. Geçmişteki Şehzadebaşı ise lokantalarla beraber entelektüel meclislerinin kurulduğu çayhane ve kıraathaneler, tiyatrolar ve sinemalarla bütünlüklü bir kültürel merkezdir. Kültürel merkezlikte aktif rol oynayan parçalar ortadan kalktıkça toplumun semte verdiği değer de azalmıştır. Şehirde yaşanan değişim ve dönüşümler yaklaşık 300 yıl çok önemli olan bir semti önemsiz hale getirebilmiştir.

3.3. BEYOĞLU

Bugün İstanbul'un bir ilçesi olan Beyoğlu idari yapı olarak İstanbul'un en merkezi bölgelerinden biri kaplamaktadır. Beyoğlu sözcüğüne kültür tarihi açısından yaklaştığımızda ise sözcüğün bugünkü İstiklal Caddesi ve ona açılan caddeler ve sokakları kapsadığı görülmektedir. 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde ilk yerleşimlerin başladığı bu semte geçmişte Pera denmiştir. 19. yüzyılda şehir içi ulaşımında getirilen yenilikler, Suriçi İstanbul ile Galata'yı birbirine bağlayan köprüler, tramvay ve Tünel hattının çalışmaya başlaması zamanla Beyoğlu'nu daha merkezi bir konuma sürüklemiştir.

Beyoğlu'nun "tarihi yarımada" ile bağlantısını sağlayan Galata'nın eski çağlardan beri belli bir yerleşim bölgesine sahip olmasına karşın Beyoğlu ancak 16. yüzyılın ortalarından itibaren elçilikler semti olarak gelişmeye başlamıştır. Beyoğlu 16. yüzyılın ilk yarısında bağlık bahçelik bir alan görünümündedir. Bu görünümün içinde o zaman Acemi Oğlanlar Kışlası olarak kullanılan Galata Sarayı'ndaki binalar, Galata Mevlevihanesi, Şahkulu Mescidi, Asmalımescit ve Ağa Camisi etrafında küçük Türk yerleşmeleri bulunmaktaydı. 1535 yılında Fransızlarla başlayan sürekli

²⁷⁴ Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s.69-72.

elçi bulundurma uygulaması çerçevesinde Fransız elçilik binası Beyoğlu'nda inşa edilmiştir. Bu binanın varlığı bölgenin gelişimi ve geleceği bakımından önemli bir ipucu gibi görülebilir. 16. yüzyılın sonlarında önce Venedik elçiliği sonra İngiliz elçiliği Beyoğlu'na yerleşmiştir. Onlardan sonra 17. yüzyılın başlarında Hollanda, Polonya ve Danimarka elçilikleri de Beyoğlu'na yerleşmiştir.

Bu dönemde Beyoğlu elçilik binaları, elçilik görevlilerinin evleri ve bu potansiyelin alışveriş ihtiyacını karşılayanların varlığından ibarettir. Beyoğlu, 17 ve 18. yüzyıllarda semtteki elçilik görevlilerine, yabancı uyrukluların ve gayrimüslim azınlıkların da eklenmesiyle tarihi yarımadadan farklı bir gelişme çizgisine sahip olmuştur. 200 yıllık dönemde bölgede mahalleler oluşmuştur. Fakat bununla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Beyoğlu gezginlerin notlarında çoğunlukla düzensiz bir yerleşim birimi olarak görülmüş ve anlatılmıştır. Bu durumu değiştiren en önemli etkenlerden biri Osmanlı modernleşmesinin Avrupa ile kurduğu ilişkidir. Avrupa ülkeleriyle güçlü bağlar kuran Levantenler ve azınlıklar bu sayede geliştirdikleri ekonomik faaliyetlerle Beyoğlu çevresinde yüksek bir yaşam standardı tutturmuşlardır.

Elçilik sarayları, görkemli binalar, oteller, postane, telgrafhane, İtalyan ve Fransız tiyatroları, Avrupa tarzında kafe ve pastaneleriyle Beyoğlu 19. yüzyıl İstanbul'unda Avrupa başkentlerinin küçük bir örneği haline gelmiştir. Önce Fransız ve İtalyanlarla oluşan Latin grubu daha sonra da İngiliz, Avusturyalı ve Almanların oluşturduğu grup Levantenliğin insan potansiyelini oluşturmuştur. Levantenliğin ürettiği kültürel yapı içinde alışveriş yapılan bütün mağazalar Avrupa tarzını yansıtmaktadır. Yabancı basımevleri ve gazeteler, eczaneler, doktor muayenehaneleri gibi çeşitli toplumsal gereksinimler Levanten yaşamının önemli parçaları olarak Beyoğlu'nda var olmuştur. Beyoğlu bölgesinde Avrupa dilleri konuşulduğu ve Levantenler kendi okullarında eğitim gördüğü için burada yaşayanlar genellikle Türkçeyi çok geç yaşlarda öğrenmiştir. Fakat dil bilme özellikleri sayesinde Levantenler gerek devlet bürokrasisinde gerekse de özel bürolarda çevirmenlik yapmıştır.

Beyoğlu bölgesindeki binalar merkezi İstanbul'dan farklı olarak Avrupa mimari üslubuyla yapılmıştır. Önceleri merkezi İstanbul gibi ahşap ağırlıklı olan Beyoğlu özellikle 1870'de yaşanan büyük yangından sonra ağırlığı kagir yapılaşmaya vermiştir. 5 Haziran 1870'te çıkan yangın Beyoğlu'ndaki pek çok ahşap binayı ortadan kaldırmıştır. Bu yangın sebebiyle oluşan boş alanlar çok katlı yeni bir yapı düzeninin Beyoğlu çapında kabul görmesini sağlamıştır.

Bu yeni mimari yöneliş içinde gündelik hayatın en önemli parçalarından biri olan alışveriş için İstiklal Caddesi boyunca var olan mağazaların yanı sıra yeni yapılan binalar pasaj formunda inşa edilerek ekonomik hayata katılmaları sağlanmıştır. Aynı dönemde Galatasaray Lisesi, St. Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu, İtalyan Lisesi, Alman Lisesi, İngiliz Kız Ortaokulu gibi yabancı dilde eğitim yapan okullar birer birer açılmış ve bölgenin eğitim gereksinimine cevap vermiştir. Avrupa'yla gelişen ekonomik ilişkiler sebebiyle Beyoğlu'nda oteller de yaygınlaşmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaz aylarını Adalar, Büyükdere ve Tarabya'da geçiren Levantenler kış aylarında Beyoğlu'nda yoğun bir eğlence hayatı üretmişlerdir. Bu eğlence hayatının en önemli unsurları tiyatro gösterileri, konserler ve balolardır. Avrupa ülkelerinden gelen müzisyenlerin tiyatro binalarında konserler verdiği Beyoğlu'nda davetler ve balolar da yapılan yeni otelleri mekan tutmuştur.

1913 yılında ilk elektrikli tramvayın işletmeye açılması hem Beyoğlu'nu Şişli'ye bağlamış hem şehrin ulaşım ağındaki konumunu pekiştirmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Beyoğlu'nda Türk ve Müslüman nüfus artmaya başlamıştır. Levantenlerin azalması, Musevilerin yeni kurulan İsrail Devleti topraklarına göç etmesi ve 6-7 Eylül olaylarından sonra İstanbul Rumlarının Yunanistan'a göç etmesi 50-60 yıllık bir süreç içinde Beyoğlu'ndaki Levanten ve azınlık hayatının zayıflamasına yol açmıştır. Fakat Beyoğlu, Batılılaşma ölçeğinde gelişen ve parlayan bir merkez olması sebebiyle nüfus değişimine rağmen Avrupa kültürüne dönük yaşam tarzını devam ettirmiştir.

Bu nüfus değişimleri içindeki bir farklılık Beyaz Rusların İstanbul'a gelişidir. 1917 Bolşevik devriminden kaçan 25 bin civarındaki Beyaz Rus başta

Beyoğlu olmak üzere İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmıştır. Bu dönemde İstanbul Beyaz Rus generallerinin otellerde karşılama görevlisi olduğu, konteslerin kafe ve pastanelerde garsonluk yaptığı bir ortamı yaşamıştır. Beyaz Ruslar'ın İstanbul'daki varlığı anı kitaplarına olduğu gibi romanlara da konu olabilmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar Mütareke dönemindeki İstanbul'u anlattığı "Sahnenin Dışındakiler" adlı romanında Beyaz Ruslar'ın Beyoğlu'ndaki varlığını şöyle yansıtmaktadır:

"Beyoğlu'nda bir yığın lokanta, bar, dansing açılmış, ağırbaşlı İstanbul efendilerinin bir vakitler gazetelerini okuyarak, alçak sesle dünya gidişi hakkında bedbinliklerini birbirlerine naklettikleri, sabah ve akşam çayı içtikleri İstanbul kahveleri manzaralarını değiştirmişti."²⁷⁵

Beyaz Ruslar'ın yaptığı işler bunlarla sınırlı değildir. İstiklal Caddesinde bugün yerinde Garanti Bankası'nın bulunduğu ve 1930'lu yıllarda Çallı İbrahim, Necip Fazıl, Fikret Adil, Ferdi Tayfur, Salih Urallı, ressam Hakkı Anlı, Hamit Göreli, Peyami Safa, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Samim Kocagöz, Sait Faik, Cahit Saffet, Orhon Arıburnu, Cavit Yamaç, Celal Sılay, Sabahattin Kudret, Haşmet Akal, Avni Arbaş ve Salah Birsal'in sık sık gittiği Nisuz Pastanesini Beyaz Ruslar açmıştır.²⁷⁶

Beyoğlu 1870'lerden bu zamana sinemalar, tiyatrolar, oteller, restoranlar, barlar, meyhaneler, pasajlar, kafe ve pastanelerin içini doldurduğu bir eğlence ve kültür hayatına mekan olmuştur.

İstanbul'da ilk pasajlar Beyoğlu'nda açılmıştır. 1840'lardan itibaren açılan pasajlar arasında Şark Pasajı, Hacopulo Pasajı, Krepen Pasajı, Avrupa Pasajı, Çiçek Pasajı, Anadolu Pasajı ve Rumeli Pasajı en eskileridir. Giovanni Scognamillo pasajların Beyoğlu eğlence ve kültür hayatındaki yerini şöyle anlatmaktadır: "Beyoğlu pasajlarından her biri, geçit olma işlevlerinin ötesinde, birer alışveriş ya da eğlence merkezi olma özelliğini taşırlar. Şark Pasajı girişindeki Lebon Pastanesi, kitapçılar, perukçu, kuaför ve kürkçüler ile anımsanıyor Hacopulo Pasajı

²⁷⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, 6.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2005, s.231.

²⁷⁶ Nur Akın, "Beyoğlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.212-218.

kuruluşundan beri düğmeci, tokacı, şapkacı ve terzileri ile anıldığı gibi Ahmet Mithat Efendi ile Namık Kemal'in çıkardıkları İbret gazetesini barındırmakla tarihsel önem kazanıyor. Elhamra Hanı aynı adlı sinema salonuyla, Suriye Pasajı eski Santral (Zafer) Sineması ve Ses Film Stüdyosu ile anılmaktadır. Krepen Pasajı bir kahvehane pasajı olarak başlamış sonradan yıkılışına kadar Beyoğlu meyhanelerinin merkezi olmuştur.²⁷⁷

Beyoğlu İstanbul'daki ilk tiyatro binasının yapıldığı semttir. Bugünkü Çiçek Pasajının bulunduğu bölgede 1840 yılında Naum Tiyatrosu inşa edilmiştir. Ahşap olan tiyatro binası 1847 yangınında ortadan kalkınca yeniden kagir olarak inşa edilmiştir. Naum Tiyatrosu saraydan büyük destek görmüştür. Tiyatro ağırlıklı olarak İtalyan operalarına yer vermiştir. Salonun mimari yapısı da tam olarak İtalyan opera salonlarına benzemektedir. Kat kat locaları bulunan Naum Tiyatrosu 1870'te çıkan büyük Beyoğlu yangınında tamamen kül olmuştur.²⁷⁸

Naum Tiyatrosundan sonra inşa edilen tiyatro binası Şark Tiyatrosu adını taşımaktadır. 1861 yılında inşa edilen Şark Tiyatrosu'nun sahibi Karabet Papazyan'dır. Şark Tiyatrosunda ilk zamanlar İtalyan tiyatro oyunları oynanmıştır. Bu oyunların gördüğü ilgi üzerine Türkçe oyun oynatma isteği oluşmuştur. Bunun için Goldoni'nin Don Grigorio adlı eseri İtalyancadan Türkçeye çevrilmiş ve ilk kez Türkçe olarak bir oyun sahneye konulmuştur.²⁷⁹ 1850'lerden itibaren bir eğlence yeri olarak ünü artan Tepebaşı Bahçesi'nde 1892 yılında Şehir Tiyatrosu'nun Dram bölümü binası kurulmuştur.²⁸⁰ Tepebaşı Kışlık ve Yazlık Tiyatroları da Beyoğlu tiyatrolarının önemli parçalarıdır. Bugün TRT stüdyosu ve katlı otoparkın bulunduğu alanda bir tiyatro binası inşa etme fikri 1870'lerde ortaya çıkmıştır. Bazı anlaşmazlıklar sebebiyle inşaat bitimi gecikmiştir. Döneme ait yayınlarından Kasım 1880'de burada gösteri ve konserlerin yapıldığı bilinmektedir. 1. Dünya Savaşı sırasında bina bütünüyle Darülbedayi'ye (daha sonra Şehir Tiyatroları) geçmiştir.

²⁷⁷ Giovanni Scognamillo, "Pasajlar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.226.

²⁷⁸ Metin And, "Naum Tiyatrosu", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.52.

²⁷⁹ Sevengil, a.g.e., s.139-140.

²⁸⁰ Salah Birsel, **Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu**, İstanbul, Sander Yayınları, 1976, s.58.

Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu binası bundan sonra “Şehir Tiyatroları Dram Kısmı” olarak anılmıştır. Şehir Tiyatroları 1970 yılında Harbiye’ye taşınınca boşalan bina 1970 ve 1972’de geçirdiği iki yangından sonra ortadan kalkmıştır. Yazlık Tiyatro ise 1889’da inşa edilmiştir. Başlangıçta üstü açıktır ve dört locası bulunmaktadır. Bulduğu Tepebaşı alanının Tarlabası yönündeki yamacına amfi şeklinde oturtulduğu için Amphi diye de anılmıştır. 1905’te geçirdiği restorasyonla ahşap kapalı bir salon haline getirilmiştir. 1908-1915 yılları arasında Pathe Sineması burada işletilmiştir. 1919-1923 arasında yeniden tiyatro olarak hizmet vermiştir. 1924 yılında sinemaya çevrilen ve Asri Sineması adını alan Tepebaşı Yazlık Tiyatrosu 1941 isim değişikliğine uğrayarak Ses Sineması olmuştur. 1942’den 1955’e kadar Şehir Tiyatroları komedi bölümüne hizmet veren bina bu tarihte boşaldıktan bir süre sonra İstanbul’da yoğun biçimde süren imar faaliyetleri çerçevesinde yıktırılmıştır.²⁸¹

Türkiye’de sinemaların tarihi Beyoğlu’nda başlamaktadır. Halka açık ilk sinema gösterimi bir Polonya Yahudisi olan Sigmund Weinberg tarafından Beyoğlu’ndaki Sponeck Birahanesinde 1897 yılında gerçekleştirilmiştir. Sponeck Birahanesi Tünel’den Galatasaray yönüne giderken soldaki Aznavur Pasajı ile Meşrutiyet Caddesinin başladığı köşe arasında Halep Çarşısı adlı binada bulunmaktaydı. İstanbul’daki ilk yerleşik sinema da yine bu bölgede açılmıştır. Tepebaşı’nda daha sonra Anfi, Asri ve Ses sinemaları olan binada Pathe Sineması adıyla 1908 yılında açılmıştır. Pathe Sineması aynı zamanda Tepebaşı’ndaki Şehir Tiyatrosu binasının yanında bulunmaktaydı. Sinema ilk gösterimi gerçekleştiren Sigmund Weinberg tarafından işletilmiştir. Birkaç yıl sonra kapanmıştır.

Beyoğlu’nda Pathe Sinemasından sonra Eclair (1909), Oriental, Cinema Theatre (1910), Central (1911), Orientaux (1912), Gaumont, Lion (1913), Cine Palace, Magic (1914) ve Variette (1915) sinemaları takip etmiştir.²⁸² İstanbul’da sinema olarak tasarlanmış ve özel olarak inşa edilmiş ilk yapı Majik Sinemasıdır. Majik Sineması 1920 yılında mimar Givlio Morgeni’nin projesiyle inşa edilmiştir.

²⁸¹ Seza Durudoğan, “Tepebaşı Kışlık ve Yazlık Tiyatroları”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayımı, 1994, s.250-251.

²⁸² Gökmen, a.g.e., s.13.

Majik Sineması daha sonraki yıllarda Türk, Taksim, Venüs adlarıyla işletilmeye devam etmiş, en son olarak Devlet Tiyatrolarına devredilmiştir. 1923 yılında inşa edildiği dönem itibarıyla en görkemli sinema salonlarından biri olan Elhamra Sineması açılmıştır. Elhamra Sineması ilerleyen dönemde önemini yitirmiştir. 1970'li yıllardan itibaren televizyonun yaygınlaşması sinemaya darbe vurmuş ve ikinci plana atmıştır. 1969 yılında bütün İstanbul'da 110 olan sinema sayısı 1994'lerde 74'e kadar düşmüştür.²⁸³ Geçen 15 yıllık süreçte Beyoğlu'nda yaşanan canlanma buradaki sinema salonlarını tekrar göz önüne getirmiş, cep salonlarına bölünen eskinin büyük sinema salonlarının çoğu hizmet vermeye devam etmiştir.

Oteller de Beyoğlu hayatı için önemli mekanlardır. Ticari ilişkilerin gelişmesiyle açılma sebepleri ortaya çıkan oteller Beyoğlu eğlence ve kültür hayatının, iç mekanlarında düzenlenen balo ve davetlerle, kafe ve restoranlarının aydınlar ve üst düzey bürokrasinin buluşma yeri olmasıyla mutlaka üzerinde durulması gereken bir parçasıdır.

İstanbul'da ilk otel 1841 yılında İstiklal Caddesi üzerinde Kumbaracı Yokuşu'nun başında açılan Hotel d'Angleterre'dir. 1849 yılında yine İstiklal Caddesi üzerinde Grand Hotel d'Orient açılmıştır. 1851'de Hotel de France, 1860'ta Asmalımescit bölgesinde Hotel Restaurant des Colonies, bugünkü Avrupa Pasajının bulunduğu yerde Hotel Restaurant du Palais des Fleurs, şimdiki Kallavi Sokağı'nda Hotel de Grece, Tepebaşı'nda Hotel d'Europe, 1862'de Hotel de Paris, 1864'te Hotel de Vienne sırayla açılmışlardır. 1890'lı yıllarda Londra, Bristol ve Pera Palas otelleri açılmıştır. Bunlardan 1895 yılında açılan Pera Palas döneminin en konforlu otellerinden biridir ve Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar en parlak yıllarını yaşamıştır. Bu dönemde Beyoğlu eğlence hayatının en önemli unsurlarından biri olan balolarla ününü yaymıştır.²⁸⁴

Bu dönemde açılan bir başka önemli otel de Tokatlıyan'dır. Tokatlıyan Otelinin açılış tarihi 1897'dir. İşletmecisi Mıgırdıç Tokatlıyan'dır. Otelin yerinde daha önce 1884'ta açılan fakat 1892 yılında yanan bir tiyatro binası bulunmaktadır.

²⁸³ Burçak Evren, "Sinemalar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayımı, 1994, s.7-8.

²⁸⁴ Zaf, a.g.e., s.70-75.

Burası şimdiki Çiçek Pasajı ile Solakzade Sokağı arasındadır. Tokatlıyan Otelinin ana kapısı Solakzade Sokağı'ndadır. Otel İstiklal Caddesi üzerinde olmasının da etkisiyle ünlenmiş döneminin en ünlü oteli olan Pera Palas ile sürekli rekabet halinde olmuştur. Tokatlıyan Otelinin İstiklal Caddesi'ne bakan salonu restoran olarak kullanılmıştır.²⁸⁵

Bu restoran bölümünde 1911-12 yıllarında Yahya Kemal, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Celal Sahir, Celal Nuri İleri ve Şahabettin Süleyman'ın on beş günde bir toplandığı yemekler düzenlenmiştir. Otelin restoran bölümü sonraki yıllarda da gerek edebiyatçılar gerekse de memurlar ve devlet yöneticilerinin katıldığı sohbet toplantılarına sahne olmuştur.²⁸⁶ Hayatı boyunca genellikle otellerde ikamet eden Yahya Kemal 1911-1936 yılları arasında çeşitli tarihlerde Tokatlıyan Otelinde kaldığını kaydetmektedir.²⁸⁷

Yahya Kemal'in hayatının son yıllarını geçirdiği bir başka Beyoğlu oteli de Ayaspaşa'da bulunan Park Otel'dir. 1911'de yanan Sadrazam Tevfik Paşa Konağının yerinde Tevfik Paşa'nın oğulları tarafından 1930 yılında inşaatı tamamlanarak işletilmeye başlanmıştır. İşletme sorunları sebebiyle bir süre sonra Aram Hıdır'a devredilmiştir. Adnan Menderes'in İstanbul'a geldikçe kaldığı bu otel Yahya Kemal'in uzun yıllar ikamet adresi olmuştur. Bu otelin kafesinde Yahya Kemal'in merkezinde olduğu ve Ahmet Hamdi Tanpınar, Nihad Sami Banarlı, Sermet Sami Uysal, Süheyl Ünver, Münir Süleyman Çapanoğlu, Cahit Tanyol gibi isimlerin katıldığı sohbetler uzun yıllar devam etmiştir.²⁸⁸

Beyoğlu'ndaki yaşam tarzının önemli bir parçası da lokantalardır. İstanbul'da bugünkü anlamıyla ilk lokantalar Tanzimat'tan sonra önce Galata'da sonra da Beyoğlu'nda açılmıştır. Bu dönemde Galata ve Beyoğlu bölgesinde açılan lokantaların neredeyse tamamı yabancı isimler taşımaktadır. Bugün Beyoğlu'nda

²⁸⁵ Pelin Aykut, "Tokatlıyan Otel", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.272.

²⁸⁶ Halit Fahri Ozansoy, **Edebiyatçılar Çevremde**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1970, s.327.

²⁸⁷ **Yahya Kemal'in Hatıraları**, yay.haz: Nihad Sami Banarlı, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1997, s.138.

²⁸⁸ Afife Batur, "Park Otel", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 6, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.222.

hizmet vermeye devam eden Abdullah Efendi Lokantası 1888'de Galata'da "Viktorya Lokantası" adıyla açılmıştır.²⁸⁹ Abdullah Efendi Lokantası 1920 yılında İstiklal Caddesi'nde bulunan Rumeli Hanı'nın alt katına taşınmıştır. Lokanta Yahya Kemal, Abdülhak Şinasi Hisar, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon gibi edebiyatçı ve yazarları ağırlamış ve sohbetlerine mekan olmuştur.²⁹⁰

Bir Rus Lokantası olan Rejans 1930 yılında açılmıştır. Rejans Lokantası başta gazeteciler olmak üzere, bürokratlar ve öğretim üyelerinin de uğrak yeri olmuş bir mekandır. Lokantanın kendine has dekoru ve özellikle ilk yıllarında çalışan Beyaz Rus kökenli garsonları Rejans'ı Beyoğlu'nun en meşhur mekanlarından biri haline getirmiştir.²⁹¹

Beyoğlu'nda bulunan bir başka önemli lokanta da Degüstasyon'dur. 1876 yılında yapımı tamamlanan Çiçek Pasajı'nın İstiklal Caddesi üzerindeki kapısının yanındadır. 1928 yılında İtalyan asıllı Edmondo Moriçi tarafından devralınan Restaurant Milano'nun adı ve dekoru değiştirilmiş yeni hali Degüstasyon Lokantası olmuştur. Degüstasyon Lokantası Çiçek Pasajı içinde dükkan önüne masa koyan ilk mekan olmuştur. Lokanta Ercüment Ekrem Talu, Turan Aziz Beler, Baki Süha Ediboğlu, Yahya Kemal, Muzaffer Tema ve Faruk Nafiz Çamlıbel gibi kültür dünyamızın önemli isimlerini ağırlamıştır. Degüstasyon Lokantası 10 Mayıs 1978'de Çiçek Pasajı'nda yaşanan çökme sebebiyle kapanmış ve bir daha açılmamıştır.²⁹²

Beyoğlu eğlence hayatının bir başka rengi de uzun süre "kafe şantan" (cafes chantant) adıyla anılan barlardır. Bu eğlence mekanları ağırlıklı olarak 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren açılmaya başlamıştır. Bunların en ünlüleri Trocadores, Mandas, Kristal Palas²⁹³ Maksim Salonu, Moskovit, Nikoli Birahanesi ve Garden Bar'dır.

²⁸⁹ Özdemir Kaptan Arkan, "Lokantalar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayımı, 1994, s.221-222.

²⁹⁰ Büyükcinal, a.g.e., s.142.

²⁹¹ Jak Deleon, **İstanbul'un Yaşayan Tadı**, İstanbul, İstanbul Kütüphanesi, 1989, s.30.

²⁹² Behzat Üsdiken, "Eski Beyoğlu'nda Restaurant, Birahane, Bar, Gazino ve Meyhaneler 3", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S 6, Haziran 1994, s.35.

²⁹³ Vefa Zat, "Barlar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayımı, 1994, s.56.

Garden Bar Türk edebiyatındaki Beyoğlu konulu romanlarda geçen en ünlü eğlence yerlerinden biridir. Birinci Dünya Savaşı sürerken Romanya'dan Türkiye'ye gelen Lehman adlı bir Yahudi tarafından kurulmuştur. Garden Bar'da çalışan kadın şarkıcılar Birinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği göç dalgalarıyla Türkiye coğrafyasına gelen Macar ve Ruslardan oluşmaktadır.²⁹⁴ Garden Bar 1920'li ve 30'lu yıllarda Beyoğlu'nda bir araya gelmeyi alışkanlık haline getiren bohem aydınların da bulunduğu mekanlardan biridir. Bu bohem hayatının en önemli simalarından biri olan gazeteci Fikret Adil Garden Bar'da yaşadıklarını 32 sayfalık "Garden Bar Geceleri" adlı küçük bir kitapta anlatmıştır.

Garden Bar'la birlikte yine Fikret Adil Asmalımescit 74 adını ve "bohem hayatı" alt başlığını taşıyan kitabında Asmalımescit Sokağı 47 numaradaki evini, sokağın o dönemki sakinlerini ve bu çevrede yaşananları anlatmıştır. Beyoğlu Türkiye coğrafyasında Batılı yaşam tarzının prototipi olduğu için özellikle Fransız kültüründen esinlenmelerle dolu yaşam alanlarını üretmiştir. Bohem hayatı da bu koşullarda vücut bulmuştur. Bohem hayatı kavramının bir tanımı şöyledir:

"Sanatçılar veya sanatçı olacaklar arasında belli toplumsal kurallara pek bağlı olmadan yaşayan bir kısım vardı ki, onlara 'bohem' adı verilirdi. Bu yaşayış tarzını tercih edenlere de 'Bohem hayatı yaşıyor' denirdi."²⁹⁵ Beyoğlu insanları ve mekanlarıyla belli bir dönemde bohem hayatının merkezi olmuştur. Bu insan ve mekan çeşitliliğini Hikmet Feridun Es şöyle anlatmaktadır:

"Ev gibi uzun zaman otelde yaşayan bir edebiyatçımız da Ercüment Ekrem'di. Aynı yıllarda, o Tokatlıyan'da kalırdı. Yahya Kemal'in ise Park Oteli'nde daimî bir odası vardı. Beyoğlu'nda üç otel, üç edebiyat adamı... Onlar otelde kaladursunlar, o günlerde, Tepebaşı bir "Aktörler Mahallesi" olmuştu. İki tiyatroya da yakın olduğu için en büyük sahne şöhretleri civarda otururdu. Cumhuriyet Bahçesi'nin yanındaki Reşat Paşa Apartmanı âdetâ bir "Darülbedayi Hanı" hâline girmişti. Küçük Kemal burada otururken ölmüştü. Büyük Behzat'ın evi aynı sokakta,

²⁹⁴ Ali Şükrü Çoruk, *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1995, s.333-334.

²⁹⁵ Hilmi Yücebaş, *Neyzen Tefik*, İstanbul, L.&M Yayınları, 2004, s.51.

biraz ileride... İsmail Galip tam Tepebaşı durağı karşısında...²⁹⁶ Beyoğlu pek çok faktörün bir araya gelerek oluşturduğu bir atmosferle Türkiye'nin eğlence ve kültür tarihinde "bohem hayatı" izini bırakmıştır. Sadun Tanju bohem hayatını yorumlarken Sait Faik'in en önemli temsilcilerinden biri olduğunu vurgulamaktadır:

"O yılların savaş korkusu ve tek parti baskısı ile iyice sinikleşmiş toplum hayatında bir avuç edebiyat ve sanat havarisinin estirdiği zoraki 'Türk bohemi' adeta Sait'la soluk alıp verir. Sanatçı hayatı renkli, heyecanlı, yaşama sevinci veren, insanın kendi varlığına saygısını artıran bir yaşam biçimi oluşturmaktadır. Kısacası özgürlüğün tadı çıkarılmalıdır. Kimi köylü kökenli ailelerden, kimi de kasaba ve şehir hayatının Cumhuriyet'le biraz uyandırılmış, sırf bu yüzden sıkıntıları, özgürlük özlemleri daha da artmış bürokrat ve eşraf ailelerinden gelen bu genç edebiyat ve sanat tutkunları, büyük kente kapağı atıp bir de Sait gibi birini buldular mı kendilerini özgürlüğün, mutluluğun bulutları üzerinde hayal ediyorlar. Sanki Puccini'nin 'La Boheme'indeki o harika müzikle, tarifsiz hüzünden coşkulu sevince geçivermişlerdir. Sait onlara bu sevinci duyuran adamdır."²⁹⁷

Ahmet Oktay da anılarını anlatırken Baylan Pastanesi'ni bohem hayatının önemli merkezlerinden biri olarak gösterir: "İstanbul'da ben askere gidene kadar uzun süre çılgın bir bohem hayatı yaşadım. İşte o zaman Ankara'dan gelen Mavicilerin meskeni olmuştu bir ara, bütün genç kuşak edebiyatçıların geldiği, Baylan Pastanesi merkez. Baylan Pastanesi'ne sabahleyin en erken gelen Attila İlhan olurdu, biz ondan sonra gelirdik ve işte öğleden sonra sinemaya gidilecekse sinemaya gidilirdi, gidilmeyecekse akşama kadar Baylan Pastanesi'nde lak lak yapılırdı ama bu lak lak dediğim öyle avara kasnak konuşmalar değildi, günümüz edebiyatıyla, politikasıyla ilgili konuşmalar olurdu."²⁹⁸

Attila İlhan, Sait Faik'ten sonraki kuşakta Beyoğlu kahvehane ve pastanelerinde bohem hayatının en belirgin simalarından biri olmuştur. Edebiyatçıların Beyoğlu anılarında ilk akla gelen ve bohem hayatı ile özdeşleştirilen

²⁹⁶ Hikmet Feridun Es, "Beyoğlu'nun Kalbi Eskiden Tepebaşı'nda Atardı", *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, Yıl: 2, S 2, Şubat 1979, s.67.

²⁹⁷ Tanju, a.g.e., s.34-35.

²⁹⁸ Ahmet Oktay ile Düünden Bugünden Hayat-Edebiyat-Siyaset, s.36-37.

isim olmuştur. Sadun Tanju bunlardan biridir: “Attila o yıllar Paris’ten yeni gelmiş, St. Michel üstündeki kahvelerde kurduğu yaşamını Beyoğlu’nda da sürdürmeye özen gösteriyor. Böylece Dupont Kahvesindeymiş, Cafe Lutece’deymiş gibi kendi bohemini yaşıyor.”²⁹⁹

Yazarlarından anılarından ve yapılan yorumlardan Beyoğlu’nda 20. yüzyılın başlarından itibaren görülen bohem hayat tarzının semtteki eğlence hayatı ile aydınların iletişim ortamı olan kahvehane ve pastanelerde kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. 1960’ların sonuna kadar yaşayan bu kahvehane ve pastaneler; sinemalar, tiyatrolar, barlar, meyhaneler, lokantalar, pasajlar ve otellerin oluşturduğu yaşam örgüsü içinde edebiyat ve düşünce sohbetlerinin en uygun ve verimli zemini olmuşlardır. Lebon, Markiz, Eftalikus, Elit, Baylan ve Nisuz adlı mekanlar bu açıdan aydınların anılarında en çok yer etmiş olanlardır.

Türkiye’de Batılılaşmanın pilot bölgesi olan Beyoğlu’nun özellikle Tanzimat’tan sonraki 160 yıllık hayatında aydınların iletişim ortamı olarak bilinen kahvehanelerin de önemli bir yeri vardır. Kahvehane ve pastanelerle ilgili yazıya dökülen anılar zaman zaman abartılı bulunsa da³⁰⁰ Beyoğlu’nun şehrin kültürel hayatındaki merkezi konumunu özellikle 1990’lı yıllardan sonra yenilemesi bu olgunun tekrar tekrar araştırma konusu edilmesini gerekli kılmıştır. Beyoğlu yakın tarihi içinde büyük değişimler geçirmiş olan bir merkezdir.

Beyoğlu bileşimini oluşturan dinamikleri Behzat Üsdiken şöyle yorumlamaktadır: “İstiklal Caddesi ile arka sokakları, birbirinden ayrılamayacak bir bütündür. Bu bütünlük Beyoğlu’dur. Nitekim Beyoğlu denilince İstiklal Caddesi ve arka sokakları İstiklal Caddesi denilince de Beyoğlu akla gelir. Bu bakımdan hem İstiklal Caddesi hem de Beyoğlu, bir cadde ile sokaklar bileşimidir; bir semttir ama aynı zamanda bir ‘kavram’dır. Güzeli de çirkini de içinde barındırır. Cadde ve çevresi, fuhuşuyla, serseri yuvalarıyla, genç kadınların yalnız gezmekten çekindikleri arka sokaklarıyla ama buna karşılık tiyatro, sinema, kitabevi ya da kitap sergileriyle,

²⁹⁹ Tanju, a.g.e., s.59.

³⁰⁰ Arkan, a.g.e., s.65-75.

sanat galerileriyle, sayıları az da olsa pek pahalı olmayan lokantalarıyla karma bir karakter taşır.”³⁰¹

Beyoğlu geçirdiği sarsıntılar ve kendisini yenilemesi hakkında Nur Akın şunları söylemektedir: “1980 sonrasında, özellikle de 1990’dan itibaren semtte bir canlanma ve nostaljik yenilemeler gözlenmektedir. Beyoğlu’nun 1950-1980 arası batakhaneleşmiş ya da iyice yoksullaşmış arka sokaklarının bile nasibini aldığı bu yenileşme içinde eski apartman ve konutlar meraklıları, özellikle aydın ve sanatçılar tarafından satın alınarak onarılmaya, bazı yayınevleri Cağaloğlu’ndan Beyoğlu’na taşınmaya başlamıştır. Yeni kafe ve restoranlar, oteller, kültür yapıları, kitapçılar, sinemalarda nitelikli filmlerin gösterilmesi ve İstanbul Uluslar arası Sinema Festivali, bu canlılıkta etken olmaktadır. Ayrıca trafikten arındırılarak yaya yolu yapılıp uzun bir alışveriş ve kültürel aktivite aksına dönüştürülen İstiklal Caddesi, Tünel-Taksim arasında yeniden işletilmeye başlanan tramvayla da son 10 yıl öncesinden çok daha nitelikli ve canlı bir görünüme kavuşmuştur.”³⁰²

Son 20 yılda Beyoğlu’nun yaşadığı değişimde önemli bir örnek daha önce meyhanelerin bulunduğu Krepen Pasajı’nın 1981 yılında yıkılmasından sonra aynı yerde inşa edilen Aslıhan Pasajı çok sayıda ikinci el kitap dükkanının bulunduğu, “Beyoğlu Sahafkar Çarşısı” olarak da bilinen bir kültür ortamıdır. İstiklal Caddesi üzerinde ve caddeyi kesen sokaklarda çok sayıda kitapçı ve sahaf dükkanı bulunmaktadır. 2010 yılı itibarıyla Ötüken, Can, Metis, Yapı Kredi, İş Bankası gibi yayınevlerinin yönetim merkezleri Beyoğlu çevresindedir. Fitaş, Atlas, Lale, Beyoğlu, Emek, Pera ve Sinepop gibi sinemalar, Muammer Karaca Tiyatrosu, Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, Atatürk Kitaplığı gibi kurumlarıyla Beyoğlu İstiklal Caddesi etrafında bir kültür ve eğlence merkezi olmayı sürdürmektedir. Beyoğlu’nun büyük sarsıntılara rağmen bugünkü görünümüne kavuşmasında 1950 sonrası büyüyen şehrin yeni merkezlerine yakınlığı, tarihten bugüne Türkiye coğrafyasına taşıdığı Batılı kültürün gücü önemli etkenler olarak görülebilir.

³⁰¹ Behzat Üsdiken, “İstiklal Caddesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 4, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.267.

³⁰² Akın, a.g.e., s.218.

3. 4. BABIÂLİ

Babiâli, Osmanlı İmparatorluğunda sadrazamlık makamını karşılayan ve özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren yoğun olarak kullanılmaya başlanan bir tabirdir. Babiâli sözcüğünün etimolojik anlamı “yüksek kapı”dır. Kapı sözcüğü eski devirlerden beri Türk halkı tarafından devleti ve devlet kurumlarını ifade eder biçimde kullanılmıştır.³⁰³ Başlangıçta sadece sadrazamın hem ikametgahı hem de resmi işleri yürüttüğü bir binanın adı olan Babiâli 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hükümet merkezi olarak benimsenmeye başlamıştır. Bu tabir, tarihçilikte “Osmanlı hükümeti” anlamında kullanılmaktadır. Babiâli ifadesi Osmanlı’dan Cumhuriyete geçiş ve başkent in İstanbul’dan Ankara’ya taşınması ile anlam değişimine uğrayacaktır. Devletin yönetim biçimi ve organizasyonunda gerçekleşen dönüşüm sürecinde Babiâli binası önce Türkiye Büyük Millet Meclisinin İstanbul temsilciliği yapılmış daha sonra da Valilik binası olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Babiâli bina kompleksi içinde yer alan ve Tanzimat sonrasındaki dönemi büyük ölçüde biçimlendiren Hariciye Nezareti binası ise Defterdarlığa tahsis edilmiştir.³⁰⁴

Osmanlı’da basının ortaya çıkmasıyla birlikte hükümetlerin basın üzerinde sıkı kontrolü söz konusudur. Tanzimat sonrası yetişen yeni bürokrasinin gazete ve dergi gibi iki yayın organıyla doğrudan ilişki kurması basına ait binaların Babiâli Caddesi ve etrafında kurulmasında etkili olmuştur. Cumhuriyet dönemiyle birlikte hükümet merkezliğini kaybeden ve basın merkezliği ile bilinen Babiâli arada ayrılanlar olsa da 1990’lı yılların başına kadar büyük gazetelerin de bulunduğu Türkiye’nin basın merkezi kimliğini korumuştur.

Doğan Koloğlu, Babiâli Caddesinin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki sınırlarını şöyle anlatmaktadır: “Cumhuriyet dönemi öncesinde Sirkeci Meydanı’ndan başlayıp Cağaloğlu’na doğru dik bir yokuşla yükselen ve Nuruosmaniye Sokağıyla kesiştiği noktaya kadar devam eden yoldu. Cumhuriyet’in

³⁰³ Tayyip Gökbilgin, “Babiâli”, *İslam Ansiklopedisi*, c 2, 5.bs. İstanbul, M.E.B. Devlet Kitapları, 1979, s.174.

³⁰⁴ Zafer Toprak, “Babiâli”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.519.

ilanından sonra, Sirkeci'den İran Konsolosluğu'na Türk Ocağı ya da eski adıyla Çifte Saraylar Sokağına kadar uzanan bölümüne Ankara Caddesi, oradan Divanyolu'na kadarki bölümüne de Babıâli Caddesi dendi.”³⁰⁵

Bizans'ta ve Osmanlı'da devletin başkenti olan İstanbul bu özelliği sebebiyle her zaman içinde gelişen olaylara dikkat edilen bir iletişim merkezi olmuştur. Her ne kadar 3. Selim döneminde önce İzmir'de ve Fransız büyükelçiliğinde bülten şeklinde gazeteler çıkarılmış olsa da Türk gazeteciliğinin gerçek başlangıcı 1 Kasım 1831'da yayınlanmaya başlayan Takvim-i Vekayi ile olmuştur. İstanbul'da 1831'den 1860'a kadar günlük toplam tirajları ancak 300'u bulabilen 4 gazete ve dergi yayımlanmıştır. Bunlara karşılık Fransızca, Rumca ve Ermenice olarak 20'den fazla gazete ve dergi 2.000'e yakın tirajla yayımlanmaktadır. Bu dönemdeki Türk gazetecilerin çoğu Hariciye Nezaretine bağlı olarak kurulan Tercüme Odası'nın çalışanlarıdır.

Tanzimat dönemindeki Türkçe basın resmi niteliği sebebiyle özellikle merkezîyetçilik vurgusu yapmış, İstanbul Türkçesinin taşraya etki etmesi yönünde yayınları yapmıştır. Dönemin basın tarihi bakımından önemli ama etki alanları sınırlı iki gazetesi Takvim-i Vekayi ve İngiliz Churchill'in çıkardığı Ceride-i Havadis'tir. Babıâli'nin desteği olmaksızın yayımlanan ilk Türkçe gazete 21 Ekim 1860'da çıkmaya başlayan Tercüman-ı Ahval'dir. 1860-1878 arasındaki dönemde 130 yeni gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. 1873 yılı itibarıyla İstanbul'da 13'ü Türkçe olmak üzere toplam 43 yayın bulunmaktadır ve bunların 19'u gündüktü. Bu dönemde günlük toplam tirajın ortalama olarak 10.000 rakamı civarında olduğu bilinmektedir.

Yaşanan bu gelişmeyle artık gazeteler ve dergilerin oluşturduğu yeni bir kamuoyunda söz edilebilmektedir. Dönemin dikkat edilmesi gereken bir özelliği de gazetelerin devlet yöneticileri ve gazeteleri hazırlamakla görevli kişiler tarafından haber vermekten ziyade eğitim işleviyle düşünülmesidir. Az sayıdaki istisna dışında dönemin Türk gazetecileri yine memurların arasından çıkmaktadır. Bu döneme

³⁰⁵ Doğan Koloğlu, “Babıâli Caddesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.524.

yadsınamaz bir şekilde etkinliğini hissettiren gazeteleri arasında Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkar, İbret, Basiret ve Muhibir, dergileri arasında Mecmua-ı Fünun, ilk kadın yayını Kevheb-i Şarki, ilk çocuk yayını Mümeyyiz, ilk mizah yayını Letaif-i Asar ve ilk resimli yayın olan Ayine-i Vatan bulunmaktadır.

2. Abdülhamit döneminde özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının meydana getirdiği psikolojik etkiler basının daha sıkı kontrol edilmesine sebep olmuştur. Bu dönem de kontrol bakımından ikiye ayrılmaktadır. 1879-1887 döneminde her yıl ortalama 9-10 yeni yayın görülürken 1888-1908 arasında yılda sadece bir yeni yayın görülmektedir. 2. Abdülhamit döneminin en önemli gazeteleri Tercüman-ı Hakikat, Sabah, İkdam ve Tarik gazeteleri en önemli yazarları ise Ahmet Mithat, Ahmet Rasim, Ahmet İhsan (Tokgöz), Mahmut Sadık ve Dikran Kelekyan'dır. 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilan edildiği sırada bütün Osmanlı coğrafyasındaki 120 gazetenin 52'si İstanbul'da yayınlanmakta ve bu 52 yayın ülke genelindeki toplam tirajın yüzde 90'ına sahip olmaktadır.³⁰⁶

Türkiye'de dergiciliğin tarihine baktığımızda yayınlanan ilk derginin Vakayi-i Tıbbiye olduğu görülmektedir. (1850-1851) "İlk Türk dergisi Vakayi-i Tıbbiye'nin çıkışından itibaren 1908 yılına kadar, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde ne kadar dergi yayımlandığı kesin olarak tespit edilememiştir. Fakat 1908-1909 yıllarında 353 dergi ve gazetenin yayımlandığı bilinmektedir. 1909'dan itibaren bu sayının gittikçe azaldığı görülür. 1910'da 130, 1911'de 124, 1914'te 71, 1915'te 6, 1916'da 8, 1917'de 14 ve 1918'de 71 dergi ve gazete çıkmıştır. Milli Mücadele döneminde de gazete ve dergi sayısında azalma görüldü."³⁰⁷

Babiali'nin manzarası ve işlevindeki değişiklikler Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişle kendini göstermeye başlamıştır. Ankara başkent olduktan sonra İstanbul basınının dışında gündem belirleyen ikinci bir merkez olarak Ankara gazeteleri ortaya çıkmıştır. 1930'da Serbest Fırka'nın kuruluşu sırasında Son Posta ve Yarın adlı gazetelerle sert bir muhalefet sergilenmiştir. Fakat çok partili rejim denemesinden vazgeçilmesiyle tekrar eski basın atmosferine dönmüştür.

³⁰⁶ Orhan Koloğlu, "Babiâli", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.69-70.

³⁰⁷ "Dergi", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, 1977, s.249

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili sisteme geçilmesi Babıali üzerinde de olumlu etkiler yapmıştır. 1946 yılı itibarıyla gazetelerin günlük toplam satışı 100.000 iken on yıl sonra bu rakam 1.000.000'a, yirmi yıl sonraysa 2.500.000'a yükselmiştir. Bu tiraj patlaması Babıali'nin klasik yapısında da önemli değişiklikler meydana getirmiştir.

Yeni İstanbul gazetesinin matbaa ve yönetim merkezini Tepebaşı'nda kurması Babıali dışında Türk gazeteciliğinin başlaması anlamına geliyordu. 1955'te kurulan Tercüman gazetesinin Beşiktaş'a yerleşmesi ve daha sonra tesislerini Topkapı'ya kurması, Son Havadis ve Milli Gazete'nin de Topkapı bölgesine gitmesi Babıali dışındaki gazeteciliğin yaygınlaşmasını getirmiştir. Bu gazetelerden sonra 1985 yılında kurulan Sabah gazetesi de Mecidiyeköy'de yerleşmiştir.³⁰⁸

Babıali dışındaki mekanlarda gazete ve matbaa kurma uygulaması 1990'lı yıllarda iyiden iyiye artmıştır. Mecidiyeköy'de kurulan Sabah gazetesi İkitelli'ye taşınmıştır. Milliyet gazetesi Babıali'den Mahmutbey'e, Hürriyet gazetesi de Babıali'den Güneşli'ye taşınmıştır. Milliyet ve Hürriyet o günlerden bugüne aynı yerlerinde, yanlarına ait oldukları medya gruplarının daha küçük çaplı gazetelerini ve ulusal yayın yapan televizyonlarını almış olarak faaliyet göstermeye devam etmektedirler. Yine 1990'lı yıllarda Babıali'de bulunan Türkiye ve Zaman gazeteleri de Yenibosna'ya taşınmıştır. Sabah ise İkitelli'den önce Nişantaşı'na son olarak da Balmumcu'ya taşınmıştır.

Haluk Şahin Babıali'den kentin henüz gelişmemiş dış bölgelerine gidişin sebeplerini şöyle yorumlamaktadır: "Aslında gün gelip Babıali'nin boşalacağını ilk ciddi işaretleri matbaaların kent dışına taşınmalarıyla gelmişti ve bu alanda öncülük Hürriyet'in Halkalı'da kurduğu ofset tesislerine aittir. Geniş alanlara duyulan ihtiyaç ve ana karayolları ile havaalanına yakınlığın sağladığı avantajlarla açıklanan bu ilk adım, matbaaları daracık bodrumlara, gazetelerin alt katlarındaki sınırlı mekânlara sığamaz hale gelen diğer gazetelerin de gözlerini Yeşilköy Havaalanı yönüne çevirmiştir. Matbaadan çıkan gazetelerin sayısı yüz binlerle, onları taşıyacak

³⁰⁸ Orhan Koloğlu, **Bir Zamanlar Babıali**, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998, s.7-8.

kamyonların sayısı ise yüzlerle ifade edilmeye başlanınca Cağaloğlu'ndan çıkan bir kamyonun ana karayollarına varıncaya kadar kaybedeceği zaman keskin rekabet ortamında yeni bir önem kazanmıştır. Fabrikalaşan matbaanın kent merkezinde bulunması olanaksız büyüklükte mekanlara ihtiyacı vardır. Bu mekanlar surların dışında, havaalanına ve tasarlanmış TEM yoluna yakın yörelerde aranmıştır.”³⁰⁹

Bu faktör ve gerekçelere rağmen Haluk Şahin New York Times gazetesinin matbaalarının şehir dışında olmasına rağmen yazı işleri binasının hâlâ New York'un göbeğinde olduğuna vurgu yapmakta ve Cumhuriyet ve Dünya gibi bazı görece küçük gazetelerin Cağaloğlu dışına çıkmalarının bir moda kapılma gibi görülebileceğini söylemektedir.³¹⁰

Orhan Duru yapılan bu karşılaştırmanın çerçevesini şu sözlerle genişletmektedir: “Her büyük kentte, basın kent içinde olur. Büyük gazetelerin hiç olmazsa yönetim merkezleri kentin bir parçası sayılır. Paris'te Le Monde böyledir, Le Figaro böyledir. New York Times bütünleşmiştir New York'la. Londra'da, Berlin'de, Roma'da durum böyledir hep. Bu belki de gazetelerin kentleşme ile ilişkisini gösteriyor.”³¹¹

Yazı işlerinin merkezde matbaaların şehir dışında bulunduğu model 1990'lı yıllarında başında gelişen Türk basınının yöneticileri tarafından tercih edilmemiştir. Bu tercihle, bütün yönetimi tek binada yürütme düşüncesi Babıali gazetecilik geleneğinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Gerçi Sabah gazetesinin İkitelli'den önce Nişantaşı'na daha sonra da Balmumcu'ya taşınması bu tercihten bir geri dönüş olarak kabul edilebilir. 2000 sonrası ortaya çıkan yeni gazetelerden Vatan ve Bugün'ün Gayrettepe'de yazı işleri binasına sahip olması da böyle değerlendirilebilir. Fakat bütün bunlar bugün “merkez” olarak algılanan bölgeleri çoğalmış ve çeşitlenmiş nüfusu 13 milyona yaklaşmış İstanbul'da 1830'lardan 1990'lara kadar Türk basınına ev sahipliği yapmış olan Babıali'nin artık gazete ve gazetecileri akla getiren bir anlam yükünden uzaklaştığı gerçeğini değiştirmemektedir.

³⁰⁹ Haluk Şahin, “Nasıl Bir İletişim Başkenti?”, *İstanbul Dergisi*, İstanbul, Ekim 1993, S 7, s.68-69.

³¹⁰ Haluk Şahin, *a.g.e.*, s.69.

³¹¹ Orhan Duru, *İstanbulun*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s.88

Babıali'nin bugünkü manzarasını Murat Belge şöyle yorumlamaktadır: “Bir süreden beri Babıali'nin arka sokaklarında konfeksiyona ilişkin imalat (Yeşildirek'ten yayılarak) yerleşmeye başladı. Öte yandan basın kurumlarının çoğu da burada en fazla bir büro bırakarak şehir dışında yeni yaptıkları yerlere taşındılar. Önümüzdeki dönemde başlıca turizm bölgesine yakınlığı Bab-ı Âli'nin geleneksel çehresini radikal bir şekilde değiştirebilir.³¹² Murat Belge'nin dikkat çektiği turistik bölge olma özelliği tarihsel süreç içinde daha belirgin hale gelmiştir.

Tarihi Yarımada konsepti altında bugün oluşturulan anlayış İstanbul'un bu önemli bölgesini basına ait bir işlevsellikle değil, turistlerin daha iyi tatmin edileceği bir ekonomik faaliyet alanı olarak görmektedir. Geçmişte ağırlıklı olarak gazete ve dergi çalışanlarının kendi mekanları haline getirdikleri kafe, kahvehane, restaurant gibi yerler ortadan kalkmış, yeni kurulanlar ise Babıali geleneğinin bir parçası olmuş insan potansiyelinin veya şehirli müşterinin değil turist potansiyelinin gerektirdiği ölçülerle düzenlenmiştir.

Gazete yönetim ve yazı işleri binalarının şehir dışına çıkması veya büyüyen şehrin çeşitli merkezlerine dağılması sadece bir iş kolunu değil eski İstanbul'un kültürel merkezlerinden biri olarak Babıali'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü sadece gazete ve dergilerin değil, bunlarla birlikte yayınevlerinin, kitabevlerinin ve matbaaların bu bölgede bulunması Babıali'deki kahvehaneleri de şehir merkezinde bulunmayan benzerlerinden çok daha farklı bir forma dönüştürmüştür.

1830'lardan 1923'e kadar memur-bürokrat aydınların ve edebiyatçıların 1923'ten sonra da bürokrasi hariç yayıncı, matbaacı, dergici, gazeteci, kitabevi sahiplerinin ortak mekanı olan Babıali'de öyle bir atmosfer oluşmuştur ki sadece yukarıda saydığımız bilinen kültür kurumları ve çevreleri değil bu bölgede bulunan berber dükkanları bile edebi-düşünsel tartışma ve sohbetlerin ortamı haline gelmiştir. Bunlardan bir örnek Hikmet Feridun Es'in “Bizim Yokuşun Romani” başlıklı bir yazı dizisi içinde anlattığı Berber Anastas ve dükkanıdır. Berber Anastas'ın dükkanı Babıali'de olduğu ve ünlü gazeteci ve yazarların uğrak yeri olduğu için meşhur olmuştur. Berber dükkanının ağırladığı isimler arasında Yakup Kadri

³¹² Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, 12.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s.88.

Karaosmanoğlu, Yusuf Ziya Ortaç, Ahmet Haşim, Hüseyin Cahit, Orhan Seyfi (Orhon), Ercüment Ekrem (Talu) ve Peyami Safa bulunmaktadır. Burada birbirleriyle karşılaşan yazarlar berber dükkanını edebi-fikri sohbetlerin bir mekanı haline getirmiştir.³¹³

Aslında yazarlık özellikle Babıali'nin bütün kültürel iletişim araçlarını bünyesinde tuttuğu dönemde son derece iç içe geçmiş durumdadır. 20. yüzyıl Türkiyesi'nde hikayeci, romancı, şair olarak tanınan pek çok isim Babıali gazete ve dergilerinde çalışmışlardır. Polis ve adliye muhabirliğinden gelme yazarlar arasında Kemal Tahir, Esat Mahmut Karakurt, Cevat Fehmi Başkut, Kenan Hulusi, Sait Faik Abasıyanık, Osman Cemal Kaygılı, Nizamettin Nazif gibi isimler bulunmaktadır.³¹⁴

Kitap dünyası ile gazetecilik arasındaki ilişkiler Babıali'de uzun süreli bir birlikteliği oluşturmuştur. Kitap yayıncılığı ülkemizde 1727 yılında İbrahim Müteferrika'nın evinde kurulan matbaa ile başlamış sayılmaktadır. Bu tarihten 1870'e kadar geçen 140 yıllık zaman diliminde basılan kitap sayısı 2.000 civarındadır. Fakat bu 2.000 baskının 1.500'den fazlası 1840-1870 arasındaki 30 yıllık bir dönemde yapılmıştır. Basılan kitaplar ağırlıklı olarak Osmanlı modernleşmesini etkileyen ana eğilimler ölçeğinde eğitim ve askerlik konularındadır.

Osmanlı dönemi yayıncılığının başlangıcında en ciddi ve düzenli üç yayıncısı sırasıyla Ahmet Mithat Efendi (1870), Şemseddin Sami (1875), Ebuzziya Tevfik'tir (1879). Bu dönemdeki Babıali yayıncılığında Ermeni asıllı yayıncıların da payı bulunmaktadır. Kasbar, Krikor ve Ohannes Kayseryan kardeşler, 1885'te 'Esami-i Kütüb' adıyla ilk kitap katalogunu yayımlayan Arakel Tozluyan, Mihran Nakkaşyan ve Parseh Keşişyan dönemin önemli yayıncılarından olmuştur. 1890'lardan sonra Ahmet İhsan (Tokgöz), 1894'te Ahmet Cevdet (Oran), 1896'da İbrahim Hilmi Çığıraçan kurdukları yayınevleriyle Babıali yayıncılığına önemli katkılarda bulunmuştur. Bunlardan İbrahim Hilmi Çığıraçan'ın kurduğu Hilmi Kitabevi kendisinin 1963 yılında ölümüne kadar devam etmiştir.

³¹³ Hikmet Feridun Es, "Babıali'nin Sinirlerini Elinde Tutan Adam", *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, Ekim 1980, S 10, s.58-59.

³¹⁴ Hikmet Feridun Es, "Dün Adliyede", *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, Eylül 1978, S 6, s.18.

1908’de 2. Meşrutiyet’in ilanından sonra gazete ve dergilerde olduğu gibi kitap yayıncılığı alanında da kısa süreli bir parlama yaşanmıştır. 1-2 yıl içinde yüze yakın yeni yayınevi kurulmuştur. Dönemin atmosferi içinde bunların çoğu kısa süre sonra hayatlarına son vermek zorunda kalmıştır. Bu dönemde kurulup Cumhuriyet’te de varlığını sürdüren bazı yayınevlerinin isimleri şöyledir; Cihan Kütüphanesi (Mihran Nakkaşyan), Kanaat Kitabevi (İlyas Bayar), Yeni Şark Kütüphanesi (Mehmed Kasım), İstanbul Maarif Kütüphanesi (Naci Kasım), İkbâl Kütüphanesi (M. Hüseyin Tutya), Gayret Kütüphanesi, Zaman Kütüphanesi (Misak Palamutciyan), Semih Lütfi Kitabevi (Leon Lutfi- Semih Lütfi Erciyes), Tefeyyüz Kitaphanesi (Parseh Keşişyan), Kitaphane-i Sudi (Sudi Efendi), Muhtar Halid ve Kütüphane-i İctihad (Abdullah Cevdet).

Cumhuriyet döneminde 1928 yılında gerçekleştirilen harf devrimi yayıncılığı sarsmış ancak 30’lu yılların sonuna doğru bir toparlanma yaşanabilmiştir. Cumhuriyetin ilk 30 yılında yayıncılıkta devletin büyük bir egemenliği söz konusudur. Bu yıllarda kurulan özel yayınevleri ancak 1950’lerden sonra ders kitaplarında devlet tekeli ortadan kalktıktan sonra kendilerini kabul ettirebilmiştir. Bunların arasında en önemlileri olarak İnkılap Kitabevi (Garbis Fikri), Remzi Kitabevi, Türkiye Yayınevi (Celal ve Tahsin Demiray), Resimli Ay Neşriyatı (Sabiha ve Zekeriya Sertel) ve İnsel Kitabevi (Avni İnsel) öne çıkmışlardır. Bu yayınevlerinden sonra kurulan Varlık Yayınevi (Yaşar Nabi Nayır, 1946) ve Altın Kitaplar (Turhan Bozkurt, 1957) halen yayıncılığa devam etmektedir.³¹⁵ Fakat bu gelişmelere rağmen bir kurumsal gelenek problemi hemen ortaya çıkmıştır.

Peyami Safa 1950’lerde şu cümlelerle konuya değinmektedir: “Kültürümüzdeki fakirliğin ve perişanlığın en vahim işaretlerinden biri de, eskilerin ‘tabi’ dedikleri editörlerin yok denecek kadar azalmasıdır. Birkaç misal vahametinin tablosunu göz önüne koymaya yeter. Kanaat Kitabevinin sahibi İlyas Efendi ölmüş, oğlu Bay Yakup kitap basmaya devam etmemiştir. İkbâl Kitabevi sahibi Hüseyin

³¹⁵ Nuri Akbayar, “Yayıncılık”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.448-449.

efendi, Suhulet Kitabevi sahibi Semih Lütü Erciyaş, Tefeyyüz Kitabevi sahibi Parseh Efendi de öldükten sonra varisleri kitap basmaya devam etmemişlerdir.³¹⁶

1960'lı ve 70'li yıllarda kurulan Ötüken, Cem, Dergah, Kastaş, Bilgi, Tekin, Yapı Kredi gibi yayınevleri bugün halen faaliyetlerini sürdürmektedir. Kitap yayıncılığının ve yayınevlerinin merkezi olan Babıali'de gazeteler kadar yoğun olmasa da 1990'lı yılların başında bir kopuş yaşanmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren Cem, Can, Çınar, Metis ve Ötüken Yayınevleri yönetim merkezlerini Beyoğlu bölgesine taşımışlardır. Geçtiğimiz yirmi yıllık süreçte bu kopuşlar devam etse de bugün hâlâ kitap yayıncılığının kalbi Babıali'de atmaktadır. Yayınevleri ve kitabeveleri yine Babıali ve Ankara Caddesinde, Çatalçeşme sokakta yönetim, perakende satış ve dağıtım işlerini yürütmektedir. Fakat bölgenin turizmin gözde mekanı olması her geçen gün yayınevi ve kitabevelerini turistlere hitap eden hotel ve restaurantlar karşısında daha görünmez hale getirmektedir.

Yayınevlerinin bir bölümü gibi kitabeveleri de 19. yüzyılın son çeyreğinden bugüne Babıali'yi terk etmemiştir. Kitap basımının 1840'lardan artış gösterdiği ülkemizde ancak 1880'lerden sonra asıl işi kitap satmak olan dükkanlar kurulmuştur. Bu tarihlere kadar yayınlanan kitaplar, tütüncü dükkanlarında ve başta 1857'de kurulan Sarafim olmak üzere kıraathanelerde satılmıştır. 2. Meşrutiyetin ilk yıllarındaki heyecanlı atmosferde gazete ve dergilerin sayısı arttığı gibi kitap basımında da artış yaşanmıştır. Bu dönemde İstanbul'da bulunan 128 kitapçının 32'si Babıali'de bulunmaktadır.

Orhan Okay, 1940'lı yılların başına rastlayan çocukluk yıllarında kitap satın almak için gittiği Babıali'de şu kitapçıları tespit etmektedir: Hüseyin Yıldız'a ait Yıldız Kitabevi, Babıali yokuşunu çıkarken sağdaki ilk kitapçı olarak İkbâl Kütüphanesi, onun üst tarafında Garbis Fikri'ye ait olan İnkılap Kitabevi, İnkılap'ın birkaç dükkan yukarısında Semih Lütü Erciyes'e ait olan Suhulet Kitabevi, İlyas Bayar adlı bir Yahudi'ye ait olan Kanaat Kitabevi, Garbis Efendi'ye ait Gayret Kitabevi, Garbis Efendi'nin ağabeyi Misak Efendi'ye ait Zaman Kütüphanesi, yine yokuşun sağ tarafında Muallim Ahmet Halit Kitabevi, onun yanında Net Kitabevi,

³¹⁶ Peyami Safa, "Kültür Abur Cuburu", *Türk Düşüncesi Dergisi*, İstanbul, Aralık 1955, S 21, s.129.

yine aynı sırada Avni İnel'e ait İnel Kitabevi, İnel Kitapevinin biraz yukarısında Remzi Bengi'ye ait Remzi Kitabevi, Remzi'nin yanında Arif Bolat Kitabevi ve İbrahim Hilmi Çığıracan'a ait Hilmi Kitabevi.³¹⁷ Bu kitapevlerinin çoğu yazarların, gazetecilerin, akademisyenlerin tanışma ve sohbet ortamı olmuştur. Burhan Arpad, Remzi Kitapevinde devamlı bir araya gelen yazarlar arasında, Mansur Tekin, Rüştü Dik, Hasan Ali Ediz, Hayrullah Örs ve Mustafa Nihat Özon'un isimlerini saymaktadır.³¹⁸

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde savaşlar ve harf devrimi gibi faktörlerin etkisiyle kitapçıların sayısında yarı yarıya düşüş yaşanmıştır. Babıali kitapçılarının sayısı 26'ya düşmüş fakat genel düşüş sebebiyle Babıali kitapçılığı İstanbul'daki kitapçılığın yarısına hükmeder hale gelmiştir. Şehirdeki gelişmelerle beraber Sahaflar Çarşısı form değiştirmiş, 1950'lerden itibaren basılı kitabın adreslerinden biri olmuştur. Beyoğlu çevresinde 1940'lı yıllardan itibaren kitapçı dükkanları çoğalmıştır. Fakat yine de Babıali kitapçılığı bugün de Beyoğlu İstiklal Caddesi ve Kadıköy Mühürdar Caddesi ile birlikte kitapevlerinin en çok bulunduğu merkezlerden biri olma özelliğini sürdürmektedir.

1830'lu yıllardan 1990'lara kadar Babıali gazetelerin, dergilerin, matbaaların, yayınevlerinin ve kitapevlerinin ortaklaşa oluşturduğu bir kültürel atmosferi yaşamıştır. Babıali kıraathaneleri bütün bu kurumların insan potansiyelini bünyesinde toplamıştır. Bu özelliğiyle Babıali kıraathaneleri pek çok yazarın ve gazetecinin tanışmasına, dost olmasına tanıklık etmiştir. Öğrenciliğini de öğretmenliğini de bu bölgede yaşamış olan Salim Rıza Kırkpınar anılarında Babıali'nin kültürel atmosferini ve kıraathanelerin bu atmosferi içindeki önemini şu sözlerle anlatmaktadır:

"1925 yılları. Darümuallimin (öğretmen okulu) öğrencisiyiz. Akşamları Nuruosmaniye'de İkbâl, Divanyolu'nda Diyarbekir, Cağaloğlu'nda Vilayet karşısında İhsan Kıraathanelerinde günlük gazeteleri izliyor, haftalık Servetifünun, Millî Mecmua, İctihat, Hayat, Aydede, Akbaba gibi fikir, sanat ve mizah dergilerini

³¹⁷ Okay, a.g.e., 2002, s.308-312.

³¹⁸ Arpad, a.g.e., 1983, s.199.

okuyoruz. Bu kıraathanelere yazın ve basın aleminin ünlü imzaları geliyordu: Fuat Köprülü, Süleyman Nazif, Celal Sahir gibi. Sonraları aynı okulda çalıştığım ünlü Farsça hocası ve yergici Tahir Nadi, ayrı bir köşede nargilesini fokurdattı. Bu kıraathaneler biz gençlere ikinci bir okul gibiydi. Hukuk ve Tıp fakültelerinden, bizlerden yaşça büyük genç arkadaşlarla birlikte olurduk.”³¹⁹

Babıali sakinleri özellikle hepsi de 19. yüzyılın son yıllarında kurulan İkbâl, Meserret ve İhsan kıraathanelerini mekan tutmuşlardır. Hikmet Feridun Es yayın kuruluşlarının içinde aranıp bulunamayan çalışanların ikinci adreslerini İhsan ve Meserret kıraathaneleri olarak göstermektedir: “Zaten matbaada bir arkadaş aranıp da bulunamayınca hemen İhsan’a yahut Meserret’e haber salınırdı. İhsan Kıraathanesi’nin havadisçileri ağır basmasına karşılık Meserret’in edebiyat tarafı kuvvetli idi.”³²⁰ Her iki kıraathane de Babıali’de görev yapan gazetecilerin birbirleriyle haber alışverişi yaptığı, günlük olayları değerlendirdiği iletişim ortamları olmuştur. Bununla birlikte İhsan’da gazeteci-muhabir ağırlığı daha fazla olmuş, Meserret ise muhabirler kadar edebiyatçıların da uğrak yeri olarak bilinmiştir. Çıkardığı Büyük Doğu dergisinin idare yeri Babıali Caddesi üzerinde olan Necip Fazıl Kısakürek ise özellikle İkbâl ve Meserret’e dikkat çekmektedir.

“Babıali’nin tarihinde, ışıldattığı mana renkleri bakımından iki mühim kahvehane vardır: Biri yokuşun başında ve sol köşedeki Meserret, öbürü de Nuruosmaniye caddesinin solunda ve Çemberlitaş’a çıkan sokağın kestiği köşede İkbâl...”³²¹ İhsan Kıraathanesi daha önce, İkbâl ve Meserret kıraathaneleri de 1960’ların sonlarına doğru kapanmıştır. Yine de bu kıraathaneler 80 yılı aşkın bir zaman diliminde şairler, romancılar, akademisyenler, muhabirler, yayıncılar, çevirmenler, kitabevi ve matbaa sahiplerini ağırlamış nice dostlukların, yeni gazete, dergi ve kitap yayınlama fikirlerinin paylaşıldığın zemin olmuşlardır.

³¹⁹ Salim Rıza Kırkpınar, *Salim Rıza’dan Anılar*, İstanbul, Yalçın Yayınları, 1990, s.9.

³²⁰ Hikmet Feridun Es, Babıali’nin Sınırlarını Elinde Tutan Adam, *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, Ekim 1980, S 10, s.60.

³²¹ Necip Fazıl Kısakürek, *Babıali*, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1975, s.41.

SONUÇ

Kahvehane kurumu 1550'li yılların başında bugünkü Türkiye coğrafyasına gelmiş, ilk örneği bu yıllarda İstanbul'un Tahtakale semtinde ortaya çıkmıştır. Eskiden beri limana yakınlığı sebebiyle ticaret alanı olan Tahtakale'den, Nefs-i İstanbul denen Suriçi bölgesine ve Bilad-ı Selase denilen Üsküdar, Eyüp ve Galata'ya 50 yıl içinde 600 örneğiyle yayılmıştır. Kahvehaneler zamanla çeşitlenmiş, İstanbul'da üretilen kültürel yapı geliştikçe farklı türleri ortaya çıkmıştır.

Türk toplumunu biçimlendiren hayat alanları olan ev-cami-çarşı üçlemesinin yanına yeni bir toplumsallaşma ve sosyalleşme ortamı olarak eklenen mahalle kahveleri çoğalmış, daha sonra da esnaf kahvehaneleri, meddah kahvehaneleri, yeniçeri kahvehaneleri, tulumbacı kahvehaneleri, aşık kahvehaneleri ve semai kahvehaneleri gibi türleriyle yaygınlaşmıştır.

Kahvehaneler 450 yıldan bu yana toplumsal yaşamda önemli işlevler üstlenmiştir. Özellikle belirli meslek gruplarının kurduğu kahvehaneler toplumsal yapının parçaları olarak kendilerine has ritüeller üretmişlerdir. Örneğin, esnaf kahvehaneleri hem tüccarların bürosu hem de iş bulma kurumu gibi işlev görmüştür. Mahalle kahvehaneleri bir meclis işlevi görmüştür. Mahallede yaşayanların birbirleriyle daha gelişmiş ilişkiler kurmasını sağlamış ve mahalledeki sorunların çözümü için bir ortak platform olarak benimsenmiştir. Kahvehaneler Osmanlı dönemi gündelik hayatına özel hayatın dini, ticari, ailevi gerekçelere dayanmadan paylaşılabilirdiği yeni bir iletişim ortamı olarak katılmıştır. Kahvehaneler ortaya çıkışlarından 20 yıl geçtikten sonra ve daha sonra çeşitli dönemlerde yasaklamalar ve kapatılmalara maruz kalmıştır. Fakat kurumun her yasaklamadan bir süre sonra çeşitli gizleme taktikleriyle yeniden ortaya çıkması ve özgürlüğüne kavuşması halk tarafından ne ölçüde benimsendiğini göstermektedir. Kahvehaneler 17. yüzyılın ortalarında Osmanlı tarihçileri tarafından konu edilmiş ve bütünüyle olmasa da farklı toplumsal tabakalardan insanları bir araya getiren yapısı sebebiyle eleştirilmiştir

Yaptığımız çalışma sonucunda, kahvehanelerin 19.yüzyılın ortalarında, "kırathane" adıyla anılmaya başlanan yeni bir formu üretmesinde dönemin kitle

iletişim araçları olan gazete ve dergiler ile Tanzimat'tan sonra Batılı eğitim paradigmasıyla yeniden düzenlenmiş bir öğrenimden geçen yeni memur-bürokrat tabakasının varlığı ve buluşmasının başlıca etkenler olduğu görülmüştür.

Endüstri devrimi reddedilemez bir olgu olarak bütün Batı-dışı toplumları etkilemiştir. Bu etki Batı-dışı toplumların 19. yüzyıl itibarıyla en önemlilerinden biri olan Osmanlı toplumunu da modernleşme eksenli planlar, sorunlar ve tartışmaların odağı haline getirmiştir. Önce askeri alanda ve bu alana yönelik eğitim kurumlarıyla başlayan modernleşme çalışmaları daha sonra devletin organizasyon yapısına ve bürokrasiye yönelmiştir. 1827'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye, 1834'te kurulan Mekteb-i Harbiye, 1859'da kurulan Mekteb-i Mülkiye, 1837'de kurulan Hariciye Nezareti ve ona bağlı olarak ortaya çıkan "Tercüme Odası"nın ürettiği yeni memur-bürokrat tipi hem Batılılaşmanın birinci derecede muhatabı hem de devletin görevlisi olarak uygulayıcısı olmuştur. 1860'ta kurulan Robert College ve 1868'de kurulan Galatasaray Lisesi de eğitimdeki modernleşmenin en önemli örneklerindedir.

Batı aydını devletin dışında yükselen burjuvazi sınıfının sözcüsü olarak ortaya çıktığı halde Osmanlı aydını uzun bir süre 19. yüzyılda devletin içinde yetiştirilmiş memurlardan oluşmuştur. Avrupa'da 17. yüzyılın ortalarından itibaren düzenli hale gelen gazete ve dergi gibi yazılı iletişim araçları, Osmanlı coğrafyasının başkenti olan İstanbul'da 1830'ların başından itibaren devlet eli ve kontrolüyle, sözü edilen yeni memur tabakası görevlendirilerek hayata geçirilmiştir. Fakat sözlü kültürün gücü, devlet kontrolü gibi faktörlere rağmen süreli yayınlar bu dönemde önemli bir işlev görmüştür.

Neredeyse 19. yüzyılın başlarına kadar Batı ile arasına net bir mesafe koyan Osmanlı dünyası ile üst tabakası için bu yüzyılda artık düşüncelerin, sohbetlerin, toplantıların olmazsa olmaz konusu modernleşmenin tarzı ve yönü olmuştur. Önce devlet adamlarının konaklarında ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi gibi ortamlarda düşünce kulübü kimliğiyle, daha sonra da Encümen-i Daniş (1851) ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1861) gibi bilim kurumu olma hedefiyle gerçekleşen modernleşme atmosferindeki aydın buluşmaları ve gruplaşmaları, Sarafim Kıraathanesi'nden itibaren kıraathaneleri kendileri için yeni bir ortam olarak

benimsemişlerdir. Kahvehane kurumu Avrupa'ya Türkiye'den gitmiştir. Paris kahvelerinin en eskilerinden sayılan ve 1698 yılında kurulan Cafe Prokope'nin Türk kahvesini Avrupalılara tanıtmakla ün yaptığı bilinmektedir.

Fakat 19. yüzyılda İstanbul'da ortaya çıkan ve aydınların iletişim ortamı olan kıraathane tipi Avrupa'dan ve özellikle Paris kahvehanelerinden esintiler taşımaktadır. Bunda Osmanlı modernleşmesinin büyük ölçüde Fransa'yı Fransız kültürünü örnek alması ve 19. yüzyılda eğitim görmek için Batı'ya giden Osmanlı vatandaşlarının yine büyük ölçüde Fransa'yı tercih etmesi önemli bir etkidir. Jöntürklerin Paris'teki kafelerde buluşup imparatorluğun kaderi üzerinde uzun tartışmalar yaptığı bilinmektedir. Yeni memur tipi, yazılı iletişim araçları ve modernleşmedeki Fransız kültürü etkisi kıraathane ortamlarını biçimlendirirken bu dinamikler çerçevesinde bazı değişimler de yaşanmaktadır. Aydın ve kalem efendisi olmak, bir kişinin üstlendiği iki rolü simgelerken, ilk özel gazete olan Tercüman-ı Ahval'i Agah Efendi ile birlikte 1860'ta yayınlayan İbrahim Şinasi Efendi özellikle 1862'de kurduğu Tasvir-i Efkar ile yaptığı yayıncılıkta döneme hakim olan aktarmacılığın aksine eleştiri-kritik metodunu uygulamıştır. Şinasi muhtemelen bu eleştirel gazetecilik tarzı sebebiyle 1863 yılında Maliye Nezareti'nden atılmış ve Paris'e kaçmıştır. 1860'larda bu iki gazetenin öncülüğünde bir çeşit kamuoyu oluşmuştur.

Bu yıllarda otuz yıldan beri var olan devlet basınından daha özgür bir basın gelişmesiyle o dönemin diliyle "efkar-ı umumiye" yani kamuoyu kavramından söz edilmeye başlanmıştır. Okuma-yazma oranının çok düşük olduğu bir ortamda özel basının gelişmesi ve ortaya koydukları kıraathanelerde eski bir usulün tekrarlanması getirmiştir. Kahvehanelerde belli yazma kitapların bir kişi tarafından okunup kalabalık tarafından dinlenmesine benzer şekilde kıraathanelerde gazete ve dergiler okunmuş, dinlenmiş ve bu bilgilerle sağlanan haberleşme dönemin koşullarında kamuoyu oluşumunun yolunu açmıştır. Kamuoyu oluşumu, okur-yazarlık ve süreli yayınların etkisi bağlamında kıraathaneleri dolduran insan potansiyelinin homojen olmadığını da ifade etmek gerekir.

19. yüzyıldaki kıraathanelerin tanınan müdavimleri dönemin memur-aydın-bürokrat zümresi olmakla birlikte okur-yazar oranı çok düşük olan o zamanki toplumsal yapı içinde bütünü bu zümrenin oluşturduğunu söylemek doğru olmaz. Çalışmamızda ilgili kaynaklarda bilinen müdavimlerinin isimleri verilen 19 ve 20.yüzyıl kahvehanelerinin çoğunda okur-yazar olmasa da bu mekanlardaki sohbet ortamlarına katılmayı alışkanlık haline getiren pek çok insan bulunmaktadır. Bu olgu bize 19.yüzyılda gelişen kıraathane kültürünün sadece aydınlar veya sadece kitap ve süreli yayınlarla değil, bütün bunlarla beraber kamuoyu oluşturma ve haberleşme ortamı olma işleviyle ortaya çıktığını göstermektedir. Süreli yayınlar ortaya çıkmadan önce en büyük medya söylentidir ve kahvehaneler bu medyanın hem kaynağı hem de yayılmasını sağlayan ortamlardır.

Aydın kahvehanelerin tarihini yazabilmek için yeterli kayıt yoktur. Buna en belirgin iki sebep olarak Suriçi İstanbul'un tarihi dokusunun korunamaması ve sözlü kültürün gücünü gösterebiliriz. Eski İstanbul'un mimari yapısının sürekli değişmesi bir bakıma ahşap tercihinin bağlanabilir. Fakat yangınların yaptığı tahribat kadar kurumsal tarih yazıcılığına ilişkin eksiklik de yadsınamaz bir olgudur. İkinci etken olan sözlü kültürün gücü matbaanın ve süreli yayınların gecikmesinde görülebilir. Okuma alışkanlığının yeterli olmaması baskılı kitap ve basının gelişmesini yavaşlattığı gibi aynı zamanda yazma alışkanlığının zayıflığı da ortadadır. Yazma alışkanlığının zayıflığı anıların yazıya geçirilmesinde, diğer yazı türlerinden daha net görülür. Örneğin İstanbul Darülfünun'u ve daha sonra İstanbul Üniversitesi'nde uzun yıllar çalışan Prof. Dr. Fuad Köprülü pek çok kaynakta eski İstanbul kahvehanelerinin müdavimi olarak kaydedildiği halde kendisinin yazdığı 20'ye yakın kitapta kahvehanedeki yaşamına ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Fuad Köprülü gibi pek çok aydın da yaşadıklarını yazmamayı tercih etmiştir.

Bütün bu negatif faktörlere rağmen eldeki bilgilerden aydınların iletişim ortamı olan kahvehanelerin tarihleri boyunca pek çok farklı işlevi birden üstlendiği anlaşılmaktadır. Sarafim Kıraathanesi aydınların toplandığı, süreli yayınların bulundurulduğu bir mekan olmanın yanında hem yayıncılık yapmıştır hem de basılı kitapları satan bir kitapçı olarak bilinmiştir. Kitapçı dükkanlarının ancak 1875'lerde

kurulduğu bilinmektedir. Kırathanelerden önce ise nargileci ve tütüncü dükkanlarında kitap satıldığı görülmüştür.

Esnaf loncalarını bir kenara bırakırsak sivil toplum kuruluşlarıyla tanışmamız da geç bir dönemde olmuştur. 1909'da hazırlanan Cemiyetler Kanunu'na kadar dernekleşme izni olmadığı için en uygun buluşma yeri kahvehaneler olmuştur. Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi olarak bilinen isimlerin başta Sarafim olmak üzere kırathanelerde buluştuğu bilinmektedir. Şehzadebaşı'nda bulunan Halk Kırathanesi de Mehmet İzzet tarafından kurulan Felsefe Cemiyeti'nin dağılmasından sonra üyelerinin çoğuna ve toplantılarına ev sahipliği yapmıştır.

Şehzadebaşı çayhane ve kırathaneleri başta Fevziye Kırathanesi olmak üzere konferanslara, konserlere, sinema ve tiyatro gösterilerine ev sahipliği yapmışlardır. Fevziye Kırathanesi 19. yüzyılın son yıllarında İstanbul'da ilk sinema gösterimlerinin yapıldığı yerlerden biridir. Aynı kırathane Arminius Vambery, Yusuf Akçura ve Ahmet Mithat Efendi gibi isimlerin konferanslar verdiği bilinmektedir.

Babıali kahvehaneleri arasında özellikle Meserret ve İhsan Kırathaneleri caddede bulunan gazetelerin muhabirlerinin toplandığı mekanlardır. Gazeteciler bu kırathanelerde haber alış-verişi gerçekleştirirler. Gazetecilere ait anı kitaplarında İkbâl Kırathanesinin de Meserret ve İhsan kadar olmasa da muhabirlerin haber alışverişine ortam olduğu kaydedilmektedir. Gazeteci, bürokrat ve aydın o kadar iç içe geçmiştir ki 20. yüzyıl Türk edebiyatında yer edinmiş pek çok ünlü yazarın geçmişinde muhabirlik deneyimi bulunmaktadır. Ve bu deneyimin oluştuğu yer dergi, gazete, yayınevi, matbaa idarehaneleri ve kitapevleriyle "Kültür Yokuşu" olarak anılan Babıali caddesi ve ona açılan sokaklar olmuştur.

Kırathaneler önce adeta gazetelerle özdeşleşerek kamuoyu oluşumuna yaptığı katkılarla sonra da birkaç farklı kuşaktan üniversite öğrencisi, akademisyen, gazeteci ve edebiyatçıyı bir araya getiren kültür çevresi olma özelliğiyle değerlendirilmiştir. Farklı kuşakların bir araya gelişi bazı aydınların usta-çırak olarak

bilinmesini sağlamıştır. Bu usta-çırak ilişkileri ve üstat kabul edilen bazı aydınların etrafındaki sohbet halkaları aydınların bulunduğu kıraathanelerin “ikinci üniversite”, “akademi” gibi tabirlerle anılmasına sebep olmuştur.

Modernleşme atmosferinde kimliğini kazanan kıraathaneler, söyleyecek sözü olanların, tartışılacak düşünceleri olanların kendilerini ifade etme ortamı olmuştur. Pek çok derginin çıkarılma fikri bu aydın kıraathanelerinde yapılan sohbet, tartışma ve toplantılarla olgunlaşmıştır. Kıraathaneler bazı edebiyat topluluklarının kurulduğu ortamlar olmuştur. Kendilerini 1940 kuşağı olarak kabul eden ve çoğu 1990'lara kadar eser vermeye devam bir edebiyatçı-yazar topluluğu Beyoğlu'nda Elit, Nisuz ve Babıali'de İkbâl ve Beyazıt'ta Küllük Kıraathanelerini buluşma mekanı olarak benimsemiştir. 10. yıl marşı hakkında en çok bilgi ve kaynak bulunan kıraathane olan Beyazıt'taki Küllük'te yazılmıştır. Aydın kahvehanelerinin hakkında en çok kaynak bırakılan örneği olan Küllük, daha sonra farklı ideolojik kulvarlarda görünecek olan pek çok aydının 1940'lı ve 50'li yıllardaki diyalog zemini olmuştur.

Resmi olmayan cemiyetlere, konferanslara, sinema ve tiyatro gösterilerine, konserlere ev sahipliği yapan, kültürün, bilginin, sanatın üretildiği pek çok farklı daldan insanı ortak bir zeminde buluşturan kahvehaneler Türkiye'de modernleşme döneminde ortaya çıkan bütün kurumların tarihlerinde pay sahibidir.

Aydın kıraathanelerinin ortadan kalkmasını veya sönmesini net olarak belli bir faktöre bağlamak çok zordur. İstanbul'un nüfus yapısındaki büyük değişim ve bunun şehrin yayılma alanını genişleterek eski merkez algılamasını parçalaması önemli bir faktör olarak görülebilir. 1960'ta 1 milyon 400 bin civarında olan nüfusu 50 yıl içinde 15 milyona dayanmıştır. Bu büyük nüfus hareketi şehrin yayılma alanını geniş bölgelere dağıtmış ve İstanbul dünyanın en büyük metropollerinin arasına girmiştir. Yaşanan nüfus patlamasıyla iskân alanları genişleyince çalışmamızın konusu olan aydın kahvehanelerini barındıran Beyazıt, Babıali ve Şehzadebaşı gibi merkezlerin kültürel atmosferi ortadan kalkmış, Beyoğlu'nunki de büyük bir sarsıntı geçirmiştir. Şehrin iskan alanlarındaki değişim eskiden “profesörler semti” olarak anılan Laleli'ye bu özelliğini kaybettirmiş, çoğu birbirine yürüme mesafesinde ikamet eden pek çok yazar, akademisyen ve gazeteciyi genişleyen İstanbul'un yeni

yerleşim bölgelerine dağıtmıştır. Suriçi İstanbul'un 3 semti kültürel atmosferlerini ticarete, Beyoğlu ise eğlenceye karşı kaybetmiştir. Beyoğlu 1990'lı yıllardan sonra toparlanmışsa da diğer üç semt bugün İstanbul Üniversitesi, Sahafklar Çarşısı, yayınevleri ve kitapevlerinin varlığına rağmen ticaret ve turizm faaliyetlerinin sahası konumundadırlar. İstanbul şehri modernleşme döneminde gündelik hayatı ve boş zaman etkinliklerini yeniden biçimlendiren değişimler yaşamıştır.

Eski toplumsal ortamda kahvehaneler ve kıraathaneler bilginin yayıldığı ve toplumsallaştığı mekanlardır. Fakat bilgiye ilişkin şebekelerin yenilenmesi ve değişmesi bir dönem bu şebeke işlevini yürüten kıraathaneleri ikinci plana atmıştır.

Kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler giderek yüz yüze iletişimin önemini azaltmıştır. Önce radyo daha sonra televizyonun yaygınlaşmasıyla bilgi ve haber alma alternatifleri gelişmiş, kıraathanelerin bu anlamdaki yeri sarsılmıştır. Bilgilenme ve haber alma ihtiyacı radyo ve televizyon ile giderilmeye başlanmıştır. Kültür endüstrilerinin de yoğun biçimde oluşmasıyla toplumun yaşam tarzında büyük değişiklikler olmuştur. Farklı sosyalleşme alanları ve alternatifleri geliştikçe kıraathanelerin bu çeşitlilik içinde gittikçe önemi azalmıştır. Örneğin, İstanbul'da denize girme alışkanlığı Birinci Dünya Savaşı sırasında göçle gelen Beyaz Ruslar'dan sonra oluşmuştur. Futbol 1900'lü yılların başında toplumsal yaşama dahil olmuş zaman ilerledikçe etkinliği artmıştır.

Daha önce sadece konserler yoluyla dinlenebilen müzik, plak, kaset, cd ile endüstriyel hale gelmiştir. Radyonun yayılması o döneme kadar sadece kendi yaşadıkları bölgenin müziğini bilen insanlara başka bölgelerin müziklerini öğretmiştir fakat bir yandan da belli kıraathanelerde düzenli müzik icra eden fasıl heyetlerine olan ilgiyi zayıflatmıştır. Radyodan sonra televizyon de etkisi gittikçe artan bir kitle iletişim aracı olarak toplumsal yaşama katılmıştır. Televizyon ve radyonun yaydığı sözlü kültür kıraathanelerdeki sözlü kültür ortamını önce alternatifli hale getirmiş sonra da zayıflatabilmiştir. Konuşanlar ve dinleyenler dünyası olarak yeni medya bir sözlü kültür atmosferidir. Bu ulaşması kolay fakat irrasyonel ve kişiyi edilgenleştiren sözlü kültür ortamı kıraathanelerdeki alış-veriş ortamını sağlamadığı halde kıraathanelere olan ihtiyacı azaltan bir faktör olabilmıştır.

Yazılı/sürelî iletişim araçları olan gazete ve dergiyle kimliği belirginleşen ve yükselen kırıathaneler görüntülü/sesli iletişim araçları olan radyo ve televizyon ile sönmeye yüz tutmuştur. Doğal olarak tek faktör kitle iletişim araçlarının sağladığı egemenlik değildir.

Gündelik hayatta ve serbest zaman etkinliklerinde yaşanan değişmeler kahvehane, kafe, pastane, kırıathane gibi adlarla anılan mekânların nitelik değiştirmesine yol açmıştır. İstanbul'un nüfusundaki büyük artış şehrin yapısını değiştirmiştir. Şehir çok merkezli bir yapıya bürünmüştür. Eski İstanbul'un kültürel ve ekonomik anlamda en büyük parçası olan Suriçi İstanbul kültürel merkez olma özelliğini önemli ölçüde kaybetmiştir. Sonuç olarak modernleşme atmosferinde 19. yüzyılın ortalarında 400 yıldır var olan kahvehane kurumunun yeni bir formu olarak toplumsal hayata katılan aydın kırıathaneleri şehirde yaşanan büyük değişim, kitle iletişim araçlarının gelişimi ve toplumsal etkileri, gündelik hayatta yaşanan değişim ve çeşitlenme gibi faktörlerden etkilenerak bir döneme damgasını vurmuştur. Toplumsal tarihimizin incelenmeye ve araştırılmaya devam edilmesi gereken önemli bir parçası olmuştur. Bu çalışmayla Türkiye'deki basın tarihi ve toplumsal iletişim tarihiyle ilgili çalışmaların kahvehane kurumunun ortaya koyduğu birikim incelenmeden eksik kalacağı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ABASIYANIK, Sait Faik: **Alemdağda Var Bir Yılan-Az Şekerli**, 12.bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2001
- ADIVAR, A. Adnan: **Denemeler**, Der: Remzi Demir, Ankara, Epos Yayınları, 2003
- Ahmet Oktay'la **Dünden Bugünden Hayat-Edebiyat-Siyaset**, Söyleşi: Metin Cengiz, İstanbul, Everest Yayınları, 2004
- AKBAL, Oktay: **Anlarda Görmek**, İstanbul, Sinan Yayınları, 1972
- AKBAL, Oktay: **Vatan Mahzun Ben Mahzun**, İstanbul, Yazko Yayınları, 1983
- AKSEL, Malik: **Anadolu Halk Resimleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960
- AKSEL, Malik; **İstanbul'un Ortası**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977
- ALPAYER, Refii;Şinasi Özatalay: **Mükrimin Halil Yinanç'tan Sohbetler**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1962
- ARPAD, Burhan: **Yokedilen İstanbul**, TTOK Yayınları, 1983
- AYDA, Adile:**Böyle İdiler Yaşarken**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1984
- AYVAZOĞLU, Beşir: **Defterimde Kırk Suret**, 3. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999
- AYVAZOĞLU, Beşir: **Divanyolu**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003
- BALCIOĞLU, Semih : **Önce Çizdim Sonra Yazdım**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001
- BALIKHANE NAZIRI Ali Rıza Bey: **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, yay.haz.: Ali Şükrü Çoruk, 3. bs, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2007
- BAYRI, Mehmet Halit: **Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul**, İstanbul, Hayat Yayınları, 1964
- BEKİROĞLU, Nazan: **Şair Nigar Hanım**, 2.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2008
- BELGE, Murat: **İstanbul Gezi Rehberi**, 12.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007
- BERK, İlhan: **Pera**, 2.bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1996
- BEYATLI, Yahya Kemal: **Mektuplar Makaleler**, 2.bs., İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1990

- BİRİNCİ, Ali: **Tarihin Gölgesinde**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001
- BİRSEL, Salah: **Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu**, İstanbul, Sander Yayınları, 1976
- BİRSEL, Salah: **Kahveler Kitabı**, 2. bs., Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1983
- BİRSEL, Salah: **Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu**, 5.bs., İstanbul, Nisan Yayınları, 1993
- BUĞRA, Tarık: **Politika Dışı**, 2. bs., İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1995
- BUĞRA, Tarık: "Hocam Ali Nihad", **Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Hayatı-Şahsiyeti ve Eserleri**, Akt: Yusuf Ziya İnan, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1965
- BUĞRA, Tarık: **Dönemeçte**, Ötüken Yayınevi, 5. bs., İstanbul, 1996
- BUĞRA, Tarık: **Yarım Diye Bir Şey Yoktur**, Ötüken Yayınevi, 9.bs., İstanbul, 2001
- BUYRUKÇU, Muzaffer: **Dillerinde Dünya**, İstanbul, Adam Yayınları, 1985
- BÜRÜN, Vecdi: **Peyami Safa ile 25 Yıl**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1978
- BÜYÜKÜNAL, Feriha: **Bir Zaman Tüneli Beyoğlu**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006
- CANSEVER, Turgut: **Kubbeyi Yere Koymamak**, 2. bs., İstanbul, İz Yayınları, 2002
- CANSEVER, Turgut: **İstanbul'u Anlamak**, 2.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2008
- Cemil Meriç'le Sohbetler, yay.haz: Halil Açıkgöz, İstanbul, Seyran Yayınları, 1993
- ÇAKSU, Ali: "18. Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri", **Osmanlı Kahvehaneleri Mekan, Sosyalleşme, İktidar**, yay.haz.: Ahmet Yaşar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009
- ÇOBANOĞLU, Özkul: **Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000
- ÇORUK, Ali Şükrü: **Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1995
- ÇÖL, İsmail: **Suyu Yıkayan Adam**, kendi yay., İstanbul, 1999
- DABAĞYAN, Levon Panos: **Zaman Tünelinde Şehr-i İstanbul'un Seyir Defteri**, İstanbul, Karadağ Yayınları, 2006
- DELEON, Jak: **Bir Beyoğlu Gezisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002
- DELEON, Jak: **İstanbul'un Yaşayan Tadı**, İstanbul, İstanbul Kütüphanesi, 1989

- DEVELLİOĞLU, Ferit: **Türk Argosu**, 4. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1959
- DİNAMO, Hasan İzzettin: **İkinci Dünya Savaşı'nda Edebiyat Anıları**, İstanbul, De Yayınları, 1984
- Doğan Hızlan Kitabı "**Sanki Bir Roman Kahramanı**", Söyleşi: Kürşat Başar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006
- DÖLEN, Emre: **Türkiye Üniversite Tarihi**, c 1, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009
- DUHANİ, Said N.: **Eski İnsanlar Eski Evler**, Çev: Cemal Süreya, İstanbul, TTKO Yayınları, 1982
- DURU, Orhan: **İstanbul**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- ELGİN, Ahmet Güner: **Marmara Kitabeleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003
- ERTÜRK, Hüsamettin: **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, Sebil Yayınları, 1996
- EVREN, Burçak: **Eski İstanbul'da Kahvehaneler**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki: **Anılar**, İstanbul, Pencere Yayınları, 1999
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki: **Enver Aytakin'i Anarken**, yay.haz: İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2002
- GELİBOLULU Mustafa Ali: **Mevaidün Nefais fi Kavaidi'l Mecalis**, Haz: Cemil Yener, İstanbul, Hünkar Kitabevi, 1975
- GEORGEON, François: "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri", **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, yay.haz.: F. Georgeon, H.D. Gregorie, Çev: Meltem Atik, Esra Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999
- GERÇEK, Selim Nüzhet: **İstanbul'dan Ben de Geçtim**, yay.haz.: Ali Birinci-İsmail Kara, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997
- GÖKMEN, Mustafa: **Türk Sinema Tarihi**, İstanbul, Denetim Ajans Basımevi, 1989
- GÖLPINARLI, Abdülbaki: **Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri**, Akt. Mustafa Kara, 2.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2003, s.183
- GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk: **İstanbul'un İlkleri Enleri**, 3.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010
- GÜNGÖR, Erol: **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, 6.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007
- GÜRLEK, Dursun: **Çınaraltı Kitap Sohbetleri**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2005
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi: **Son Arzu**, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1968

-HABERMAS, Jorgen: **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, çev: Tanıl Bora/Mithat Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997

-**Halit Refiğ ile Düşlerden Düşüncelere Söyleşiler**, Söyleşi: İbrahim Türk, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2001

-**Hasan Pulur Kitabı-Olaylar ve İnsanların Peşinde Bir Ömür**, Söyleşi: Sefa Kaplan, 3.baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006

-HATEMİ, Hüsrev: **Anılar Ömür Süvarisi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2007

-HEİSE, Ulla: **Kahve ve Kahvehane**, çev.: Mustafa Tüzel, Ankara, Dost Kitabevi, 2001

-HATTOX, Ralph S.: **Kahve ve Kahvehaneler : Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri**, çev.: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.

-İLERİ, Selim: **Lale ile Sümbül**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007

-İLHAN, Attila: **Aydınlık Savaşı**, İstanbul, Bebekus'un Kitapları, 1991

-İLHAN, Attila: **Hangi Batı**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2002

-İNAN, Yusuf Ziya; Bilgegil, Kaya: **Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri**, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1965

-KARA, Mustafa: **Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri**, 2. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2003

-KARAY, Refik Halit: **Üç Nesil Üç Nesil Hayat**, 2. bs., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1996

-KARACANLAR, Y. Kenan: **Orhan Kemal'den Anılar**, İstanbul, Tüm Yayınları, 1977

-KATİP ÇELEBİ: **Mîzanü'l -Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk**, Haz. Orhan Şaik Gökçay, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, 1980

-KAVUKÇUOĞLU, Deniz: **Alageyik Sokağı Bir Liman Mıydı?**, İstanbul, Doğan Kitap, 2002

-KAYGILI, Osman Cemal: **Köşe Bucak**, İstanbul, yay.haz.:Tahsin Yıldırım, İstanbul, Selis Yayınları, 2003

-KAYGILI, Osman Cemal: **İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri**, İstanbul, Burhaneddin Basımevi, 1937

-KEMAL, Orhan: **İstanbul'dan Çizgiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998

-KEMAL, Yahya: **Ahmet Hamdi Tanpınar**, 3.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1995

-KEMAL, Yahya: **Çocukluğum Gençliğim Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, 4.bs., İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1999

- KIRKPINAR, Salim Rıza: **Salim Rıza'dan Anılar**, İstanbul, Yalçın Yayınları, 1990
- KIRLI, Cengiz: **Sultan ve Kamuoyu**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008
- KISAKÜREK, Necip Fazıl: **Babıali**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1975
- KOÇU, Reşat Ekrem: **Tarihimizde Garip Vakalar**, 2. bs., İstanbul, Varlık Yayınevi, 1958
- KOÇU, Reşat Ekrem: **Tarihte İstanbul Esnafı**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2002
- KOLOĞLU, Orhan: **Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları**, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987
- KOLOĞLU, Orhan: **Bir Zamanlar Babıali**, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998
- KÖPRÜLÜ, Fuat: **Türk Saz Şairleri**, 1-5 c., İstanbul, Kültür Kitabevi, 1962
- KÖPRÜLÜ, Fuad: **Edebiyat Araştırmaları**, 1 c., 3.baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1989
- MANTRAN, Robert: "Sunuş", **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler İçinde**, Editörler: Helene Desmet Gregorie, François Georgeon, çev: Meltem Atik, Esra Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999
- "Markiz Pastanesi Yeniden Açıldı", Milliyet Cumartesi, 27.12.2003
- MERİÇ, Cemil: **Jurnal 1**, 14.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004
- MİYASOĞLU, Mustafa: "Tarihçimiz Ziya Nur", **Bilge Tarihçi Ziya Nur Aksun Kitabı**, yay.haz: Necmettin Turinay, M. Nuri Yardım, Ö. Ziya Belviranlı, İstanbul, Marifet Yayınları, 2004
- NACİ, Fethi: **Dünya Bir Gölgektir**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002
- NACİ, Fethi: **Dönüp Baktığımda**, 2.bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1999
- Nam-ı Diğer Kaptan**, Söyleşi: Selim İleri, 2.bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2002
- NESİMİ, Abidin: **Yılların İçinden**, Nöbetçi Yayınevi, 2. bs., İstanbul, 2008
- NİYAZİ, Mehmed: **Dahiler ve Deliler**, 2. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2002
- NUTKU, Özdemir: **Meddahlık ve Meddah Hikayeleri**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1976
- OKAY, Orhan: **Silik Fotoğraflar**, 2. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005

- OKAY, Orhan: **Bir Hülya Adamının Romanı; Ahmet Hamdi Tanpınar**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2010
- OKAY, Orhan: **Bir Başka İstanbul**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2002
- ORTAÇ, Yusuf Ziya: **Bizim Yokuş**, İstanbul, Akbaba Yayınevi, 1966
- ORTAYLI, İlber: **Osmanlı Toplumunda Aile**, 11. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2009
- ORTAYLI, İlber: **İstanbul'dan Sayfalar**, 9.bs., İstanbul, Alkım Yayınları, 2007
- ORTAYLI, İlber, Vahdettin Engin, Erhan Afyoncu: **Payitaht-ı Zemin Eminönü**, İstanbul, Eminönü Belediyesi Yayınları, 2008
- ORTAYLI, İlber: **Avrupa ve Biz**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2007
- ORTAYLI, İlber: **Zaman Kaybolmaz**, Söyleşi: Nilgün Uysal, 5.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009
- ORTAYLI, İlber: **Batılılaşma Yolunda**, 3.bs., İstanbul, Merkez Kitaplar, 2007
- ORTAYLI, İlber: **Tarihimiz ve Biz**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008
- OTYAM, Fikret: **Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları**, İstanbul, Günizi Yayıncılık, 2005
- OZANSOY, Halit Fahri: **Eski İstanbul Ramazanları**, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1968
- OZANSOY, Halit Fahri: **Edebiyatçılar Çevremde**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1970
- ÖZTÜRK, Serdar: **Cumhuriyet Türkiye'sinde kahvehane ve iktidar : 1930-1945**, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2006.
- PAMUK, Orhan: **Cevdet Bey ve Oğulları**, 17.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
- PEÇEVİ İbrahim Efendi: **Peçevi Tarihi**, 2 c., Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981
- RASİM, Ahmed: **Matbuat Hatıralarından**, yay.haz: Kazım Yetiş, İstanbul, Tercüman Kültür Yay. 1980
- RASİM, Ahmet: **Ramazan Karşılması**, İstanbul, Arba Yayınları, 1990
- RİGEL, Nurdoğan: **Rüya Körleşmesi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001
- SAFA, Peyami: **Yazarlar-Sanatçılar-Meşhurlar**, 4.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999
- SAFA, Peyami: **Fatih Harbiye**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000
- SAFA, Peyami: **Divanyolu**, akt: Beşir Ayvazoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003

- SARAÇGİL, Ayşe: **Kahvenin İstanbul'a Girişi, Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, Yay. Haz. Helene Desmet Gregorie, François Georgeon, Çev: Meltem Atik, Esra Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999
- SEVENGİL, Refik Ahmet: **İstanbul Nasıl Eğleniyordu?**, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1998
- SOLMAZ, Yusuf: **Elveda Panço: Farklı Açından Sait Faik Abasıyanık**, 2.bs., İstanbul, Babil Yayınları, 2005
- SÖZEN, Edibe: **Medyatik Hafıza**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1997
- SUDİ, Nevzad: **Küllük Anıları**, 3. bs., İstanbul, Mephisto Yayınları, 2004
- ŞAHABEDDİN, Cenab: **İstanbul'da Bir Ramazan**, yay.haz: Abdullah Uçman, 2.baskı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006
- TAHİR, Kemal: **Yol Ayrımı**, İstanbul, Sander Yayınları, 1971
- TAMER, Ülkü: **Yaşamak Hatırlamaktır**, 4.bs., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005
- TANER, Haldun: **Ölürse Tenler Ölür Canlar Ölesi Değil**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1983
- TANER, Haldun: **Yaz Boz Tahtası**, 2.bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987
- TANJU, Sadun: **Eski Dostlar**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1996
- TANPINAR, Ahmet Hamdi: **Beş Şehir**, 12. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1998
- TANPINAR, Ahmet Hamdi: **Yahya Kemal**, 3. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1995
- TANPINAR, Ahmet Hamdi: **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, 7.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2000
- TANPINAR, Ahmet Hamdi: **Sahnenin Dışındakiler**, 6.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2005
- TANYOL, Cahit: **Türk Edebiyatında Yahya Kemal**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985
- TOPRAK, Ömer Faruk: **Duman ve Alev**, İstanbul, May Yayınları, 1968
- TOROS, Taha: **Kahvenin Öyküsü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998
- TOROS, Taha: **Mazi Cenneti**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992
- TÜRKALİ, Vedat: **Güven**, c 1, İstanbul, Gendaş Yayınları, 1999
- UĞURLU, Nurer: **Orhan Kemal'in İkbal Kahvesi**, 2. bs., İstanbul, Örgün Yayınevi, 2002
- ULUNAY, Refii Cevad: **Püblisist ve Muharrir**, Milliyet Gazetesi, 14.12.1958
- URGAN, Mina: **Bir Dinozorun Anıları**, 49.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999

- UŞAKLIGİL, Halit Ziya; **Kırk Yıl**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1969
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya: **Nesl-i Ahir**, düz: Şemsettin Kutlu, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1990
- ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 4.bs., İstanbul, Ülken Yayınları, 1994
- ÜNVER, Süheyl: **İstanbul Risaleleri**, c 1, İstanbul, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995
- Yahya Kemal’in Hatıraları**, yay.haz: Nihad Sami Banarlı, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1997
- YAVUZ, Hilmi: **Yüzler ve İzler**, Ankara, Aşina Kitaplar, 2006
- YAVUZ, Hilmi: **İnsanlar, Mekanlar, Yolculuklar**, 2.bs., İstanbul, Boyut Yayınları, 2001
- YESARİ, Afif: **İstanbul Hatırası**, İstanbul, TTOK Yayınları, 1987
- YÖNTEM, Ali Canip: **Prof. Dr. Ali Canip Yöntem’in Makaleleri**, yay.haz.: Ahmet Sevgi-Mustafa Özcan, 2.bs., Konya, Tablet Kitabevi, 2005
- YÜCEBAŞ, Hilmi: **Neyzen Tevfik**, İstanbul, L.&M Yayınları, 2004
- ZAT, Vefa: **Eski İstanbul Otelleri**, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2005

Makaleler

- “Ali Öztaylan Beyefendi ile Mülakat”, **Altınoluk**, S 148, 1998
- And, Metin: “Eski İstanbul’da Meddah Kahveleri”, **Folklor Dergisi**, Temmuz 1969, S.3
- B.S., “Kahveye ve Kahvehaneye Dair”, **Resimli Tarih Mecmuası**, Cilt 4, İstanbul, Ekim 1953, sy. 46
- Çavuşoğlu, Mehmed: “Tanpınar’a Ağıt”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Şubat 1995
- Elgin, Ahmet Güner: “Beyazıt’ta Bir Akademi: Marmara Kiraathanesi”, **Kitaplık Dergisi**, S 90, 2006
- Ergüzel, Mehdi: Kocakaplan, İsa; “Prof. Faruk Akün’le Mehmet Kaplan Üzerine Konuşma”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, S 149, İstanbul, Mart 1986
- Es, Hikmet Feridun: “Babıali’nin Sinirlerini Elinde Tutan Adam”, **Yıllarboyu Tarih Dergisi**, S 10, Ekim 1980
- Es, Hikmet Feridun Es: “Dün Adliyede”, **Yıllarboyu Tarih Dergisi**, S 6, Ekim 1978

Es, Hikmet Feridun: “Eski Beyazıt ve Sahaflar Çarşısı”, **Hayat Dergisi**, 26 Ağustos 1965

Es, Hikmet Feridun: “İstanbul, Münif Fehim’e Çok Şey Borçludur!”, **Yıllarboyu Tarih dergisi**, Yıl:7, S 1, Ocak 1984

Es, Hikmet Feridun: “Beyoğlu’nun Kalbi Eskiden Tepebaşı’nda Atardı”, **Yıllarboyu Tarih Dergisi**, Yıl: 2, S 2 , Şubat 1979

Göney, Süha: “Anılarda 50’li Yıllar ve Üniversite”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, c 3, S 12, 2006

Gürsoy, Belkıs: “XV. Yüzyıldan İtibaren İstanbul’daki Edebi Muhitlere Genel Bir Bakış”, **Bilig Dergisi**, S 2, Ankara, 1996

Kaynarca, Aslan, “Sahaflar Çarşısı ve Diğer Belgeler”, **Milliyet Gazetesi**, 30.05.1983

Kırlı, Cengiz: “İstanbul: Bir Büyük Kahvehane”, **İstanbul Dergisi**, Ekim 2003, S. 47

Kocabaşoğlu, Uygur: “İlk Kırcaathanenin Açılışı”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İstanbul, 1984, S. 5

Oktay, Ahmet: “Edebiyatçı Mekanları”, **Kitaplık Dergisi**, Ocak 2006, S 90

Safa, Peyami: “Kültür Abur Cuburu”, **Türk Düşüncesi Dergisi**, Aralık 1955, S 21

Şahin, Haluk: “Nasıl Bir İletişim Başkenti”, **İstanbul Dergisi**, Ekim 1993, S 7

Taner, Haldun: “Yıkıcılık Zevkine Karşı”, **Milliyet Gazetesi**, 13.05.1979

Tutel, Eser: “Eski Direklerarası Tiyatroya Hasret”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S 165, Eylül 2007

Ünver, Süheyl: “Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarafim Kırcaathanesi”, **Belleten Dergisi**, c.43, S.170, 1979

Üsdiken, Behzat: “Eski Beyoğlu’nda Restaurant, Birahane, Bar, Gazino ve Meyhaneler 3”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S 6, Haziran 1994

Yaşar, Ahmet: “Osmanlı Şehir Mekanları: Kahvehane Literatürü”, **TALİD Dergisi**, İstanbul, c 3, S 6, 2005

Ansiklopedik Yayınlar

Akbayar, Nuri: “Yayıncılık”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Akın, Nur: “Beyoğlu”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

And, Metin: "Naum Tiyatrosu", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Arendonk , C. Van: "Kahve", **İslam Ansiklopedisi**, 6 c., İstanbul, M.E.B. Devlet Kitapları, 1993

Arkan, Özdemir Kaptan: "Lokantalar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 5, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Aykut, Pelin: "Tokatlıyan Otel", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Batur, Afife: "Markiz Pastanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Batur, Afife: "Park Otel", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 6, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

"Beyazıt Devlet Kütüphanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Çavaş, Raşit: "Direklerarası", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

"Darülbedayi", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977

Durudoğan, Seza: "Tepebaşı Kışlık ve Yazlık Tiyatroları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Erdoğan, Kutluay: "Şehzadebaşı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Evren, Burçak: "Sinemalar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

"Fevziye Kıraathanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Gökbilgin, Tayyip: "Babıali", **İslam Ansiklopedisi**, c 2, 5.bs. İstanbul, M.E.B. Devlet Kitapları, 1979

Işın, Ekrem: "Kahvehaneler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Işın, Ekrem: "Kıraathaneler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

"İhsan Kıraathanesi", **İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi**, c 3, İstanbul, Tercüman Kültür Yayını, 1984

İhsanoğlu, Ekmeleddin: "Darülfünun", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

"İstanbul", **Yurt Ansiklopedisi**, 6 c., İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1983

İşli, Emin Nedret: "Küllük", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Ortak yayını, c. 5, İstanbul, 1994

Kargı, Haluk: "Lebon", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Kaynardağ, Arslan: "Sahaflar Çarşısı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Koloğlu, Doğan: "Babıali Caddesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Koloğlu, Orhan: "Babıali", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Koloğlu, Orhan: "Kitapçılar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Koz, Sabri: "İhsan Kıraathanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 4, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994

Koz, Sabri: "Meserret Kıraathanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 5, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994

Kuban, Doğan: "Beyazıt", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994, s.180-187.

Kut, Turgut: "Kahvehaneler", **Yurt Ansiklopedisi**, 6 c., İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1982-1983

Mardin, Şerif: "Tanzimat ve Aydınlar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986

"Matbaa", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, c 6, İstanbul, Dergah Yayınları, 1986

Sakaoğlu, Necdet: "İstanbul Üniversitesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Scognamillo, Giovanni: "Pasajlar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Suner, Yasemin: "Letafet Apartmanı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Üsdiken, Behzat: "Eftalikus Kahvesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Üsdiken, Behzat: "Nisuaz Pastanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Üsdiken, Behzat: "Elit Pastanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 3, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Üsdiken, Behzat: "İstiklal Caddesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Toprak, Zafer: “Babıali”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “Dergi” c 2, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977

Zat, Vefa: “Barlar”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994

Sözlükler

Ayverdi, İlhan: “Kahve”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c 2, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005

Çağbayır, Yaşar: “Kahve”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c 3, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007

Çağbayır, Yaşar: “Kıraathane”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c 3, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007

Devellioğlu, Ferit: “Kıraathane”, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 22.bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2005

Çevirimiçi Yayınlar

-Akçura, Gökhan: **Türk Edebiyatında Matbaa** 4, <http://gokhanakcura.blogspot.com/2009/12/turk-edebiyatnda-matbaa-2.html>, 04 Aralık 2009.

-Yener, Tefvik: “Fahişenin Kadersizi, Öder Hamam Parasını Kendisi”, (Çevirimiçi) <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/07/01/y49.html>, 01.07.2001.

-“Yüz Altmış Dokuz Yıllık Markiz Zamana Yenildi” http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2009/09/19/169_yillik_markiz_zamana_yenildi_p_astasi_tarih_oldu

